Udarništvo i dokolica. Etnografija radnih akcija 1945.-1990.

Youens, Iva

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:137:407616

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Image not found or type unknown

Repository / Repozitorij:

Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula

zir.nsk.hr

Image not found or type unknown

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

IVA YOUENS

UDARNIŠTVO I DOKOLICA
ETNOGRAFIJA OMLADINSKIH RADNIH AKCIJA 1945 - 1990

Diplomski rad

Pula, 2018.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

IVA YOUENS

UDARNIŠTVO I DOKOLICA
ETNOGRAFIJA OMLADINSKIH RADNIH AKCIJA 1945 - 1990

Diplomski rad

JMBAG: 61-KT-D, redoviti student
Studijski smjer: Kultura i turizam
Kolegij: Etnografija industrije
Znanstveno područje: Humanističke znanosti
Znanstveno polje: Etnologija i antropologija
Znanstvena grana: Etnologija
Mentor: Izv. prof. dr. sc. Andrea Matošević

Pula, rujan 2018.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana, Iva Youens, kandidat za magistra Kulture i turizma ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Pula, rujan 2018.

Student

Iva Youens

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Iva Youens dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 07. 09. 2018.

Potpis

Iva Youens

Sadržaj

UVOD…….. 3

1. ASPEKTI ETNOGRAFIJE…….. 8

1.1. Pojmovno određenje etnografije……... 8

1.2. Autorova etnografija omladinskih radnih akcija……..... 11

2. OMLADINSKE RADNE AKCIJE JUČER…… 15

2.1. Začeci, trajanje i dosezi omladinskih radnih akcija……..……..... 15

2.2. Internacionalizacija jugoslavenskog društva ……..….. 20

2.3. *La Pruga „da prima mano“* …… 21

2.4. Poimanje omladinskih radnih akcija …….……... 27

2.5. Društveno - političko - ideološki kontekst Jugoslavije….……... 28

2.6. Provođenje socijalističkoga modernizacijskog koncepta ……..... 29

3. TEORIJSKE ODREDNICE UDARNIŠTVA……. 33

3.1. Pojam udarništva i udarnika……. 33

3.2. Velikani udarništva…….. 34

3.3. Udarnici današnjice…….. 36

4. TEMELJNE ZNAČAJKE DOKOLICE…….. 38

4.1. Slobodno vrijeme i dokolica…… 38

4.2. Slobodno vrijeme u doba socijalizma…….. 40

4.3. Nove percepcije ORA i stvaranje udarničkog turizma……. 41

4.4. Udarnički turizam druge faze ORA „iz prve ruke“…… 44

5. GLAZBA I OMLADINSKE RADNE AKCIJE……. 47

6. OMLADINSKE RADNE AKCIJE DANAS…….. 56

6.1. Valorizacija nasljeđa kulture (omladinskih) radnih akcija……. 56

6.2. Varijacija na temu ORA: volonturizam…… 60

7. OMLADINSKE RADNE AKCIJE SUTRA……. 63

7.1. Razmišljanja o revitalizaciji omladinskih radnih akcija……..... 64

7.2. Relacijski identitet Hrvatske s njenom prošlošću...……..…….... 67

7.3. Radna akcija kao „zdrava“ društveno - ekonomska aktivnost.……..... 69

ZAKLJUČAK……..... 71

POPIS LITERATURE…… 74

POPIS PRILOGA……..... 80

SAŽETAK…….. 81

SUMMARY……..…….. 81

UVOD

Nakana ovog rada bila je sagledati pitanje važnosti fenomena omladinskih radnih akcija za formiranje (jugoslavenskog) čovjeka, odnosno društva kao i za tekovine političko - ideološke kulturne izgradnje generacija za njena trajanja. Također, ideja je bila usporediti ORA s idejno sličnim tekovinama društva današnjice kako bismo možda u domeni volontarijata ocrtali pozitivne značajke fenomena. Tako je polazno stajalište formirano na jednostavnoj premisi koja nalaže da se smjernice društvenog kretanja ka budućnosti oslanjaju na dobru praksu (poznate i prepoznate) prošlosti i znanstvenim istraživanjima sadašnjosti iz humanističkog rakursa. Tako je etnografsko istraživanje omladinskih radnih akcija kao dio ovoga rada provedeno na domaćem terenu, odnosno „obrađeno" iz gledišta promatrača - insajdera. Polazišni stav autora o fenomenu ORA poistovjećuje se s optimizmom i temeljnom idejom da su radne akcije značile napredak. Smatramo, naime, kako je fenomen omladinskih radnih akcija ujedinio kulturu rada i kulturu dokolice, te time opravdao i svoj cilj i sredstvo, tim više što su kao primjer dobre prakse imale veliki potencijal pokretača ekonomskog i društvenog razvoja. Stav se bazira na spoznanom/naučenom da su upravo ORA bile jedna od najznačajnijih tekovina bivše Jugoslavije u izgradnji društveno - političkog diskursa, te da je svaka od njih bila ogledalo društvenog trenutka u kojem se provodila, sažetak političkih planova i težnji, ali i odgovora mladih na te planove i težnje (usp. Senjković 2016).

Od samih početaka ORA 1942. pa do njihova „gašenja" 1990. više od dva miliona mladih Jugoslavena učestvovalo u ovim projektima ključnim za obnovu i izgradnju bivše republike. Zahvaljujući domaćoj literaturi o tematici ORA, odnosno vrsnim autorima poput Reane Senjković, Andree Matoševića, Dragana Popovića, Muhameda Nametka i drugih spoznalo se da su se radne akcije u dvjema svojim fazama razlikovale, imale drugačije konotacije i ishode, dok o razvoju dokolice tijekom polustoljetnog trajanja ovog fenomena saznajemo od povjesničara Igora Dude. Zajednički rezultat jest taj da se zahvaljujući ORA gradila materijalna, društvena i duhovna kultura naroda kao i budućnost. Nedostatak infrastrukturne i društvene povezanosti tadašnjih republika i pokrajina, nedostatak radne snage za izvedbu korektivnih i konstruktivnih radova, nedostatak involviranosti lokalnih, republičkih i nacionalnih zajednica u smislu ekonomskog pragmatizma, nedostatak formalne edukacije kao i kulturnih i zabavnih sadržaja bile su samo neke od važnijih „korekcija" koje su se odvijale putem ORA. Na akcijama

„rađale“ su se ljubavi i prijateljstva, „kovali“ junaci i radnici - udarnici koji su zajedničkim snagama gradili sebe, svoju budućnost i svoje snove. (usp. Popović 2010)

Time smo si kao glavnu temu postavili razumijevanje fenomena omladinskih radnih akcija kao inicijatora dobrovoljnog (visokoproduktivnog) rada, internacionalizacije društva, ali i na tragu pojedinih autora, poput primjerice Danijele Angeline Jelinčić i Aljoše Vitasovića, interpretacije ORA ujedno i kao turističkog fenomena na prostorima bivše države. Željeli smo pronaći i prepoznati pozitivne učinke ovog fenomena te promisliti njihovo potencijalno redefiniranje u okvirima današnjice. U tom kontekstu, putem etnografskog „alata“ i konzultirane bibliografije sagledao se širi aspekt kulturno - političkih promjena koje su trajale gotovo pola stoljeća u jugoslavenskom društvu i koje su barem konceptualno bitno izmijenile reducirano utilitarna shvaćanja o poželjnim odnosima kulture (mladih) i društva. Krenulo se od ideje da samo slobodan, nezavisan odnos kulture spram društva i države, odnos lišen političkih i ideoloških zahtjeva omogućuje razvitak njihovih autonomnih vrijednosti, te da samo takvim vrijednostima kultura istinski doprinosi ukupnom razvitku, no, činjenica jest da je utjecaj (bivšeg) državnog aparata na zajednicu i pojedinca, zajedno s osjećajem pripadnosti (tadašnjoj multinacionalnoj) državi formirao stavove i izgradio (mladog jugoslavenskog) čovjeka i njegove (kulturne) afinitete i vrijednosti, pa se na taj suodnos obratila posebna pažnja. Konstatiralo se da radne akcije koje su od prvih dana dale veliki doprinos društvu i zajednici bazirajući se, u svojim začecima na nužnosti te prirodnim i materijalnim potrebama, bile i ostale prostorom „zdrave“ radne okoline gdje se potencira altruizam, gaji zajedništvo i prijateljstvo, upoznaje različitost kultura i zavičaja. Smatramo time da je fenomen omladinskih radnih akcija uspio ujediniti svjetove gospodarstva i privrede sa svijetom kulture, svijet racionalnog uma sa svijetom kolektivnog napretka, svijet znakova sa svijetom smisla uz osjećaj osobnih sloboda u ime kolektivne efikasnosti gdje različitosti nisu potirale jedinstvo kulture ni kulturnog identiteta nego ga umnožavale. (usp. Čačić-Kupres 1999)

Oslanjajući se na „ujedinjenja svjetova“ putem ORA polazišna hipoteza drži da turizam ne podrazumijeva samo odmor i nerad, i ne odvija se isključivo na područjima atraktivnih turističkih destinacija, već se itekako i neizbježno povezuje s akcijom i (pro)aktivnošću, te se odvija i na geografski ne-turističkim prostorima, sve pod snažnim okriljem države i državnih politika. U tom smo kontekstu fenomen kulture omladinskih radnih akcija percipirali kao baštinu, odnosno nasljeđe koje valja valorizirati. Kultura općenito ne uživa status moćnog sredstva regeneracije, no, ukoliko je vežemo uz snažnu privrednu granu kao što je turizam bi se moglo promijeniti. Drugim riječima, nastojali smo pronaći poveznice koje govore u prilog

beneficija koje bi proizašle iz reafirmacije jednog takvog fenomena u okvirima današnjice u svrhu podizanja kvalitete života. Pozitivne značajke i prednosti ovog fenomena reflektirali smo na turizam današnjice s ciljem predviđanja i determiniranja potencijala razvoja kako kulturnog turizma tako i dobrovoljnog rada na osnovama primjera dobre prakse.

Razmatrajući revitalizaciju/regeneraciju kulture (omladinskih) radnih akcija u okvirima današnjice smatramo kako ovaj primjer volonturizma[1] ima veliki potencijal proizvodnje pozitivnih rezultata. Njihov potencijal prepoznajemo u održavanju i razvitku postojećih djelatnosti i potreba u kulturnom sektoru, međusektorskoj suradnji i popularizaciji „besplatnih sata rada". Obzirom da je slobodno vrijeme predispozicija turističkog iskustva/kretanja, sagledale su se konture jednog poželjnog primjera individualnog i kolektivnog odnosa prema istom u odnosu na rad. Različitost pogleda na slobodno vrijeme/dokolicu i rad, te njihov međusobni (su)odnos počiva ponajprije na različitim početnim pozicijama s kojih im se pristupa: povijesnim, filozofskim, svjetonazorskim, moralnim ili ideološkim, itd. Ipak, temeljna dihotomija koja nam se nameće u ovom radu glede „besplatnih sata rada" jest ona između kapitalizma i socijalizma, pri čemu je ova potonja u određenom (ali ključnom) segmentu sadašnjice percipirana kao utopijska. Činjenica jest da - gledano iz teorijskog (kapitalističkog) aspekta današnjice - predstoji velika retorička bitka oko poimanja rada (tim više „besplatnih" sati rada) kao izvora smisla života pojedinca, što podrazumijeva dublje promišljanje slobodnog vremena i načina života u društvu danas čija je tendencija provođenje (čim) manje vremena na radnom mjestu. No, bilo da se radi o slobodnom vremenu i/ili dokolici bez obzira na njihovo vremensko pozicioniranje zajednička im je opozicija s radom, odnosno radnim vremenom. Ono što se prepoznalo i željelo naglasiti jest to da se ni slobodno vrijeme ni dokolica ne mogu percipirati kao statičke, za rad nevezane kategorije. Naprotiv, upravo *akcija* unutar slobodnog vremena i/ili dokolice definira iste. Isto tako, *akcija* u okvirima radnog vremena je presudna determinanta, u smislu dobrovoljnog napora i samoinicijativnog djelovanja, jer činjenica jest da bez iste, barem dok se o udarništvu - nosećem terminu radnih akcija riječ, nema natprosječnih rezultata. Time se proaktivno djelovanje brigadira - udarnika razmotrilo kao polazna (prošla) i završna (buduća) „točka kretanja" ka definiranju „poželjnog i primjerenog" odnosa kako prema radu i radnom kolektivu, tako i individualnim i kolektivnim ciljevima. Potencijal razvoja društvenog afiniteta prema dobrovoljnom (dokoličarskom udarnom) radu pozicionirali smo unutar doživljenog kulturno - turističkog iskustva gdje je opet *akcija* odlučujuća kategorija.

[1] Segment turizma koji uključuje putovanje s ciljem unaprjeđenja gospodarskog blagostanja, sociokulturnog razvoja ili/i očuvanja okoliša kroz volonterski angažman turista u lokalnoj zajednici koju posjećuju s naglaskom na odgovornosti, održivosti i ekologiji.

Upravo je iskustvo aktivnog sudjelovanja, odnosno „uranjanja“ u bit zajedničkog djelovanja komparativna prednost koju ističemo kada promišljamo o revitalizaciji ideje omladinskih radnih akcija. To je osjećaj koji ostaje i traje nakon jednog takvog „bliskog“ iskustva.

Iz autorova iskustva u razgovorima s kazivačima, osim već navedenih pozitivnih učinaka, prepoznala se pjesma, odnosno glazba kao jedan od najznačajnijih i najupečatljivijih simbola ORA. Doživjeli smo je i kao motivacijsku i kao sjedinjujuću komponentu zajednice. Pjesma se u svjedočanstvima pojavljuje i ponavlja kao nešto spontano i nezaobilazno, kao unutarnja pokretačka snaga „potekla“ automatizmom sjećanja, bilo da se radi o prvim, poslijeratnim ili onim naknadnim radnim akcijama. Stava smo da je glazba kao jedan od najsnažnijih pokretača društvene promjene nadišla dio prepreka koje politika nije mogla, te se pokazala (konstruktivnom) metodom „odgoja” mladih. Isto tako, smatrajući da je glazba sveprisutan, neodvojiv čimbenik kulture općenito, posebice kulture mladih, a konzultirana se etnoatropološka literatura ne zaustavlja pretjerano na moći mijena i procesa unutar ove kulturno - kreativne industrije, „isječke“ iz jugoslavenske glazbene scene izdvojili smo kao važne za razumijevanje razvoja kulture mladih i društva općenito.

Rad je podijeljen u sedam poglavlja. Iz rakursa etnografa početnika prvo je poglavlje posvećeno etnografiji, naime, smatralo se nužnim sagledati najznačajnije „postavke“ ove znanstvene discipline prilikom koncipiranja etnografije ORA kao „baze“ razvoja teme. Drugo se poglavlje bavi omladinskim radnim akcijama iz političkog, društvenog, povijesnog i kulturološkog aspekta kao i dinamikom razvojnih faza ORA, odnosno njihovim začetcima, trajanjem, ciljevima i dosezima. U istom poglavlju smatrali smo bitnim iznijeti opće društveno - političko stanje kao polazišnu točku shvaćanja stavova i viđenja pojedinca, ujedno i razloge masovnog sudjelovanja u ORA. Treće je poglavlje posvećeno udarnicima bez kojih bi „priča“ o ORA bila stubokom drugačija obzirom da se radi o društveno - ekonomsko - kulturnom stavu pojedinca i kolektiva spram (super)produktivnog rada kao i jednom od najznačajnijih simbola ORA. Četvrto poglavlje govori o poimanju dokolice, odnosno pitanju (su)odnosa slobodnog vremena i rada gdje su se ova dva naizgled suštinski suprotna fenomena „spojila“ kroz ORA u obliku udarničkog turizma. Peto je poglavlje posvećeno glazbi i pjesmi kao još jednoj od najznačajnijih simbola ORA. U šestom poglavlju nastojalo se putem primjera revitalizacije ORA iz recentne prošlosti promisliti o afirmaciji djelovanja radnih akcija kao i beneficijama današnje izvedenice/poveznice volontarijata i turizma. Posljednje, sedmo poglavlje donosi razmišljanja o potencijalima revitalizacije fenomena ORA za koje smatramo da u okvirima dvadeset i prvog stoljeća imaju veliki potencijal proizvodnje pozitivnih društveno - ekonomskih rezultata. Stoga

se i u zaključnom poglavlju sublimira ideja valorizacije širenja „značenja i djelovanja“ ove specifične kulture u službi sutrašnjice na osnovama provjerene prakse prošlosti.

1. ASPEKTI ETNOGRAFIJE

1.1. Pojmovno određenje etnografije

Za početak valja istaknuti kako postoji široki spektar definicija etnografije, no, ono što im je zajedničko jest činjenica da se radi o heterogenoj disciplini koja se prvenstveno koristi kvalitativnim metodama istraživanja kako bi došla do svojih teorijskih konstatacija, spoznaja, paradigmi itd. Nadalje, višestruko značenje i upotreba pojma etnografije ponekad može biti zbunjujuće obzirom da se isti koristi i za znanost kao takvu, za istraživanje kao „alat" ove znanosti, kao i za rezultat provedenog (etnografskog) istraživanja. Kako bi predočili razlike poimanja pojma etnografije pozabavit ćemo se ponajprije teoretskim definicijama same znanosti koje se isto tako razlikuju glede ishodišta, odnosno podrijetla, veće ili manje popularnosti, odnosno prihvatljivosti te opsežnosti. Samo pozicioniranje ove discipline unutar specifične znanstvene grane u najširem smislu zavisi od geopolitičkog izvora literature, odnosno „ishodišta" znanstvenika, pa tako u anglosaksonskim tradicijama etnografiju prepoznajemo kao konstitutivni dio kulturne/socijalne antropologije, a u europskim disciplinarnim okvirima kao dio etnologije te u novije vrijeme kulturne antropologije (Potkonjak 2014). Ponekad disciplinarno definiranje etnografije dodatno komplicira i preklapanje, odnosno, poistovjećivanje pojmova etnografije i etnologije. No, kako se ovdje ne želimo baviti raznolikosti poimanja pojmova već želimo izvući poantu discipline koja nas zanima, zaustaviti ćemo se na definicijama koje naglašavaju svrhu, orijentaciju te glavna obilježja ove znanstvene discipline.

Svrhu etnografije kao eksplanatorne i interpretativne discipline ističe Sanja Potkonjak, odnosno pojašnjava sredstvo kojim se dolazi do etnografskih spoznaja. Gdje je, prema autorici, cilj „proizvod/produkt etnografski tekst - članak ili knjiga koju je napisao antropolog" a sredstvo „proces, sudioničko promatranje ili terenski rad."[2]

Međuovisnost procesa i produkta, odnosno, sredstva i cilja se podrazumijeva kao i u svim znanstvenim granama. A da bi došli do krajnjeg cilja putem odabranog (kvalitativnog) sredstva

[2] Autorica pojašnjava prirodu terena kroz Geertzovu tvrdnju „Lokacija istraživanja nije isto što i predmet istraživanja" (Geertz prema Potkonjak 2014: 17) gdje upozorava da lokacija etnografskih istraživanja nije presudna za antropologe, te da se moramo pitati što sam pojam lokacije znači „posebice ako prihvatimo činjenicu da suvremena etnografska istraživanja za predmet svog istraživanja uzimaju pojave koje se teško mogu odrediti nekom fiksnom lokacijom. Geertzova tvrdnja pokazuje da 'lokacija' ne određuje bit etnografije. Lokaciju u geertzovom smislu određuje razumijevanje kulturne dinamike, odnosa i procesa koje nalazimo u odabranoj zajednici koju, među ostalim odrednicama, određuje i njezin *lokus*". (Isto: 17, kurziv u originalu)

itekako važnu ulogu igraju (pre)nositelji znanja, odnosno, u ovoj disciplini, istraživači etnolozi. Obzirom da se radi o deskriptivnoj znanosti koja se „oblikuje u odnosima moći između društvenih lokacija, nositelja znanja (kazivača ili sugovornika) i posredovatelja znanja (etnologa) (…) etnografiju (…) možemo zamišljati kao jednu točku antropološke triangulacije. Druge dvije točke triangulacije su komparacija i kontekstualizacija. Sve tri točke toga trokuta definiraju način na koji antropolozi dolaze do podataka, upotrebljavaju ih u pisanju etnografija. (…) Ovaj antropološki trokut koji obuhvaća etnografiju, komparaciju i kontekstualizaciju zapravo predstavlja način na koji sociokulturna antropologija kao disciplina funkcionira u pokušaju da *objasni* i *interpretira* ljudsku kulturu i društveni život. Etnografije predstavljaju (…) žanr, način pisanja oblikovan načinom konstrukcije znanja“.[3] (Sanjek prema Potkonjak 2014: 12, kurziv u originalu)

Kada je riječ o orijentaciji ove discipline kao deskriptivnog djela etnologije, štura definicija kaže da je to „znanost koja opisuje i proučava materijalnu, društvenu i duhovnu kulturu pojedinih naroda“[4] no iz iste ne razaznajemo kompleksnost i slojevitost proučavanja i opisivanja (što je u slučaju ove znanosti od presudne važnosti) kao ni to da je u etnologiji povezivanje osobnog iskustva istraživača i (općeg) znanja podjednako važno kao i bilo koje drugo pitanje s kojim krećemo u etnografsko znanstveno istraživanje. Prihvatljivija, odnosno detaljnija definicija kaže kako „Etnografija označava proučavanje ljudi u njihovom prirodnom okolišu te omogućava provođenje detaljne studije jedne zajednice ili grupe pri čemu je istraživač uronjen u kulturu istraživane grupe. Etnografija se ponekad poistovjećuje sa sudioničkim promatranjem ili terenskim radom, ona podrazumijeva istraživanje ljudskih zajednica, odnosno ljudi u njihovom svakodnevnom okruženju. (…) Etnografija omogućava bliskost istraživača i istraživanih koja se ostvaruje u direktnom razgovoru. (…) Etnografi pokušavaju *razumjeti* društvene svjetove istraživanih iz perspektive istraživanih te *oblikovati teorijske zaključke* o njima. (…) Etnografija podrazumijeva zbir tehnika, a ne jednu tehniku. Dubinski intervjui, životne povijesti, nenametljivo procjenjivanje, sekundarne analize tekstova, komparativno - povijesne metode, samo su neke od tehnika kojima se koristi etnografija”. (Robinson-Caskie prema Potkonjak 2014: 12, kurziv u originalu)

[3] Svakako je svaka interpretacija (specifična) konstrukcija (stvarnosti), pa time svrha istraživanja postaje razmjena razumijevanja različito konstruiranih realnosti. Istraživanje, stoga, povećava nivo razumijevanja raznovrsnih konstrukcija, ali podrazumijeva i etnologov/antropologov proces konstruiranja iste. Svjesnost uloge etnologa/etnografa/ antropologa u konstrukciji krajnjeg produkta etnografije bazira se na introspekciji, odnosno, unutrašnjem monologu kojeg možemo definirati i kao refleksivnost.

[4] Na: https://www.hrleksikon.info/definicija/etnografija.html

Stoga, kada je riječ o glavnim obilježjima ove znanosti, pojam se poistovjećuje sa sudioničko promatračkim (participativno opservacijskim) tehnikama istraživanja, ili stjecanjem iskustva iz prve ruke pa je time etnografsko istraživanje usmjereno na zajednice manjega opsega. Valja naglasiti kako središnje mjesto u definiranju pojma zauzima usmjerenost istraživanja ka opisivanju (deskripciji) kulture i njezinih konstitutivnih dijelova. Tu se javljaju pitanja o načinu na koji etnolozi i kulturni antropolozi promatraju i razumiju svijet. Pa kada kažemo da etnografija nije samo način na koji se svijet promatra, već i način na koji se svijet razumije, zapravo želimo reći da se etnografija ne odvija samo pridržavanjem kvalitativnih načela istraživanja koja se sastoje od osiguravanja temeljitog opisa. Način na koji razumijemo svijet uključuje metode spoznaje i stavove, interese znanja, te vrednovanje dobivenog znanja. Tom se konstatacijom želi istaknuti da etnolozi i kulturni antropolozi imaju specifičan interes da svijet, društvo, zajednicu koje promatraju (odnosno istražuju i pokušavaju shvatiti) ne samo opišu, već i interpretiraju. (Potkonjak 2014)

Za daljnje razumijevanje problema etnografskog rada, odnosno, etnološkog terena valja razlučiti razliku između domaćih ili insajderskih istraživača i autsajderskih istraživača. Radi se o još jednom značajnom suvremenom preokretu metodološkog promišljanja unutar ove znanosti. „Artikulacija etnologije bliskoga - varijanta antropologije kod kuće, etnologije u domaćim prostorima (…) problematizira istraživanje domaćeg, osobnog i vlastitog te primjenjuje strategije kritičke antropologije." (Čapo Žmegač; Gulin Zrnić prema Potkonjak 2014: 27). Insajderski etnolog je, prema tome, onaj koji istražuje vlastitu zajednicu. U takvim slučajevima možemo govoriti o autobiografskome u etnografskome istraživanju. U ovome kontekstu treba spomenuti autoetnografiju kao pravac u etnologiji po kojemu su istraživačeve osobne karakteristike važne za istraživanje jer predstavljaju način njegova gledanja na svijet. Osim etnologije dalekoga, postoji i etnologija bliskoga. Etnografija bliskoga (insajderska etnologija, etnografija/antropologija kod kuće) etnologa smješta u domaći suvremeni prostor repatrijacije antropologije u zemljopisne granice vlastite kulture ili njezinih nositelja. Etnologija bliskoga time podrazumijeva kulturno dijeljenje kulturnoga iskustva etnologa s istraživanima. Međutim, unatoč tomu što se istraživanje odvija u okrugu domaće etnografije, ne možemo automatski pretpostaviti sličnost ili identičnost stavova etnologa i istraživanih već želimo razaznati kako i koliko osobno etnografovo iskustvo življenja u zajednici istraživanih utječe, doprinosi i pomaže (ili odmaže) razumijevanju vlastitog „terena". (Potkonjak 2014)

O prednostima i nedostacima „jednih i drugih" istraživača, odnosno bliskosti terena javlja se „kritika upućena istraživačima koji se bave etnografijom u vlastitim sredinama koja polazi od

pretpostavke prevelike osobne angažiranosti i smanjene mogućnosti da distancirano (objektivno) prosuđuju zbog velike subjektivne angažiranosti“ (Aguliar prema Potkonjak 2014: 15). Prema kritičarima ovog istraživanja, domaći ili insajderski istraživači „ne mogu se dovoljno perceptivno i kognitivno udaljiti od predmeta svojeg istraživanja” no njihova je prednosti u tome što dijele znanje s članovima grupe koju istražuju i „to je znanje utemeljeno na življenju u kulturi i razumijevanju eksplicitnih kao i implicitnih kulturnih pravila, neizgovorenih osjećaja i stavova, onoga što se u kulturi podrazumijeva. Osposobljen je svojom socijalizacijom za razumijevanje svega onoga što ‘stranac u kulturi’ mora tek naučiti” no činjenica jest kao što i sama autorica ističe „etnolog rijetko kada dolazi u situaciju u kojoj postoji istraživačka pozicija na ravni ‘mi - ovdje - isti’”. (Potkonjak 2014: 28-29)

Za razumijevanje problema kojim se bavimo zaključujemo kako je imperativ na razumijevanju odnosa kazivača i istraživača. Suodnos „mi“ i „drugi“ sastavni je dio svake pojedine konceptualizacije kako problema tako i terena, te su u tom smislu nužna konstruktivna promišljanja mjesta, predmeta istraživanja i ljudi čija životna iskustva pokušavamo saznati, razumjeti i interpretirati, te da itekako važnu ulogu nosi „blizina“ promatrača - istraživača. „Tijekom terenskog istraživanja etnolog bliskoga implicitno se pozicionira između *sudionika - insajdera* (istraživača) i *sudionika - svjedoka* (kazivača). Dok je prva pozicija metodološka, ova druga u sebi ima autobiografsko, 'autentično' svjedočenje istraživača o životnim iskustvima: to je ona pozicija koja ga smješta među kazivače“. (Čapo Žmegač i dr.: 2006: 32, kurziv u originalu).

Stoga upravo na tom tragu, ono što se činilo najteže i predstavljalo najveći izazov u „mini“ etnografskom istraživanju - razgovoru s dvojicom kazivača sudionika omladinskih radnih akcija - bilo je poistovjetiti se s „promatračkom“ pozicijom, odnosno ne poistovjetiti se sa kazivačima i njihovim svjedočenjima. Dijelove tih razgovara donosimo u podpoglavlju 2.3.

1.2. Autorova etnografija omladinskih radnih akcija

Etnografsko istraživanje omladinskih radnih akcija sprovedeno kao dio ovoga rada „odrađeno“ je na domaćem, bliskom, odnosno vlastitom terenu, te „obrađeno“ iz gledišta promatrača - insajdera. Ovdje valja naglasiti kako je promatrač - insajder u ovom slučaju početnik. Prije same pripreme za odlazak na teren konzultiran je etički kodeks kao najvažniji etički okvir u

etnološkom i kulturno antropološkom radu koji donosi etička načela i pravila te definira etičke principe kojih smo se držali.[5]

Također, s ciljem razumijevanja etnografije omladinskih radnih akcija prije samih razgovora s dvoje kazivača konzultirali smo dostupnu literaturu. Iz domaće literature saznajemo kako su ORA, nastale još za vrijeme NOB-a, bile izuzetno značajne nakon završetka Drugog svjetskog rata i imale su za cilj obnovu i izgradnju privrede i gospodarstva, infrastrukture, naučne, sportske, kulturne i zabavne objekte ratom opustošene Jugoslaviji. U prvim poslijeratnim Saveznim radnim akcijama milioni omladinaca (uključujući i kazivačicu M. Š.) gradili su auto-puteve, pruge, naselja, tvornice, i slične velike i značajne društveno - ekonomske projekte. Tijekom tih najvećih SORA organiziranih u periodu od 1946. do 1952. naglasak je bio na značaju rada i učinjenom, više od kulture i dokolice, dok se na obnovljenim radnim akcijama, koje započinju 1958. i traju do 1964., taj odnos mijenja, odnosno sve se više potencira konstruktivni „spoj" dobrovoljnog rada i slobodnog vremena za usmjeravanje i razvoj kulture mladih i dokolice. Reafirmacija dobrovoljnog omladinskog rada bivše države nastavlja se 1968. i završava s njenim raspadom. U toj su fazi vidljive daljnje značajne promjene stavova društva spram ovog fenomena što doznajemo i iz razgovora s kazivačem M. C.

Kako je tekst proizvod/produkt rada na terenu gdje istraživač ne bilježi samo riječi kazivača, već i vlastite doživljaje, pri povratku s terena nužna je bila uspostava „reda" između količine prikupljenog materijala kao inicijalni korak koji je prethodio kvalitativnoj analizi etnografije. Da bi dobili osnove za kvalitativnu analizu na terenu su se bilježili opisi, slike, zvukovi, odnosno sve ono što nazivamo svojim impresijama terena. Za razumijevanje dinamike terena (tijek događanja, okolnosti, reakcije na događaje i sl.) osim bilježenja kazivačevih doživljaja, bilježio se i kontekst koji odgovara na pitanja zašto je nešto ispričano u određenoj situaciji.

[5] „Osnovna etička načela/principe i pravila u pojedinim disciplinama najčešće donose profesionalne udruge koje svojim članovima putem uputa i savjeta daju smjernice za etičko postupanje. Takav vid razmatranja etičkih problema nazivamo etikom u praksi (normativnom etikom). Nama su najzanimljivija dva profesionalna etička kodeksa. Onaj Američkog antropološkog društva, koji se naziva Principi etičke odgovornosti (2012) i Hrvatskog etnološkog društva, nazvan Etički kodeks hrvatskog etnološkog društva (2013). Prvi je značajan zbog svojeg globalnog utjecaja i prepoznatljivosti u profesiji. Isto tako, značajan je zato što u njemu možemo pratiti niz promjena u kojima se ogleda dugo trajanje rasprava o tome što su etički sporni elementi antropološkog rada i na koji način valja razmatrati etičke probleme u antropološkim istraživanjima. Drugi predstavlja relativno novi etički kodeks, kojim je hrvatska zajednica etnologa i kulturnih antropologa pokušala osvijetliti najčešće etičke dileme u provođenju etnografskih istraživanja. (…) Suočavanje s praktičnim problemima i etičkim dilemama tek se djelomično razrješuje etičkim kodeksima. Izjave/kodeksi, poput onih Američkog antropološkog društva, daju tek smjernice koje nas vode u praksi. Najnoviji kodeks predviđa sedam osnovnih principa:1. uzdržavanje od činjenja štete 2. otvorenost i poštenje (u vezi s ciljem rada) 3. osiguravanje informiranog pristanka i drugih nužnih dozvola 4. procjenjivanje etičkih obveza (prema svima uključenima i zainteresiranim stranama) 5. dostupnost rezultata 6. zaštita i čuvanje građe proizašle iz istraživanja 7. održavanje profesionalnog odnosa (temeljenog na poštovanju i etičnosti) u antropološkom radu". (Potkonjak 2014: 51-54)

Krenulo se od hipoteze da turizam ne podrazumijeva samo odmor i nerad, i ne odvija se isključivo na područjima atraktivnih turističkih destinacija, već se neizbježno povezuje s akcijom i (pro)aktivnošću, te se odvija i na tradicionalno geografski ne-turističkim prostorima, sve pod snažnim okriljem države i državnih politika. Ono što se željelo postići jest prepoznavanje pozitivnih učinaka (omladinskih) radnih akcija te njihovo redefiniranje u okvirima današnjice s ciljem potencijalnog razvoja kako kulturnog turizma tako i kulture dobrovoljnog rada na područjima današnje države. Time je razmatranje, a onda i kontektualiziranje problema (su)odnosa država - društvo unutar ovog rada bazirano na triangulaciji jučer - danas - sutra. Što smo naučili iz primjera dobre prakse prošlosti komparirali smo s primjerima iz sadašnjosti te dali svoju viziju za budućnost.

Željena saznanja o fenomenu kulture omladinskih radnih akcija dobili smo „iz prve ruke“, kroz razgovore s dvoje kazivača. Neka od pitanja upućena kazivačima bila su: Kada su i gdje prvi put čuli za omladinske radne akcije? Koji su bili njihovi razlozi za odlazak na iste? Što ih je motiviralo dok su bili tamo? Što pamte s radnih akcija kao najvažnije, najdraže? Koje pojmove povezuju s radnim akcijama? Kako se rad na akcijama odrazio na njih kao ljude? Kakva im se sjećanja bude prilikom spomena radnih akcija? Kako je izgledala njihova svakodnevnica? Kako bi definirali radne akcije? Kako bi okarakterizirali radne akcije? Je li putovanje na radnu akciju bilo njihovo prvo putovanje? Je li bilo prisutnih stranaca na akcijama? Da li bi željeli ponoviti jedno takvo iskustvo? Kako bi danas izgledale radne akcije?

Podatke smo prikupljali koristeći metodu dubinskog intervjua. Iste smo nakon povratka s terena obradili metodom transkribiranja/dokumentiranja, te metodom analize podatke uveli u tekst. Prije dubinskog intervjua kazivače se uputilo u proces: objasnio se cilj intervjua, način odgovaranja na pitanja te ih se motiviralo na otvorenu i opuštenu suradnju. Jasno su predočeni i ciljevi dubinskog intervjua tako da je kazivačima ukazano povjerenje svjedoka vremena, odnosno predočena važnost njihovog stajališta o fenomenu koji nas zanima, u smislu njihova mišljenja, stavova i osjećaja, njihovih doživljaja, utiska, sjećanja i sl. a nipošto očekivanja poželjnih odgovora. Zajedno se pregledao kratak pregled dijelova (tema, područja) od kojih će se rad sastojati, te navelo očekivano trajanje intervjua s naglaskom da je vrijeme za odgovor neograničeno te da pogrešni odgovori ne postoje. Isto se tako objasnilo gdje će se i kako dobiveni rezultati koristiti te da će kazivačima isti biti dostupni, kao i prema želji, dostavljeni. Zajamčena je anonimnost kazivača upotrebom inicijala imena i prezimena, kao što i praksa nalaže u ovakvim istraživanjima. Valja napomenuti kako kazivači u našem slučaju nisu ni zahtijevali anonimnost, već suprotno, s ponosom su govorili o njihovim sudjelovanjima u

radnim akcijama, dičili se pripadnošću toj kulturi, te bili izuzetno voljni i „otvoreni“ za razgovor o tematici.

Dubinski intervjui vođeni tijekom 2016. i 2017. godine na području južne Istre između etnologa početnika i kazivača sudionika omladinskih radnih akcija dokumentirani su i elaborirani s ciljem očuvanja svjedočanstva brigadira, odnosno, spoznaja „iz prve ruke“ o fenomenu koji je izgradio čitave generacije mladih Jugoslavena. Obzirom da se radi o masovnom fenomenu novije povijesti imali smo privilegiju dostupnosti svjedočanstava, pa samim time i mogućnost selekcije kazivača, no kako terenski rad tako i obrada podataka iziskuje mnogo vremena odlučili smo se na kvantitativno mali uzorak te je posebna pozornost posvećena kvaliteti uzorka. Odabrani se kazivači, razlikuju prvenstveno spolom i dobi, a onda i nacionalnom pripadnošću, odnosno podrijetlom te pripadnošću različitim sociokulturnim miljeima.

2. OMLADINSKE RADNE AKCIJE JUČER

2.1. Začetci, trajanje i dosezi omladinskih radnih akcija

Što su predstavljale omladinske radne akcije državi, odnosno društvu? Koji su bili ciljevi koji su se željeli postići putem istih? Jesu li one bile državna škola volonterstva i/ili neki oblik prinudnog rada? Jesu li bile percipirane kao društvena obveza ili samoinicijativna datost za bolje sutra? Kako se postigla masovnost akcijaša? Koje su značajne razlike uočljive tijekom godina njihovog polustoljetnog trajanja? Što se sve postiglo zahvaljujući istima?

Odgovore na pitanja tražili smo u kontroli i moći države nad društvom, kao i snazi pojedinca unutar (državnog) kolektiva. Činjenica jest da je želja (bivše) države bila da od ranog djetinjstva osigura „pravi smjer" formiranja „novog čovjeka". Tendencija države glede „definiranja" društva očituje se u ciljanim „intervencijama" njenih organizacija. Državne organizacije (koje su mijenjale nazive kao i država sama) okupljale su mladež od najranije dobi i imale za cilj upoznavanje istih kako s društvenopolitičkim unapređenjem zemlje tako i „dirigiranje" ideoloških smjernica kretanja pojedinaca od najranije dobi. Između trinaeste i četrnaeste godine života, poznato i kao „svečano primanje u omladince" bila je druga inicijacija mladih u (socijalistički**)** društveni poredak. Omladinska organizacija Savez socijalističke omladine Jugoslavije (SSOJ) okupljala je mlade od četrnaest do dvadeset i pet godina. Valja se podsjetiti da je „primanju u omladince" prethodila prva inicijacija „primanje u pionire" što je bio slučaj za sve učenike prvog razreda osnovne škole, bez izuzetaka. Povjesničar Igor Duda smatra kako je to bio „znak inicijacije najmlađih u politički život i početak njihova oblikovanja kao svjesnih socijalističkih građana". (Duda 2014c: 28). Time je država od najranijeg djetinjstva osigurala „pravi smjer formiranja novog čovjeka", a dirigiranjem izvannastavnih aktivnosti ništa se nije htjelo prepustiti slučaju. Za razmotriti je ovaj primjer (dobre) prakse vezano za potrebe i metode kanaliziranja društvenog smjera kretanja „navika" od najranije dobi kako bi se ustrajnošću i kontinuitetom u budućnosti dobili (željeni) rezultati. Kanaliziranje se nastavlja te nalaže da nakon prve i druge „inicijacije" slijedi treća, gdje se od onodobne mladeži očekivalo članstvo u Partiji. Cilj, odnosno zamisao je bila „požrtvovano" učestvovanje u državnoj obnovi kako bi se (sa)gradili novi „temelji", odnosno „već se po oslobođenju od omladine očekivalo učestvovanje u obnovi i industrijalizaciji zemlje." (Dobrivojević 2014: 30). Iako literatura kaže da su stavovi u začetcima bili dvojaki, odnosno „želja je Partije bila da svi mladi postanu dio omladinske organizacije, omladinu u ruralnim, ali i gradskim sredinama, često nije bilo lako

privoljeti da postanu članovi (…) te da „mnogi omladinci na rane akcije nisu išli ni rado ni dobrovoljno“ (Isto). Iz razgovora s našom kazivačicom, učesnicom rane ORA Šamac - Sarajevo 1947. saznajemo upravo suprotno. Svakako činjenica stoji da su se stavovi kako pojedinca tako i društva s vremenom mijenjali. Naime, i „rane“ i „kasne“ radne akcije u svojoj su suštini nosile bitna obilježja komunističkog rada: društvenu korisnost koja se manifestirala kroz dobrovoljnost, potrebu i svjesnost požrtvovanosti za zajednicu uz osjećaj pripadnosti. No, akcije se mijenjaju kroz vrijeme: „Prve se radne akcije, pored onih ratnih, vezuju uz poraće i period obnavljanja i izgradnje infrastrukturnih objekata, poput pruga, cesta, naselja, objekata (…) Unatoč organizaciji tečajeva, među kojima su se isticali oni za opismenjavanje, veći je akcent bio na značaju rada i učinjenog, od kulture i dokolice. Na obnovljenim radnim akcijama koje započinju 1958. taj se odnos mijenja te sve veći prostor biva ostavljen slobodnom vremenu, kulturi, dokolici i druženju“. (Švabić prema Matošević 2016: 63)

O društvenom stavu glede sudjelovanja u ORA piše sociolog i istraživač - sudionik na saveznoj radnoj akciji izgradnje auto-puta Bratstvo i jedinstvo Rudi Supek. Autor drži kako „rad u radnoj akciji nije, dakle za omladinu neka 'društvena obveza', ako pod obavezom shvaćamo ono što obično i znači, naime 'vraćanje duga' zajednici za sredstva koja ona troši za njen život, uzrast i školovanje. Dodir s radnom akcijom doziva promatraču vrlo brzo u svijest da omladinca nije obvezalo samo društvo, kao nešto što postoji izvan njega, već njegova vlastita društvenost, ono čime svaki pojedinac, svaki član jedne generacije ili društvene grupe samostalno i suvereno izražava da iz unutarnje potrebe pripada društvu“ (Supek 1963: 17). O vlastitoj društvenosti pojedinaca dalo bi se diskutirati onda kada se „patriotizam mjerio dobrovoljnim i prekovremenim radom“ (Matošević 2015b: 96), odnosno u vrijeme poslijeratnih radnih akcija koje su „bile uvelike orijentirane na iscrpljujući obnoviteljski i izgraditeljski rad gdje je dobrovoljnost ponekad bila upitna” (Isto), obzirom da „nisu bili rijetki slučajevi da su čitave brigade ustajale noću iz kreveta i išle na radilište gdje su nalazile druge na sličnom prekovremenom radu“. (Droždjek prema Matošević 2015b: 96)

O društveno - političkoj dinamici „prve“ i „druge“ faze omladinskih radnih akcija Andrea Matošević zaključuje kako su osigurale „mogućnost participativne suradnje u važnom procesu 'revitalizacije kolektiviteta' i ponovnom 'buđenju empatije' u zajednicama“ te dodaje kako su „omladinske radne akcije s vremenom i odmakom od perioda 'obnove i izgradnje' u Jugoslaviji organizirane po principu ekskluziviteta s naglaskom na *prestiž* nauštrb *obaveze* ipak ostale sinonim za pokušaj hvatanja u koštac s cijelim nizom infrastrukturnih, etničkih, egzistencijalnih

itd. problema i situacija s kojima se Federacija za svoga trajanja u različitom obimu i intenzitetu morala nositi“. (Matošević 2016: 63, kurziv u originalu)

Činjenica je da su se afiniteti mladih glede sudjelovanja u omladinskim radnim akcijama mijenjali tijekom njihova duga trajanja, no mnogo je ovisilo i o kvaliteti agitacije i propagande na dotičnom području, ali i o samom okruženju, odnosno podrijetlu pojedinaca: „prikupljanje akcijaša najlakše išlo u Bosni i Hercegovini, dok je mnogo problema bilo u Srbiji i Hrvatskoj, gdje je vršena i prinudna mobilizacija preko poziva lokalnih vlasti.“ (Dobrivojević 2014: 30). Diskutabilnost nacionalnog upliva opravdava se benefitima proizašlim iz ORA, te autorica nadalje pojašnjava: „partijski funkcioneri u omladinskim su akcijama vidjeli višestruku korist - radilo se neprekidno, omladina iz različitih krajeva zemlje se upoznavala i miješala, brojne kulturno - obrazovne aktivnosti organizirane na akcijama nosile su ideološku potku, a bile su i idealno mjesto za 'vrbovanje' radne snage koja je jugoslavenskoj industriji u razvoju kronično nedostajala.“ (Isto)

O korisnosti, odnosno podvizima (mlade) radne snage, grandioznosti obnove i izgradnje, kao i masovnosti glede participacije u poratnim radnim akcijama najbolje govore brojke. Primjerice, tijekom sedam toplih mjeseci 1946. godine više od 60 000 omladinaca gradilo je 90 kilometara pruge Brčko - Banovići. Slijedila je izgradnja pruge Šamac - Sarajevo, prava socrealistička epopeja (u kojoj je učestvovala i naša kazivačica M. Š.), gdje je kroz nekoliko tjedana, više nego u prethodnoj akciji, vojska od 200 000 omladinca izgradila 242 kilometara pruge. No, to je bio tek početak; u razdoblju između 1946. i 1952. omladina je izgradila je, ili sudjelovala u izgradnji, osim spomenutih željezničkih pruga, pruge na relacijama „Nikšić - Titograd (53 km), Kučevo - Brodica (16 km), Šabac - Zvornik (874 km), Banja Luka - Doboj (96 km), Pančevačke pruge (32 km), zatim, ceste između Zagreb i Beograda (382 km), tvornice alatnih strojeva Ivo Lola Ribar u Železniku, RR ('radio i rendgen cevi') zavoda u Nišu, tvornice hidrauličnih ležajeva i parnih kotlova te tvornice kemijskih i prehrambenih industrijskih uređaja Jedinstvo na Žitnjaku u Zagrebu, tvornice za proizvodnju tempera i sivog liva Titarf u Kamniku, tvornice magnezijskih opeka u Kraljevu, kemijskog kombinata u Vitkovićima, tvornica Maglić i Sutjeska u Foči, tvornice tekstila Raška u Novom Pazaru, tvornica u Aranđelovcu i Mladenovcu, tvornice Krušik u Valjevu, željezare u Nikšiću, valjaonice bakra u Sevojnu, tvornice kablova Moša Pijade u Svetozarevu i većeg dijela željezare u Zenici, hidroelektrana Vlasina i Mavrovo te glavnine hidroelektrana Jablanica i Zvornik. Ipak, već 1950. godine bilo je jasno da se, 'zbog pogoršane ekonomske situacije', neće dovršiti dva najveća zadatka: izgradnja autoceste od Ljubljane do Gevgelije, i Novi Beograd.“ (Ristanović prema Senjković

2016: 45). Spomenuta cesta između Zagreba i Beograda bila je prva izgrađena dionica autoputa Bratstvo i jedinstvo (puštena u promet 1950.). Sam Autoput bio je najvažniji putni pravac u nekadašnjoj Jugoslaviji sa zadatkom povezivanja četiri republika: Slovenije, Hrvatske, Srbije i Makedonije i „tangiranja" Bosne i Hercegovine, odnosno najvažnijih gradova, privrednih centara, industrijskih i poljoprivrednih oblasti s ciljem „uređivanja" socioekonomskih odnosa u bivšoj državi. U izgradnji Autoputa učestvovalo je gotovo 300.000 ljudi. O „miješanim" omladinskim radnim brigadama koje su sačinjavali jugoslavenski i inozemni omladinci te pripadnici JNA i njihovim dostignućima izvještavalo se na domaćem terenu, ali i u svijetu. O prvim velikim jugoslavenskim omladinskim radnim akcijama govorilo se kao o „školi života", „školi za našu omladinu", prostorom koji „spaja intelektualnu i radničku omladinu, omladinu raznih nacionalnosti u monolitnu cjelinu" (Supek prema Senjković 2016: 191). *Summa summarum* propaganda je uspjela ako računamo da je tijekom prvog petoljetnog plana „omladina dala u raznim većim, saveznim i republičkim, kao i u manjim lokalnim akcijama ukupno šezdeset milijuna dobrovoljnih radnih dana te da je u tom periodu kroz radne akcije prošlo nešto više od milijun mladih graditelja" (Supek 1963: 10-11). No, bez obzira na razmjere obnoviteljskog i izgraditeljskog rada poratnih ORA i usprkos velikim brojkama, gdje samo „kilometraža" željezničkih pruga i cesta dosiže 1785 km, već se 1952. godine „dalo za pravo onima koji su tvrdili da je dobrovoljni rad mladih ekonomski nije isplativ." (Senjković 2016: 45)

Bivša država usprkos takvim zaključcima iznalazi nove putove očuvanja ORA. Činjenica da se u godinama nakon izgradnje tih objekata uvijek naglašavala dobrovoljnost i masovnost davala je Partiji za pravo da se ističe kao glavni protagonist koji je doprinio industrijskom i društvenom razvoju zemlje. Vlast je svakako imala i „davala" dobre razloge omladini da se odazove njezinu pozivu za izgradnju zemlje. Privlačila je mlade u omladinske brigade u svrhu izgradnje kolektivnog duha i formiranja funkcionalnog „novog čovjeka", razvijanja samoupravne svijesti i odnosa, stjecanja radnih navika i neke vrste formalnog obrazovanja.[6] Tako je Partija, rezimira Popović, putem omladinskih radnih akcija ostvarivala višestruke ciljeve: korištene su kao metoda ujednačavanja razmišljanja, brisanja razlika između različitih socijalnih miljea, bogatih i siromašnih, građana i seljaka, (…) ali i kao metoda brisanja kulturoloških razlika između različitih etničkih grupa, zbližavanje mladih, razvijanje bratstva i jedinstva, kanal za socijalnu

[6] Primjerice, kao instrument za borbu protiv nepismenosti pozitivan učinak vidljiv je i ovdje u brojkama koje govore da je u Jugoslaviji 1948. 25% stanovništva bilo nepismeno, 1961. 21%, 1971. 15%, da bi se 1981. godine broj nepismenih smanjio na 9,5%. (Popović 2010)

promociju marginalnih društvenih grupa i seoskog stanovništva, afirmaciju i odgoj mlade generacije. (Popović 2010)

Činjenica jest da su velike radne akcije u kratkom periodu ne samo stvarale i stvorile prometnu povezanost među narodima, republikama i pokrajinama već omogućile i početak industrijalizacije bivše države te „imaju sve uslove da se proglase najmasovnijim oblikom idejno - političkog osposobljavanja i obrazovanja koji je u našoj novijoj istoriji organizovan, a, istovremeno i najefikasniji od svih!“ (Dragosavac prema Senjković 2016: 122)

U „prvoj“ fazi radne akcije pokazale su se idealnim poligonom za agitaciju i odgoj generacija, tumačenje neposredne ratne prošlosti i vizije budućnosti, populariziranje aktualnih ideja i političkih parola, odgovarajućim prikazivanjem socijalističke zbilje i sl. Također, kako se na akcijama provodilo masovno opismenjavanje i osposobljavanje mladih za različita zanimanja država je na taj način „proizvodila“ i neophodan industrijski kadar. Kasnije je organiziranje radnih akcija „druge“ faze imalo drugačije motive. U razdoblju kasnih 1950-ih i ranih 1960-ih akcije je pokretala, prije svega, zabrinutost zbog očitog pada poleta mladih, njihove sve manje zainteresiranosti za politiku i vrijednosti koje je ona promicala, te njihova sve očitijeg priklanjanja popularnoj kulturi Zapada, objašnjava Reana Senjković. (2016: 167-198)

U vrijeme oživljavanja velikih radnih akcija između 1958. i 1964. godine, u prvi plan stavlja se druženje s vršnjacima - te se počinju primjenjivati modeli radničkog i društvenog samoupravljanja koji postupno zamjenjuju poluvojnički tip organizacije života i rada. U posljednjoj fazi dobrovoljnog omladinskog rada, koja počinje 1968. godine i kada dolazi do njegove reafirmacije, uglavnom se radilo na manje zahtjevnim i organizacijski jednostavnijim projektima. ORE su se u to vrijeme održavale samo u ljetnim mjesecima, umjesto od ranog proljeća do kasne jeseni, a promijenili su se i motivi dolaska, kao i potrebe mladih u kampovima. U tom razdoblju omladinske radne akcije bile su ponajprije u službi amortiziranja društvenih razlika, omogućujući mladima da provedu radno ljetovanje i da pritom „dožive bratstvo i jedinstvo na djelu" na koje ih je vodila ponajprije želja za druženjem, neki su odlazili na radne akcije umjesto na obavezne duže i teže ljetne prakse u tvornicama, neki su se tek željeli družiti s vršnjacima iz ostalih krajeva zemlje, a mnogima su one bile jedina mogućnost provođenja ljetnih praznika izvan doma što saznajemo i iz razgovara s našim kazivačima.

2.2. Internacionalizacija jugoslavenskog društva

O počecima internacionalizacije jugoslavenskog društva, kao i zanimanju Zapada za događaje na Istoku, u knjizi *Svaki dan pobjeda* Reana Senjković piše sljedeće: „prve jugoslavenske omladinske radne akcije (…) pratio je i strani tisak, zainteresiran za stanje u zemlji tek izašloj iz rata, koja je gradila svoju infrastrukturu, ali i novi društveni poredak. Iako su u izgradnji pruge Brčko - Banovići sudjelovali mladi iz drugih zemalja, za jugoslavensko partijsko vodstvo i za strane novinare mnogo je važnije bilo njihovo sudjelovanje u izgradnji pruge Šamac - Sarajevo. Na tu omladinsku radnu akciju mnogi mladići i djevojke iz drugih zemalja stigli su izravno s Prvog svjetskog festivala omladine i studenata, koji je u Pragu okupio 17 000 sudionika, u organizaciji i danas aktivne Svjetske federacije demokratske mladeži, pod i danas aktualnim geslom *Youth Unite, forward for lasting Peace*. Domaći tisak ustvrđuje kako su razlozi dolaska stranih brigadira bili da upoznaju herojske napore naše omladine, (…) da vide njeno veliko djelo, da na pruzi nešto nauče, da se s našom omladinom upoznaju, zbliže, da na djelu provode načela Svjetske federacije demokratske omladine“. (Pešić prema Senjković 2016: 59)

O predodžbama i stavovima stranaca o Jugoslaviji, kako nekad tako i danas, dalo bi se uvelike raspravljati, kao i Jugoslavenskome dijakronijskom stavu prema Svijetu. Sigurno su stajališta Zapada o „zemlji s Istoka“ bila svakojaka no, srećom, važnost bilježenja kako iskustva i doživljaja, tako i osjećaja koja su proizašla iz sudjelovanja u radnim akcijama prepoznala su oba „bloka“ Pa tako, primjerice, jedan uvod u zabilježeno viđenje kaže: „Ova knjiga nije propaganda. To je priča o onome što smo vidjeli u Jugoslaviji dok smo radili među 'brigadirima' na Pruzi[7], o onome što smo čuli kada smo razgovarali i raspravljali sa svima, sve od uglednih predavača i omladinskih vođa, do kuhara, službenika i školaraca; o onome što smo osjećali dok smo plesali *kolo*, klicali ili pjevali navečer s našim prijateljima uokolo logorski vatri“. (Anon. prema Senjković 2016: 67, kurziv u originalu)

Iz ovog citata možemo percipirati predodžbe stranaca o bivšoj državi i njenom narodu jer iako je „napredna omladina iz dalekog svijeta došla u pomoć svojim drugarima“ (Krklec prema Senjković 2016: 60) već je imala „sliku“ domaćina i zemlje kao „neke vrsti borbene i junačke, ali poludivlje zemlje gorštaka, nekih urođenika“ (Šinko prema Senjković 2016: 60) pa su tako „neki došli iz znatiželje, neki s maglovitom idejom o tome da će sudjelovati u socijalnom radu, neki da bi proučavali politiku nove Jugoslavije, neki su se nadali teškom fizičkom radu u

[7] Radi se o pruzi Šamac - Sarajevo.

vrijeme praznika, neki su se nadali samo praznicima, neki su došli zbog različitih čudnih razloga, 'da bi istraživali Jugoslavene kod kuće', ili da bi 'proučavali utjecaj Zapada na Istok'". (Sale prema Senjković 2016: 65)

2.3. *La Pruga „da prima mano"*

Naša su bilježenja „Jugoslavena kod kuće", iskustva i doživljaja te osjećaja koji su proizašli iz sudjelovanja u radnim akcijama, rezultat razgovora s devedesetogodišnjom kazivačicom – sudionicom ORA. Da se uistinu radilo o borcima i junacima saznajemo „iz prve ruke" od M. Š. koja je godine 1947. s tek napunjenih dvadeset godina sa mnoštvom svojih vršnjaka iz Pule vlakom krenula na izgradnju pruge Šamac - Sarajevo. Bilo joj je to ujedno i njeno prvo putovanje. U razgovorima opisuje susrete s njemačkim vojnicima koji su bili stacionirani u blizini grada, svjedoči o savezničkom bombardiranju Pule, sjeća se i anglo - američke vojne uprave i podjele grad na Zone „A" i „B". Govori i o gubitku brata koji je nestao kao pripadnik partizanskih postrojbi za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Kao omladinka prisustvovala je mnogim demonstracijama, dočekivala Međunarodnu komisiju za razgraničanje na Forumu u Puli, svađala se s pripadnicima savezničke policije i bila uhićivana, tvrdi, od njihove strane. Prilikom pokušaja sprječavanja odvoženja strojeva iz gradskog mlina svjedoči pogibiji trojice pulskih radnika, gdje i sama zadobiva lakše ozlijede. Zanimljivo kako incident o pogibiji trojice radnika spominje usput, a ono što joj je vividnije ostalo u sjećanju jest njena lakša ozljeda o kojoj priča s osmjehom na licu:

Una volta mi ga čapa un sasso in testa quando siamo andati a diffendere le macchine del mulino de Pola, quel' mlin veliki. Talijani su ga htjeli zet, e noi siamo andati a diffenderlo. E li (c')era polizia, (c')era vraga (c')era boga…Ovi ni da je naše, oni ni da je naše…Jedan stari je bia ozad mene i je reka i prokleja onega Boga ki hi je donesa i je hitia sasso meni u glavu, ja sam bila valje sprida on je bija valje ozada i ni riva (smije se). (…) *Talijani bi to bili uzeli, ali tamo su išli svi ki su htjeli, omladina, magari starih ljudi ni bilo čuda ki ne gredu nikamor, Oni će uzesti ovo, pa ono… E la nostra gente poi come vivi?! Non era nostro ma neache suo, era di tutti quanti. E si aspettavano che and(i)amo via, che ti prendi la borsetta e te vadi, pero non era cosi, non potevamo permetere di perdere le macchine (…)*

O odlukama mladih ljudi tih generacija, odnosno razlozima participacije na ORA-ma i utjecaju društveno - političkih okolnosti poslijeratnih vremena na iste saznajemo:

Tamo je bila je(d)na naša, che viveva accanto a Arena, quela bella casa rossa, il nostro blocco, dove viveva anche il nostro comandante di brigada. Sempre una bella cosa, si parlava di andar' a lavorar' (...) Ja san bila piccola perché non mangiavo. Onda bi me mama vikala i bi me bila stukla perché non mangiavo, da; a ja automaticamente non potevo mangiar(e) e mi čepivo batine perché da rade dobro. (smije se). E poverella la mamma, le nostre mamme povere (...) La gente in citta' anche peggio stava, perché noi stando qua intanto avremo le capre che poi ti danno un poco di latte, e la povera gente di citta' non aveva niente. La sela eran(o) come un arsenal piena. (Que)sta gente da tutte le parti, da pitaj boga od kuda je došla. E cosa cera in città?! Niente, non cera niente. Lo sa come era povera la gente di città!? Manco la legna per scaldarsi aveva (...) Così per non perdere tempo in città siamo andati a Pruga. (...) Dobrovoljno, si si. Con il treno siamo andati iz Pula. Si, si. I tako con il treno svi skupa smo se tornali nazad. Jedna brigada iz Pule, non mi riccordo piu il nome, porca majka. La prima era Lino Mariani…Ma come si chiamava la seconda?! La sua sorella lavorava con me, ma son passati tantti anni, non mi ricordo piu come si chiamava la nostra brigada, non mi v(i)en(e). Ho novant(a) anni io, sa!? Non mi ricordo proprio. (...) Tutti puležani, trecentocinquanta di noi lasciamo perdere La Reakcija (…) *La Reakcija su bili drugi i gli altri, i smo se vajka kombali. Allora ne ga va a spedi(r) na Prugu. Ja sam bila na Šamac - Sarajevo. Tri miseca smo bili perché pokle nismo došli perché onda qua La Reakcija faceva čine a Pola. Bimo se bili poubijali. Noi trecentocinquanta venimmo soli e loro venirono cijela battagia. I njega ferma'. I njega ferma'. Ci siamo fermati a Lupoglav, Lupglav – Celije un poco, finché la cose non si calmano, jer kad se ljudi ulovu to se ubija posle; tutti, i muški i ženske, bi bio un macello, bi bio. Allora non ci lasciarono tornare perché nider ni htia to. Bia Vrag bia Bog ne da da se ljudi poubijaju. E allora dokle si calmava si lavorava* (…) *Svaka čast, znate, neka gente italiana erano operai bravi e buona gente, lavoravano i campi, in fabrica. Neka je bila gospoda, da ne bi gospoda morala delat, samo se peljat u makini* (…)

Saznajemo isto tako da se poslijeratna pacifikacija društva nije desila automatizmom već se formirala godinama nakon završetka rata:

Con la calma si farà qualchecosa. E non con i pugni. Qualche volta si fa qualche sbaglio. Qualcuno aveva le ragioni, capitava. Najbolje da se pokupimo ća, ne se svađat (…) *Noi non dovemo sparar(e), no dovemo niente che aver(e) ma loro li aveva(no). La policija aveva i ganel*[8]

[8] Pojam koji je M. Š. upotrijebila za pištolj, od riječi *gun* anglosaksonskog podrijetla, zanimljiv je u cjelovitom kontekstu jezičnog izričaja kojim naša kazivačica barata obzirom da je bio jedini takve vrste. Svi ostali uporabljeni pojmovi bile su dijalektalne izvedenice romanskog podrijetla.

e tutti i nostri poveri giovanotti avevano la stessa roccia. Perché loro la provocavano e noi si difendevamo, ovako kako smo mi bili Puležani, gente pulita, operai, e loro volevano perché sia Italia. E qua loro volevano Italia. Reakcija (g)li pagava i baš njih briga. Nas je brižne, noi difende(va)mo Pola, che Pola non dipendi d'Italia, volevamo che sia nostra. Tutti i farabuti la ci davano di brutto, e noi si difendevamo. La gioventu' la ga messo su gli Italiani, oni bi napali nas a mi bismo se branili anche, a boga mi bi se branili. Noi avevammo i sassi per difendersi, tu u Puli. Portavamo un sasso i zamotali smo u papir i kad se čapava si buttava nella testa. (…) *Ma da su nas puštili bi se valja ubili, bi bilo krvi. Onda smo se fermali u Lupoglavu jer nismo mogli dojti doma. I tako su nas držali tamo, a oni su bili ovdje. Pokle smo se svi skupa tornali. Con il treno siamo andati. Si, si. I tako con il treno svi skupa smo se tornali nazad.* (…)

O odlasku na Prugu, zajedništvu i cilju radnih brigada te poštovanju prema (udarničkom) brigadirskom radu koji se „oslanja“ na narodne heroje kazuje:

Prvi put smo pošli, svi skupa, tristo i pedest nas iz Pule (smiješi se). Mi sembra da smo bili Druga brigada. Si, una si chiamava Lino Mariani e dopo (c')era ancora una brigada mi par(e) che si chiamava Slavko Grubiša, si, che era uno che ha combattuto per noi. Anche la sua sorella (c')era con noi. Perché si doveva finire (que)sta Pruga. Era caldo. Uno si nascondeva nell'ombra, lo stesso bisognava lavorar(e). Oni se va(nno) a nasconder(e) a drugi će delat kako tovar (*…) E poi le ga a di(re), come si chiamava Alba, si, Alba le ga detto*: '*Non me sporcha il nome del mio fratello!*' (…) *Ima toliko tega dela za učinit. I onda kad smo mi finili, naprijed su pošle druge brigade.* (…)

O radu i (nepoznatom) slobodnom vremenu mladih (brigadira) saznajemo:

Tu smo bili malo ovako perche la fabrica non ga cosa da far(e). Svi su bili sulla Pruga. Smo zajedno pošli, nam je bilo lipo, smo delali, le domenice non si lavorava, si riposava, facievamo čine. Kada su finila naša tri miseca smo došli doma, onda je išla je'na druga brigada. (…) *Era un monte cosi grande che si vedeva(no) sela cosi pića, a znate kakovi su giovani, bi pošli s vragon da hi se pušti. Kad se finilo s delom, smo jeli, smo se oprali i smo pošli spat. Nema okolo, bisognava riposar(e).*

O učenjima i novim vještinama, odnosno organiziranom kolektivnom slobodnom vremenu sjeća se s podsmjehom: *Si parlava di tutto un poco. Sempre la ga maltreta' ma noi ne ga bada(mo). Sa come è la gioventù, baš hi briga*. Dok u poznatom (istom sretnom) „tonu“ ističe snagu i prisutnost kako pjesme tako i glazbe kao jedne od najupečatljivijih radno - dokoličarskih *passatempi*: *Pero la musica non mancava*.

Tako i na pitanje što ju je motiviralo dok je bila na radnoj akciji odgovara pjevajući: *Facciamo il lavor(o), lontano dalla citta per costruir(e) la ferrovia per andar via* (…) te dodaje: *Gore je bilo lipo. Daaaa, je bilo lipo, si andava a lavorare; si viveva in pace. Tutto cantando, tutto cantando noi. Cantando in la e cantando in qua. Anche i muri cantavano non solo noi. Cantando in la e cantando in qua. A cantar sempre. Anche la mattina a buon' ora, sempre con la conzone in bocca. (...)*

A kao najvažnije, odnosno njoj najdraže spominje: *C'era tanta gente, tutti erano insieme. In paese piccolo sul monte non lontano cerano tre case, tre chiese: muslimani, cattolici e pravoslavi tutti a posto, vivevano in pace.*

Na pitanje o dobnoj, nacionalnoj i organizacijskoj strukturi brigada odgovara: *Iz druge države z menom ni bilo nobenega, u druge brigade mi se pera da da', neanche se zna, smo svi bili skupa. Svaka četa je imala nekoliko žen(a), svaka četa znači perche je(d)no sono i lavori degli uomini e altri i nostri, cosi facciamo piu facile. U svakoj četi su bili niki malo jači pa se je naredilo, ni se delo puštilo. Tu je bio komandan ki je z nami anche delo.*

O dolasku na „teren“, njenoj/njihovoj svakodnevnici, kao i (muško - ženskoj) podjeli rada govori:

Kad smo appena došli su nam dali, su nam napravili i su nas stavili po kućama, na sigurno. Je rek'o il komandante da budemo pametni, da budemo pravi i che ga facciamo le baracche sul monte. Era un monte grande, e le baracche erano vicino alla ferrovia. Cosi erano le baracche sul monte e a sinistra era la ferrovia. (...) *I maschi erano con se, era un grande monte. i umomini avevano le sue baracche, le donne le sue. A kad smo radili smo bili svi zajedno. Oni teški posli su delali muški, oni lakši su delale ženske. Samo ja sam malo bila u brigadi, ja sam bila sa geometrima. Mi portavo quelle palete, quella roba per segnar(e) dove deve andar(e) La Pruga. Oni su dolazili svaki dan iz Sarajeva, mi smo bili tu in un pasese, come si chiamava* (…) *Da una parte e l'altra cera una brigada che lavorava. Quel' diavolo che si misurava mi go portavo in monte Visoko. Visoko si chiamava il paese. E la geomerto ga da segnar(e) dove tagliar(e) un poco de monte, che la ferrovia si slarghi, perché la mularia doveva muovere le šine piu piće per mettere le piu grandi. Allora una volta mi ricordo pioveva da bog zna, giovani venivan(o) fin de Sarajevo a Visoko a pada je daš. Vražji geometro nije htija pojt doma i smo morali delat i po dašu. In un momento con (que)sto palo nella mano per segnare mi ero tutta mokra (smije se). Lavoro deve andar(e) avanti, bisogna finir(e) il lavoro. Tako da sam se zmočila, sva mokra san došla.* Smije se i nastavlja *U juto si poša na 8 vala i navečer si doša kad i drugi s dela i*

onda se malo počivalo i si poša spat. Era le cuoche che facevano da magnar(e). Due sorelle delle baracche facevano da magnar(e), e le portavano, perché noi lavoravamo, non si poteva andar(e) al pranzo… Era cosi, na primjer, ki da se dela u Medulinu i ne more se u Pulu hojti po jisti. Pokle ne finiš više.

Izdvaja sjećanje koje joj je, čini se, ostalo najupečatljivije. S nepoznatim dječakom, zastavonošom suosjeća M. Š. opisujući ga kao jadnog. Ta slika teške neimaštine koja je „vladala" na dijelu bivše Federacije pokazuje važnost radnih akcija kao prostora jednakosti bez obzira na socijalno ili bilo koje drugo podrijetlo gdje dodijeljeni (važni) zadatci djeluje kao kontrapunkt ulozi „jadnika" tih vremena. Drugim riječima svi pripadnici društva dobivaju na važnosti uz osjećaj pripadnosti toj istoj zajednici.

(C')era una brigada, ma chi zna od kud je bila ta brigada, c'era un giovanotto che portava la bandiera (…) Ma lei non saveva come erano le sue brage che portava !? Da Pola non era. Ma che krpu je ima, bržan. Ja sam bila piccola e lui era prima di me che portava la bandiera, così ga vi, sempre che lo ga vedevo, che tutti siamo poveri ma vero quello era un po tanto. Ma bržan mladić, ma on ni ima nego krpu su mu dali da nosi za brageše. Non mi ricordo piu di che parte di Jugoslavija che lui era (…) Sada imate sve, malo se posvrbite i sve vam daju, a onda malo se je imalo, niente ti ga daju, figu, neanche aqua, sul fiume se (i)šlo. E allora sulla Pruga te ga di tutto.

O stavu ondašnjih generacija spram rada, odnosno o tome kako se rad na akcijama odrazio na sudionike kao ljude govori priča naše kazivačice o njenom radu u tvornici:

Radila sam s radnicima bravima. Bisogna finire il Piano se no, come ti čapa la paga. E… Perché avemmo il lavoro da fare, non ga avemo di tanto in tanto, pero tante volte di doveve fare 'oruk, magari lavora la notte per finir quello che l'atro durante il giorno ga fatto. Se non si finische chi će te platit la paga. On si uze boršu i gre doma e non se ne frega se non hai fatto la norma. E coma una famiglia, bisogna lavorare insieme per poi godere. E. (…) La nostra fabrica e la nostra famiglia, de eglia vivemmo no di qua. Il capo mi diceva che son(o) brava. Io mi sedevo sulla mia sedia, sul mio scaglio, e, i sam imala sama svoj stol, san se navadila na taj, l'altro era piu alto, e cosi…e a qualcuno non piaceva che lavorava a cattena, perché egli se va a fumar, se ga mal di testa, dopo deve andar(e) qualcosa, e dopo viene il fine del mese e si vede dal material(e) che abbiamo fatto …. Ti ga norma, ti devi far(e) la norma. E se cinque volte al giorno vai al Bar 001 (zero zero one) non te fai la norma…Si mogla sjediti za bankom

i delat, e. Io sepre go fatto la norma, lavoravo per bisogno mica per passar(e) il tempo. Ancora oggi, mica sto ferma.

Na pitanje kako bi danas izgledale radne akcije kada bi se, hipotetski, netko sjetio uvesti ih ponovno odgovara:

A kako i onda, bi bilo lipo. Bella gioventù, si viveva bene. Io ero una signorina, poche donne si vedevano sulla Pruga, solo giovani; a casa non puoi lassiar(e) la famiglia, solo la gioventù andava (...) Non come oggi, solo si fuma, beve; magari bi se čapali tamo, bi si bili kompanija, non solo fumare droge e bere di lato (...)

Na pitanje za kraj da li bi željela ponoviti to iskustvo odgovara smijući se: *Io sono stara ora mai, non son(o) più per lavorar(e) ne andar(e) lontano;* è *una cosa per i giovani che ga fa bene. E. (...) Pero anch'io ero giovane una volta. Vi mostro.* Diže se sa stola i iz ladice kuhinjskog kredenca izvlači iskaznicu koju (s ponosom) čuva više od sedamdeset godina.

Prilog 1. i 2.: Fotografije *Legitimacije* o sudjelovanju na Omladinskoj radnoj akciji Šamac - Sarajevo 1947. (iz privatne kolekcije kazivačice M. Š., autorica fotografija I. Y.)

2.4. Poimanje (omladinskih) radnih akcija

Krećemo sa stajališta da se „složenost ovog fenomena najbolje izražava u često izricanoj i čini se, tačnoj tvrdnji po kojoj su radne akcije - 'društvo u malom'" (Mihailović prema Senjković 2016: 79). Svakako raspravu o problemima „društva u malom" valja smjestiti unutar specifičnih povijesnih promjena i događaja kao i inzistirati na ključnoj ulozi kulture u stvaranju i očuvanju kolektivnog i individualnog identiteta. Također, valja imati u vidu i da se u svakoj od pojedinih država kultura, etničnost i identitet žive i mijenjaju, te ih valja promatrati iz perspektive odnosa bitnih vrijednosti u poštivanju različitosti koje ujedno predstavljaju i ideju zajedništva. U ORA prepoznajemo sjedinjenje različitosti, identiteta i ideju zajedništva unutar specifične kulture dobrovoljnog rada koja je formirala (su)odnos.

O razumijevanju različitosti govori i knjiga *Kultura, etničnost, identitet* [9] gdje su pitanja kulturne i etničke raznolikosti i identiteta u svijetu obilježeni „prekidom veza između osobnih sloboda i kolektivne efikasnosti. A ujedinjenje ovih dvaju nerazdvojnih pokretačkih snaga nalaze u novim načelima kombiniranja racionalnosti djelovanja i slobode izražavanja, ističući potrebu razdvajanja dvaju svjetova: svijeta gospodarstva i svijeta kulture, svijeta racionalnog uma i onoga kolektivnog pamćenja, svijeta znakova i svijeta smisla" (Touraine prema Čačić - Kumpes 1999: 143). Smatramo kako je fenomen omladinskih radnih akcija uspio ujediniti te svjetove: svijet gospodarstva i privrede sa svijetom kulture, svijet racionalnog uma sa svijetom kolektivnog pamćenja, svijet znakova sa svijetom smisla uz osjećaj osobnih sloboda i svrsishodnosti u ime kolektivne efikasnosti, gdje različitosti nisu potirale jedinstvo kulture, ni kulturnog identiteta nego ga umnožavale.

Nadalje, smatramo kako je Jugoslavenska višenacionalna država predstavljala upravo ideju zajedništva. Iako obilježena jakim ideološkim i političkim zahtjevima, s komunikacijskim i socijalnim različitostima sredina omogućavala je i proizvela ne samo kulturne posebnosti i suprotstavljanja, nego i prožimanja. Kultura kao specifičan entitet[10] u jednoj takvoj državi zauzimala je veoma značajnu ulogu često ističući svoj istočno - zapadnjački karakter, gdje uloga države i njenih aparata u formiranju društvenih stavova i kulturnih tendencija ne smije biti zanemarena. Svakako tijekom cijelog razdoblja „trajanja" Federacije velike političke, državne i društvene promjene kroz koje je prolazila Jugoslavija od kraja Drugog svjetskog rata pa do devedesetih godina dvadesetog stoljeća imale su posljedično i nezaobilazno snažan utjecaj na

[9] Knjiga je nastala povodom Drugog okruglog stola Etnički razvitak europskih nacija: Hrvatska - Europa održanog 20. ožujka 1999. u Zagrebu.
[10] Radi se o kolektivnom osjećaju zajedništva, koncepciji kulturnog razlikovanja između „mi" i kulturno „drugih".

kulturne promjene koje su se snažno odrazile na ono što se posljednjih godina u stručnoj literaturi naziva „kulturom rada“. (usp. Senjković 2016)

2.5. Društveno - političko - ideološki kontekst Jugoslavije

Kraj Drugog svjetskog rata donio je sa sobom najznačajniju promjenu: mir. Nakon dugih godina razaranja Svijet je napokon mogao „odahnuti i (p)okrenuti novu stranicu“. No, iako mirna, situacija suprotstavljenih svjetskih blokova i dalje je dijelila Svijet na Istok i Zapad, i ti su se suprotstavljeni svjetovi u mnogočemu razlikovali, odnosno, razvijali pod različitim društveno - političko - ideološkim svjetlima. Svaki je na svoj način veličao ljudske vrijednosti, shvaćao društvene potrebe, razumio eksplicitna kao i implicitna kolektivna kulturna pitanja i pravila, kao i osjećaje i stavove pojedinaca.

U razdoblju nakon Drugog svjetskog rata Jugoslavija traži svoje mjesto u svjetskoj politici balansirajući između dva suprotstavljena bloka, profilira svoju politiku i izgrađuje svoj identitet. Dotadašnja Demokratska Federativna Jugoslavija koja nakon završetka rata 1945. mijenja naziv u Federativna Narodna Republika Jugoslavija prvotno se „okrenula“ istočnom bloku te je tih prvih poslijeratnih godina jugoslavenska vlast nastojala stvoriti društvo po uzoru na Sovjetski Savez. No, izražene tendencije SSSR-a glede kontrole nad jugoslavenskom unutrašnjom i vanjskom politikom te sovjetskih kritika tobožnjih grešaka u izgradnji jugoslavenskog socijalizma kao i optužbi da Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) vodi „antisovjetsku politiku“ dovele su do prekida dotadašnjih bliskih veza između SSSR-a i FNRJ. Raskol Jugoslavije i Sovjetskog Saveza odnosi se na raskol između državnih vođa, Josipa Broza Tita i Josifa Visarionoviča Staljina, što je dovelo do izbacivanja Jugoslavije iz Komunističkog informacionog biroa (Informbiroa) 1948. Ovaj raskid veza s Istokom doveo je do okretanja Jugoslavije ka Zapadu te početka izgradnje znatno liberalnijeg „mekog socijalizma“. Politička situacija u tom i takvom ozračju omogućila je čitav niz kompleksnih društveno - političkih promjena koje u nejednakoj mjeri i različitim mehanizmima širenja zahvaćaju sva društva na području bivše države. (Duda 2014b)

Ovdje se javlja pitanje moći i važnosti uloge Josipa Broza Tita kao predsjednika Federacije, ujedno i predsjednika Komunističke partije Jugoslavije (kasnije Saveza Komunista Jugoslavije) u borbi protiv svjetske velesile za formiranje identiteta tadašnje države kao i percepcije društva o njegovoj ličnosti. Riječju Ivana Ivačkovića: „Pisati o Jugoslaviji - bar onoj koja je nastala posle Drugog svetskog rata i trajala do početka devedesetih - kao i njenim zvezdama, muzičkim

ili bilo kojim drugim, nije moguće bez pisanja (…) o Josipu Brozu Titu. Tito je bio ne samo tvorac te države (…) već i njen prvi i najveći superstar. (…) Tito je zapravo bio hodajući PR, i to mnogo godina pre nego što je ta disciplina postojala u bilo kojem delu Jugoslavije (…) Tito je ostavljao izuzetan utisak i na domaćoj i na stranoj sceni (…) postao vrhunski brend mnogo pre nego što je iko u Jugoslaviji čuo za tu reč". (Ivačković 2013: 15-17)

Titova se duga karijera bazirala na konstantnom pridobivanju mlade (radne) publike, a djelovanje propagande tadašnje državne temeljilo se uvelike na ideološkom altruizmu okrenutom narodu, ili bolje, svijetloj budućnosti mladog radnog čovjeka. Titovi partijski funkcionari propagirali su kako je „najviši cilj socijalizma lična sreća čovjekova" ističući isto tako kako se socijalizam „ne stvara radi nekih apstraktnih ciljeva nego za živog čovjeka" te su iz tog razloga kao jedan od svojih osnovnih zadataka postavili „stalno poboljšavanje materijalnih i kulturnih uslova života i rada radnih ljudi", odnosno „maksimalno zadovoljavanje ličnih i kolektivnih potreba" ističući (po)željeni smjer kretanja društvenih promjena „našim radnim ljudima otvorili smo najšire perspektive dalje socijalističke izgradnje i dali time našoj socijalističkoj praksi čvršće osnove, da podstakne ideološki rad u Savezu komunista Jugoslavije, da doprinese daljem lomljenju šematizma, dogmatizma, konzervatizma, revizionizma, kao i uticaja buržoaske ideologije, da pomogne osvetljavanju i širem sagledavanju aktuelnih problema (…) doprinese širem razrađivanju gorućih problema daljeg kretanja". (Program Saveza komunista Jugoslavije prema Duda 2014c: 28)

2.6. Provođenje socijalističkoga modernizacijskog koncepta

Odgovor na aktualne probleme i smjer daljnjeg kretanja, objašnjava povjesničar Igor Duda, bile su poratne modernizacijske promjene u vidu društvene mobilnosti, smanjivanja klasnih razlika, deagrarizacije i urbanizacije, razvoja industrije, bolje obrazovne strukture, više ili manje izražene potrošačke revolucije, spontane ili poticane sekularizacije, procvat popularne kulture i kulture mladih. Gdje se modernizacija svakodnevice u Jugoslaviji, odvijala „provođenjem socijalističkoga modernizacijskog koncepta i primanjem općih europskih ili zapadnoeuropskih utjecaja, a oba su procesa zajedno dovodila do mijenjanja starih i oblikovanja novih svakodnevnih praksi". (Duda 2014a: 15)

Kao nova svakodnevna praksa, a onda i definiran cilj odgoja mladih u socijalističkoj Jugoslaviji bio je razvoj „svestrane nove ličnosti" sudjelovanjem u obnovi i izgradnji zemlje omladinskim radnim akcija. Tu se javlja pitanje kakve je ideološke učinke i praktične reperkusije imala takva

praksa u svakodnevnom odgoju mladih. Kao i pitanje analize i sinteze ciljeva i ideala kolektiva naspram pojedinca jer, objašnjava Senjković (2016), svaka je od radnih akcija bila ogledalo društvenog trenutka u kojem se provodila, sažetak političkih planova i težnji, ali i odgovora mladih na te planove i težnje.

Lepeza odgovora mladih širila se u svim pravcima, od iskrenog entuzijazma, preko otvaranja prostora diskusije u kojem su mladi poruke političkog vrha tumačili na svoj način, do, naposljetku i njihova jasnog otpora. Odgovore države nalazimo u ideološkim konotacijama političkih promjena koje, dakako, najprije traže politička objašnjenja. Stoga, ako se kulturna slika Jugoslavije ocjenjivala kao konzervativna, nacionalno zatvorena, trebalo ju je izmijeniti prema modernoj i „zapadnjačkoj" matrici; ako su se zapostavljale kultura mladih i alternativna kultura, trebalo ih je prepoznati i potaknuti; ako se odlučivanje u državi držalo nejavnim i netransparentnim, trebalo ga je učiniti javnim i transparentnim; ako industrija nije imala dovoljno sredstava za obnovu infrastrukture trebalo je pronaći načine i dodatna sredstva, i sl.

Pošto društvo kao ni kultura u Jugoslaviji nisu bili sinonim etniciteta ni homogenosti nacije već obilježeni republičkim, regionalnim odnosno kulturološkim i etničkim različitostima i utjecajima, fenomenom omladinskih radnih akcija željelo se ujediniti te različitosti i izgraditi jugoslavenskog „novog čovjeka". Stavom jugoslavenskog (političkog) vrha o omladinskim radnim akcijama kao zajedničkim (samo)požrtvovanjem za kolektivnu dobrobit sa zadacima od izuzetnog značaja gradio se lik „nove omladine" koji je predstavljao temelj „novog (socijalističkog) društva".

Komunistički su ideolozi propagirali masovne radne akcije kao prostor gdje se jača zajedništvo, promovira socijalizam i gradi lik „nove omladine" koja je trebala biti temelj „novoga društva". Ove aktivnosti službeno nazivane Savezne omladinske radne akcije u svojim začecima bile su okarakterizirane teškim i zahtjevnim fizičkim radom: gradili su se auto-putevi, pruge, industrijske kompleksi i slični vrlo zahtjevni projekti gotovo isključivo manualnim radom jer građevinska mehanizacija tada još nije bila dostupna. Poratne su se ORA stoga smatrale specifičnim školama za izgradnju novog čovjeka i razvoj socijalističkoga domoljublja. (Dobrivojević 2014)

„Praktičnost se ove propagande ogledala i u tome da je novi čovjek socijalizma u svakom pogledu bio prikazan superiorniji *staromu čovjeku*. On je živio zdravije, bio je bolje obrazovan, a samim time sposobniji da na svojim ramenima podnese teret izgradnje novoga društva. Budući da je sve, počevši od ekonomske doktrine pa do kulture, doživjelo promjenu u suštini

svojega značenja, logično je bilo očekivati i da čovjek kao pokretač svih društvenih procesa doživi promjenu, odnosno da se njegova uloga u društvu promijeni. Viđenje teoretičara marksizma i komunizma bilo je da samo *novi čovjek* može graditi novi, bolji svijet, pa je stvorena paradigma da je *novi čovjek* neminovna potreba za stvaranje socijalizma. Po njima, bilo je nelogično graditi socijalizam s ljudima koji nisu vjerovali u njegova načela. Zbog toga se *stari čovjek* morao promijeniti, indoktrinirati, da bi znao kako i zašto graditi bolju sutrašnjicu". (Nametak 2014: 1, kurziv u originalu)

Jedna od efikasnih metoda propagande ali i indoktrinacije socijalističkog modernizacijskog koncepta za bolju sutrašnjicu bile su upravo omladinske radne akcije, smatra Dragan Popović, a o dugotrajnosti i masovnosti govori činjenica da je „prva ORA organizirana 1942. tijekom Drugog svjetskog rata, posljednja 1990. u Banja Luci. Od 1942. - 1990. više od 2 mil. mladih Jugoslavena učestvovalo je ovim projektima ključnim za obnovu i izgradnju bivše republike". (Popović 2010: 279)

O samim začecima akcija kao herojskom činu prve omladinske udarne poljoprivredne brigade, kao i njihovim ciljevima i promjenjivim stavovima sociolog Rudi Supek piše: „temelje prve radne akcije formirane na teritoriju bivše države udarila je grupa od oko dvije tisuće omladinaca, uglavnom djevojaka, koja je sredinom ljeta 1942. ispred neprijateljskih bunkera za 90 dana noćnog rada požnjela, ovrla i prenijela na slobodni teritorij 120 vagona žita i 150 vagona voća i povrća" (Supek 1963: 9). Kao dio šire društvene akcije ovakvi i slični podvizi, hvalevrijedni i neophodni, nastavili su se do kraja rata unutar tadašnjih mogućnosti i okolnosti, no kako Supek pojašnjava opći se društveni polet u obnovi zemlje nakon rata nije bazirao isključivo na materijalnoj proizvodnji već „se tim radnim poletom očitovala neposredno i privrženost novoj društvenoj socijalističkoj zajednici" (Isto: 7). Ovdje valja napomenuti distinkciju pitanja privrženosti „novoj" zajednici glede dobrovoljnosti participacije mladeži u prvim poratnim radnim akcijama i onim naknadnim. Prve velike savezne akcije nastale su upravo zbog izražene poratne potrebe za obnovom i izgradnjom razorene zemlje, dok su se naknadne radne akcije temeljile na izgradnji „jednog višeg oblika društvene svijesti - socijalističke zajednice mladih ljudi". (Isto: 8)

No, bilo da se radi o prvim poratnim akcijama ili onim naknadnim, nedvojbena je velika uloga fenomena kulture omladinskih radnih akcija u formiranju identiteta bivše države kao i povijesnog konteksta unutar kojeg su se razvijale. Isto tako, neminovan je bio i utjecaj politike i političke situacije na materijalnu, društvenu i duhovnu kulturu tadašnjice. A kako čovjek nije samo pasivno biće kojeg oblikuje „netko od gore" nametanjem društveno poželjnih obrazaca

ponašanja već se uvijek i aktivno postavlja spram prirodno - društvene realnosti (dakle sudjeluje i u kreiranju kulture) on postavlja ideale i teži prilagođavanju te realnosti svojim potrebama. Time su se (omladinske) radne akcije kao i ideološko - političke promjene plasirale kao potrebe pojedinaca, odnosno društva. A društveni ideali, kao što su sloboda pojedinca, svestrano razvijena ličnost, demokracija, mogli su se definirati, pa tako i operacionalizirati u odgojne zadatke društva.

Izvrstan primjer operacionalizacije društveno - ekonomskog odgojnog zadatka prepoznajemo u fenomenu udarništva kojemu ćemo posvetiti naredno poglavlje.

3. TEORIJSKE ODREDNICE UDARNIŠTVA

3.1. Pojam udarništva i udarnika

Udarnik kao pojam za superproduktivnog radnika povezujemo s „udarnim trudom“ i „oduševljenim radom“ bez spolnog/ rodnog predznaka. Iz respektivnih srodnih termina kao što su „heroj rada“, „udruženi radni tim“ i „udarnik rada“ daju se naslutiti konture jednoga takvoga poželjnog primjera individualnog i kolektivnog odnosa prema radu te zajedničkim (i kolektivnim i individualnim) ciljevima. Izraz se koristio kao počasni naslov za pojedinaca koji je svojim radom doprinio kolektivu više od očekivanog, odnosno kao koncept „koji se vezuje za samoprijegoran rad u privredi ili omladinskim radnim akcijama, a radi se prvenstveno o tituli, odnosno simboličkoj nagradi za 'prebacivanje' standardne proizvodne norme od minimalno 30 %” (Matošević 2016: 62). U suprotnosti sa zapadnjačkim pojmom racionalizacije ovaj se koncept povezuje s državama socijalističkog društvenog uređenja te „svoju najelaboriraniju inačicu doživljava za vrijeme predratno, odnosno poratno državno uređenih socijalizama u SSSR-u, zemljama narodnih demokracija, te se također posebno artikulira u Jugoslaviji“. (Isto: 63)

Začetke kao i izvedenice udarništva pojašnjava Matošević: „Rad i netom okončan rat višestruko su prepletene, a u velikoj mjeri i neodvojive kategorije unutar koji se kalio koncept udarništva“ (Matošević 2015a: 90). „Ratna djelovanja, rad i *udarnichevstvo,* termin koji je (…) za vrijeme ruskog Civilnog rata označavao posebno teške zadatke u borbi, višestruko su premreženi. (…) značenje termina udarništvo 'migrira' u radne miljee 1927./1928. kada članovi Saveza komunističke omladine (Komsomol) formiraju brigade koje radne zadatke ispunjavaju preko dodijeljene norme“. (Isto: 91**,** kurziv u originalu)

Činjenica jest da je specifična kultura omladinskih radnih akcija „proizvela“ i „promovirala“ udarnike (obiju spola) ujedinivši omladinu različitog podrijetla iz različitih krajeva radom na zajedničkim projektima, te zahvaljujući istima izgradili su se brojni objekti od općeg značaja uglavnom dobrovoljnim, omladinskim radom, odnosno vidljivi rezultati ideje jednog sistema pretvoreni su u konkretno i korisno djelo.

3.2. Velikani udarništva

Vrhunac udarništva Sovjetskog Saveza vezuje se za „običnog kopača ugljena“ Alekseja Grigorijeviča Stahanova koji je u noći s 30. na 31. kolovoza 1935. za četrnaest puta premašio zadanu normu te time udario temelje pokretu nazvanom po njemu samome. Onodoban kulturno - politički značaj Stahanovljevog pokreta ili stahanovizma leži ne samo u ekonomsko - privrednom stavu prema superproduktivnom radu već i stavu o poželjnoj slici formiranja karaktera i svijesti superproizvodnog kulturnog radnika u „toplini“ socijalističkog natjecanja i „veličini“ udarničkog djela. Odnosno „u kontekstu razumijevanja stahanovizma (i udarništva) valja istaći da je pokret (…) u sebi sadržavao instrukcije 'kako živjeti' i 'kako raditi' - drugim riječima, privatno i javno bili su neodjeljivo isprepleteni. Veza između rada i odmora, tvornice i privatnog života sažima se u cjelinu - kako bi se dočarao uspješan radni model u radionicama i postrojenjima pozivalo se na slike iz 'dobrog privatnog života'. Karakteristike i kvalitete koje su radnici morali demonstrirati 'u jednoj od dvije polutke, sfere života' bile su primjenjive na drugu - čistoća, urednost, spremnost i revnost u učenju morale su prožimati njihovo postojanje, javno i privatno“. (Siegelbaum prema Matošević 2015a: 30)

Terminologija egzemplarnog udarništva, odnosno primjer kako živjeti i raditi bolje od najboljeg, na domaćem terenu vezuje se za Aliju Sirotanovića, bosanskohercegovačkog kopača iz rudnika mrkog ugljena Breza koji je tadašnji Stahanovljev rekord od 102 tone iskopanog ugljena premašio za 50 tona. Stoga Matošević s pravom tvrdi kako je „za jugoslavensko poratno udarništvo i praksu 'oslobođenog rada' datum 24. srpanj 1949. godine od posebnog značaja.“ odnosno kako je to bio „trenutak velike pobjede u izgradnji jugoslavenskog socijalizma“ (Matošević 2015a: 22). Pobjeda u smislu nevjerojatnog radnog podviga, ali i nadmašivanje suparnika. Obaranje rekorda koji je dotad držao sovjetski rudar Aleksej Stahanov dogodilo se u turbulentnim vremenima, samo godinu dana nakon što je Josip Broz Tito odlučio sudbinu Jugoslavije odvojiti od SSSR-a. „Zbog političkog udaljavanja od Staljina i Sovjetskog Saveza, Stahanov neće više biti uzorom (…) već, napose, političko - simboličkim suparnikom. Ipak, iako bi se od takvog udaljavanja, *a prima vista*, moglo očekivati i, unutar teme radnog heroizma, značajan odmak od ili potpuno odbacivanje udarničkog projekta kao sovjetskog nasljeđa, tome neće biti tako. Dapače, iako će trajati relativno kratko, na političko - diskurzivnom nivou dogodit će se intenzifikacija artikulacije (…)“ (Isto: 58). Intenzifikacija artikulacije vidljiva je u veličanju podviga i dosega „heroja rada“. Ako su se tražile premise na kojima graditi viziju budućnosti na domaćem terenu primjer Alije Sirotanovića konkretizirao je „mogućnost nemogućeg“. „Upravo će u politički postsovjetskom, odnosno, poststahanovskom ozračju

poratnog razdoblja, u prvi plan petogodišnje proizvodne politike doći i domaći, jugoslavenski stahanovci, manualni radnici među kojima će biti i oni čija će djela poprimiti razmjere 'velikih priča' u događajnici ranog socijalizma, a oni sami postati će oličenje digniteta radničkog pokreta zemlje“. (Isto: 12)

Velika priča inicijatora Pokreta za visoku produktivnost rada Alije Sirotanovića simbolizirala je pokret(anje) u smislu društvenog odgovora na situaciju koja ga je snašla tražeći proaktivnost naroda (i narodnosti), odnosno, moć i mogućnost akcija velikih razmjera. Iako je takve akcije nemoguće bilo bazirati na pojedincima, zanimljivo je kako su se upravo pojedinci isticali kako bi se aktiviralo, odnosno, motiviralo širi sloj radništva. Drugovi i drugarice, treba raditi! bila je osnovna gospodarska i životna maksima legendarnog junaka socijalističkog rada bivše Jugoslavija. Lice egzemplarnog udarnika Alije Sirotanovića štampano je na novčanici od 20 tisuća dinara, po njemu je nazvana malena ulica u Brezi, a upisan je i u povijest jugoslavenskog *rock'n'rolla* kao junak koji je inspirirao pjesmu Srce, ruke i lopata Zabranjenog pušenja. Skromnom rudaru i legendarnom udarniku iz bosanskog seoceta Trtorići bivša vlast nudila je mnogo; i novi auto, i novi stan u obližnjoj Brezi, novu kuću. Veća lopata kojom bi se kopalo još brže i više navodno je bila jedina nagrada koju je Alija tražio nakon što se proslavio svojim udarničkim podvigom. I dobio ju je; po njemu nazvana je „sirotanovićka”. Bio je i ostao kultnim simbolom radničke klase. Odlikovan Ordenom junaka socijalističkog rada umro je u siromaštvu prije točno 28 godina (1990).

Na „suparničkom“ terenu skromnost glede prihvaćanja „darova vlasti“ nije bila toliko naglašena: „Stahanovljevo je ime istaknuto na *Ploči časti*, dodijeljen mu je bonus jednak iznosu jednomjesečne plaće te stan za njega i obitelj, opremljen telefonom i svim potrebnim udobnim namještajem“ (Matošević 2015a: 22, kurziv u originalu). Svakako možemo tvrditi da je motivacija u obliku darovanja/nagrađivanja ključna pokretačka snaga pojedinca koja u velikoj mjeri utječe na radnu učinkovitost radnika, a sustavi darivanja/nagrađivanja sredstvo kojima se ostvaruje zamišljeno. Kada bi se primjer nagrađivanja Stahanova koristio u današnjoj praksi smatramo kako bi itekako „isplivali“ egzemplarni primjeri radnika u svim sektorima.

Udarnik kao jedan od nezaobilaznih simbola ORA pridonio je procesu promjena stavova pojedinca spram rada i radnog kolektiva, dok se udarništvo pokazalo kao najproduktivniji odnos rada i dokolice, stoga smatramo važnim razmisliti o pokazateljima sličnih odnosa unutar današnje prakse rada.

3.3. Udarnici današnjice

Iako je sam pokret udarništva vezan za rani socijalizam, iste premise prema kojima egzemplarni radnici shodno svome učinku bivaju nagrađeni prepoznajemo i danas u doba neoliberalnog kapitalizma, samo pod drukčijim nazivljem. Produktivnost rada danas predstavlja jedan od temeljnih pokazatelja uspješnosti poslovanja i značajan je pokazatelj dinamike razvoja i gospodarske razvijenosti, a odnosi se na proces vrednovanja kvalitete i usmjeravanja ponašanja i rezultata rada zaposlenih koji pretpostavlja razvoj sustava, pokazatelja i metoda praćenja radne uspješnosti te kontinuirano i sustavno ocjenjivanje i vrednovanje uspješnosti svakog pojedinca, a prethodi nagrađivanju.

Iako spomenuti slučaj truda, radnog elana i zalaganja, pa onda i „nagrađivanja" radnika smatramo gotovo nemogućim u današnjim okvirima svakako postoje oni dostatni da se pokažu natprosječni „udarnički" rezultati. Na temelju ocjenjivanja poštivanja radnog vremena i prisustva na poslu, učinkovitosti u korištenju radnog vremena, odgovornosti, marljivosti, i sličnih vrijednosti današnji je udarnik onaj radnik čija je količina obavljenog posla (konstantno) iznad prosjeka; koji je sve planirane poslove i zadatke koji su mu naloženi završio; odnosno čiji je radni učinak (kontinuirano) nadprosječan, kvaliteta rada visoka i iznad predviđenih standarda. I današnji „heroji rada" posao obavljaju pravovremeno, uz puno poštivanje propisanih, naloženih i/ili dogovorenih rokova i ograničenja; pokazuju izuzetnu sposobnost u izvršavanju poslova prema prioritetima i hitnosti; sposobni su u kratkom vremenu obaviti značajnu količinu posla, voditi računa o pravovremenoj realizaciji svojih obaveza; izuzetno su fleksibilni i prilagodljivi; izuzetno poštuju radno vrijeme i nikad ne izostaju s posla; pridržavaju se propisa o korištenju radnog vremena; pokazuju izuzetnu učinkovitost u korištenju radnog vremena; poslu pristupaju s posebnom odgovornošću; preuzimaju inicijativu i pokazuju vještinu analize i samostalnog rješavanja problema; maksimalno ustrajavaju na izvršavanju zadataka, pokazuju izuzetnu marljivost i upornost u radu, pokazuju spremnost za učenje od nadređenih i prenošenje znanja kolegama zaposlenicima; motivirani su za rad i otvoreni za promjene; izuzetno su posvećeni poslu; spremni se dodatno angažirati i ostajati na poslu i nakon završetka radnog vremena kao dokaz principijelne lojalnosti.

Izraženu lojalnost svakako možemo percipirati kao nešto hvalevrijedno, kao kulturu (udarničkog) rada koja promovira, gaji i veliča alturuizam i požrtvovanost, no danas, kada su stagnirajuće plaće i prekovremeni rad uglavnom norma (posebno za vrijeme turističke sezone), mnogi radnici, osobito oni na početku svojeg radnog vijeka, više nemaju iluziju da su prekomjerni radni sati ključ za dostojanstvo, sreću i „bolju budućnost". Zašto i bi, kada su

pristojne mirovine stvar prošlosti? Kada granice između radnog i neradnog vremena zahtijevaju neprestano pregovaranje? Kada nam je nedoumica o tome bismo li trebali odraditi više posla uvijek na pameti. Time nam, iz teorijskog aspekta, predstoji velika bitka oko poimanja rada kao izvora smisla pojedinca, što podrazumijeva dublje promišljanje slobodnog vremena i načina života u društvu u kojem se provodi manje vremena na radnom mjestu.

4. TEMELJNE ZNAČAJKE DOKOLICE

4.1. Slobodno vrijeme i dokolica

Od vremena kada su stvoreni uvjeti (vremenski i materijalni) u kojima neradni sati postaju prostor aktivnosti o kojima odlučuje pojedinac vlastitom voljom možemo govoriti o slobodnom vremenu. Svakako je masovnost slobodnog vremena rezultat industrijske revolucije. Kada je industrijska proizvodnja uvjetovala nastajanje vremena odvojenog od rada, tada je suvremena civilizacija, izrasla na građanskim težnjama za jednakošću, demokratizirala pravo na slobodno vrijeme koje se ne osporava nijednom društvenom sloju. A tek onda kada slobodno vrijeme postane „prostor“ u kojem se radnik - pojedinac osjeća „svojim“, u kojem ostvaruje „svoje snove“ i u njima prepoznaje sebe možemo tvrditi da je ono ispunilo svoje izvorne funkcije i pridonijelo razvitku osobe. „Modus provođenja slobodnoga vremena relevantan je čimbenik u determiniranju kvalitete čovjekove egzistencije. Smatra se da je ono resurs koji ima potencijal da razvije i usavrši temeljne antropološke sastavnice čovjeka”. (Farkaš, 2014: 1)

„Može li se filozofirati o slobodnom vremenu te kako i na koji način je uopće moguće misliti slobodno vrijeme? Taj osobiti fenomen ljudskog iskustva nije nepremostivo udaljen, dapače u vidokrugu je samosvjesnog subjekta. Budući da je iskustvo slobodnog vremena konstitutivni dio ljudske svijesti, po sebi je jasno da je ono istodobno i neizostavni dio njegove samosvijesti, onoga što subjekt jest, u kojoj on slobodno djeluje i čini iz dana u dan što ga je volja u vremenskom slijedu u kojem svakodnevno traje. Iz toga proizlazi i odgovornost za svako učinjeno djelo jer samosvijest je jednaka samodjelatnosti a ova pak jest izvorna sloboda subjekta”. (Kangrga prema Artić 2009: 281)

Slobodno vrijeme današnjice uvelike je ideologiziran pojam, pa tek kontemplirajući o njegovoj prirodi i funkciji dolazimo do poimanja njegove *biti,* a to je dokolica. O distinkciji poimanja pojmova te njihovim bazičnim razlikama pišu autori supružnici Milan i Rajka Polić, „s razvitkom kapitalizma sve više se govori i piše o slobodnom vremenu, a njegovim komercijaliziranjem razvile su se unosne gospodarske grane: ‘industrija zabave’, turizam i sport. Kapital, međutim, slobodno vrijeme najprije prepoznaje kao vrijeme slobodno od rada, tj. kao besposlicu, a tek u najnovije doba - kada je naučio kako od njega profitirati - i kao vrijeme slobodno za učenje i stvaralaštvo, tj. kao dokolicu. Razlika između besposlice koja teži potrošnji i dokolice koja se ispunjava samodjelatnošću mnogima je još nejasna. A tu se razliku

često i namjerno prikriva da bi se slobodno vrijeme, s jedne strane, lakše komercijaliziralo i da bi se, s druge strane, poništio njegov društveno revolucionarni naboj". (Polić i Polić 2009: 1)

Slobodno vrijeme poimano kao dokolica utoliko je drugačije od slobodnog vremena dokoličarenja koje se smatra pejorativnim pojmom poput besposličarenja ili nezaposlenosti. Slobodno vrijeme svakako je preduvjet svake kvalitetne psihofizičke aktivnosti, bilo da se radi o filozofiji (za koju se i povijesno filozofijski kaže da je nastala iz dokolice), o umjetnosti ili o nekoj drugoj vrsti duhovne i/ili fizičke „igre" koja, na ovaj ili onaj način, barata s realitetom pritom ga neizbježno mijenjajući. Svakako je slobodno vrijeme činjenični preduvjet samo-ostvarenja čovjeka. Ovdje pojam slobodnog vremena poistovjećujemo s dokolicom jer pristaše tog pojma smatraju upravo to njegovim sadržajnim određenjem. No, bilo da se radi o slobodnom vremenu i/ili dokolici zajedničko im je da su u opoziciji s radom, odnosno radnim vremenom, međutim ni slobodno vrijeme ni dokolica ne mogu se percipirati kao statičke, za rad nevezane kategorije; naprotiv, upravo *akcija* unutar slobodnog vremena i/ili dokolice definira iste.

Rudi Supek, na spoznajnim osnovama vodećeg sociološkog teoretičara Talcotta Parsonsa, definira akciju kao „osnovni element ljudskog ponašanja čovjeka na kojem treba graditi sve ostale oblike. (…) Pojam akcije dobro ujedinjuje u sebi objektivnu i subjektivnu stranu ljudskog ponašanja. Na taj način on predstavlja istovremeno nešto elementarno i nešto svrhovito, čestica je ili molekula ponašanja, ali koja nosi u sebi određenu namjeru ili smisao" (Supek 1996: 57-58). O prirodi akcije kazuje kako je to „više spontana, aktivnost više no mehanička. Akcija nosi stvaralačku crtu upravo zbog toga što traži veću koncentraciju energije u svakom času i sposobnost da se ona po potrebi brzo i maksimalno mobilizira. (…) Akcija zahtjeva spremnost na improvizaciju, nepredviđeno, puno angažiranja u svakom trenu, veću budnost i polivalentnost djelatnosti. Ona oscilira po zakonu 'sve ili ništa', kao i ljudsko srce, dok se obična aktivnost 'ne istrčava' i čuva dio energije u rezervi koja nije ni strateška ni taktička već uobičajena 'rezerviranost neangažiranog čovjeka'. Stoga je aktivista nepovjerljiv prema svakoj vrsti rezerviranosti. Akcija nosi u sebi imperativnu ili 'imperijalističku' crtu, budući da u voljnoj i misaonoj koncentraciji nastoji sebi podrediti sve tipove drugih djelatnosti. Po tome se akcija, kao oblik ljudske djelatnosti, u svojoj dinamici približuje strasti i ljudi od akcije su redovito strastvene prirode" (Isto: 61). Time Supek, u svojoj teorijskoj koncepciji poistovjećuje prirodu akcije s prirodom čovjeka, a onda i društveno aktivne dokolice, odnosno vidi akciju kao zrelu „samosvijest građanina" koja je sposobna za ostvarenje radikalno nove i drugačije percepcije dokolice, otvorene za stvaralaštvo, kreativnost, inovaciju. Time nalaže kako bi „zrela dokolica"

mogla proizaći jedino iz osobite angažiranosti građanina koja podrazumijeva djelovanje samosvijesti pojedinca. U takvoj koncepciji aktivne dokolice građanin prepoznaje kvalitativno nov prostor slobode u osobnom vremenu, i iz takve pozicije pojedinac suvereno vlada svojim slobodnim vremenom. Takvo iskustvo slobodnog vremena utemeljeno je na autentičnoj proaktivnosti pojedinca koju čuva i vodi zrela i autonomna „samosvijest građanina". Slobodno vrijeme kao takvo onda je vrijeme aktivnog odmora, razonode, pozitivna razvoja, socijalizacije, humanizacije i stvaralačkog potvrđivanja ličnosti, što je i sama bit prirode radne akcije, a ujedno i ostvaruje funkciji dokolice.

4.2. Slobodno vrijeme u doba socijalizma

U doba socijalizma na slobodno vrijeme gledalo se „drugačijim očima" u odnosu na danas, tim više su što je država, odnosno državna politika uvelike zadirala u organizaciju i ispunjavanje slobodnog vremena pojedinaca. O uplivu države po pitanju slobodnog vremena, a i korištenja odmora u vrijeme ranog socijalizma Igor Duda kaže kako je i ono bilo izrazito ideološko, te kako je Jugoslavensko rukovodstvo na kraju Drugog svjetskog rata shvatilo društvenu, ideološku i političku važnost turizma otvarajući omladinska, dječja i radnička odmarališta „koja su služila za komunističku indoktrinaciju i izgradnju nacionalnog identiteta, ali i za zalječivane nacionalnih i političkih podjela nastalih kao posljedica zbivanja u Drugom svjetskom ratu" (Duda 2013: 324). Sličnu su društveno - ideološko - političku ulogu „igrale" i poratne omladinske radne akcije, dok one „kasne" naglasak stavljaju na razvoj (produktivne) dokoličarske kulture.

O daljnjem razvoju, odnosno usmjeravanju društvenih pogleda o slobodnom vremenu/ dokolici u doba kasnog socijalizma Duda kazuje: „Dokolica i najšire shvaćeno slobodno vrijeme predstavljaju se kao dio suvremenog života i industrijske kulture kojom se emancipiraju radnice i radnička klasa u cijelosti. Kako su sredstva za proizvodnju u rukama radnika samoupravljača, slobodno vrijeme više ne bi trebalo biti kontrapunkt radnom vremenu i imati ulogu nagrade za izrabljivanje na radnom mjestu. Stalna su nastojanja da radnici prihvate kulturu putovanja kao novu naviku koju neće odbijati samo zato jer su navikli da je ona svojstvena gospodi. Radnike se želi učiniti publikom kulturnih događanja, a sve to ide lakše ako odu zajedno i organizirano. Povrh toga, nastoji se da radnici ne budu samo pasivni primatelji, već i da aktivno stvaraju kulturu. Otuda radnička sveučilišta, kulturno - umjetnička društva, listovi ili fotografske sekcije. Slobodno vrijeme tako postaje i vrijeme stvaranja te se ne prepušta u potpunosti

potrošačkoj dokolici. U tom području popularna kultura je 1960-ih u procvatu“[11] pa time i kultura putovanja koja se na području bivše države razvila i razvijala putem sudjelovanja u ORA.

4.3. Nove percepcije ORA i stvaranje udarničkog turizma

Socijalni turizam koji je osobama slabijeg imovnog stanja trebao omogućiti godišnji odmor po pristupačnim cijenama i istodobno „aktivirati“ napuštene i zapuštene objekte u kojima bi odsjedala klijentela „plićeg džepa“ bio je jedini način za veliku većinu stanovništva bivše države da zaplivaju u „turističke vode“. Problem ekonomske prirode nije bio jedini razlog zbog kojeg radno stanovništvo nije odlazilo ni na odmor, ni na putovanja, objašnjava Duda: „najveći problem socijalnog turizma u samim začecima je problem stvaranja navike jer tada postoji samo tanki sloj predratne radničke klase koji živi u gradovima i ima industrijsku kulturu koju baštini iz međuratnog razdoblja. Ali tu je i veliki val novog industrijskog stanovništva koje je deagrarizirano i kod kojega tek treba stvoriti oblike suvremenog života, svakodnevne prakse gradske industrijske kulture. Puno energije se ulaže u uvjeravanje novih radnika da je odmor nešto za njih.”[12]

Još jedan razlog zbog kojeg radno stanovništvo nije bilo (na)učeno niti naklonjeno dokoličarenju, navodi Duda, jest taj što se vikend (slobodna subota i nedjelja) u Jugoslaviji pojavio tek 1965., odnosno, radni tjedan s dotadašnjih 48 sati smanjio na 42 sata. „Pojava i potreba daljnjega razvitka vikend-kulture rezultirala je osnivanjem časopisa Vikend (1968.), koji obrađuje niz tema iz svijeta dokolice i zabave: izlete, domaći turizam, putovanja u inozemstvo, glazbu, zdravlje, hobije, estradu, modu, sport i dr.“. Tako se, zaključuje Duda, „stvaranje socijalnoga turizma u Jugoslaviji baziralo se na primjeni komunističke ideologije ali i naporima vlasti da uvjeri radno stanovništvo u potrebu provođenja godišnjega odmora izvan mjesta stanovanja“ (Duda 2013: 328-329). ne zaboravljajući kako su odmarališta tada za velik broj radnika bila jedina mogućnost odlaska na odmor.

Dok je tadašnja radna populacija bila skeptična glede novonastalih možebitnih turističkih kretanja, budući radnici, tadašnji omladinci na ista gledali su „požudnim očima“. Pa tako i Dragan Popović ističe kako su omladinci učešće u kasnijim ORA vidjeli kao priliku za

[11] Na: https://www.portalnovosti.com/igor-duda-sezdesete-su-bile-vrhunac-idealistickog-socijalizma
[12] Na: http://radnickaprava.org/tekstovi/intervjui/igor-duda-znate-li-da-su-nekoc-nase-radnike-tjerali-da-se-odmaraju-na-jadranu

putovanja u nepoznate krajeve, druženja sa svojim vršnjacima daleko od kuće, upoznavanja svoje zemlje. A kako su i prioritetne aktivnosti tijekom druge faze ORA bile primjetno smanjenog fizičkog intenziteta (radilo se na pošumljavanju, izgradnji omladinskih rekreativnih centara, arheološkim iskopavanjima i sličnim akcijama od društvenog značaja) ORA, u ovoj fazi, poprimaju rekreativni, odnosno dokoličarski karakter. (Popović 2010)

Državno je rukovodstvo i dalje, i tijekom ove faze ORA kao cilj imalo izgradnju „novog čovjeka" i industrijalizaciju države, ali, kako naglašava Popović, osnovni motiv mladih za sudjelovanjem u omladinskim radnim akcijama, već od 1960-ih, bilo je druženje s vršnjacima, stjecanje novih prijateljstava i putovanje. Izgradnja kvalitetnih međuljudskih odnosa i koncept prijateljstva postala je najznačajniji cilj ORA i vitalan element brigadirskog života. „Kao da si na odmoru" postala je glavna motivacija za priključivanje omladinskim brigadama, a ljetni radni kampovi bili su prilika za uživanje u radnom odmoru, putovanju po zemlji i istraživanja ljetnih zadovoljstava uz istovremeno postizanje ciljeva za opće dobro. Popović nadalje napominje kako, generalno gledajući, dominantna patrijarhalna tradicija nije dozvoljavala mladim djevojkama da slobodno putuju i provode dane i noći s mladim muškarcima, no, prema pravilniku za organizaciju ORA iz 1974. radne brigade morale su uključivati najmanje 20% ženskih osoba što je rezultiralo emancipaciji djevojaka na području cijele bivše države. Nadalje, uz poboljšanje uvjeta života i higijene u omladinskim kampovima te raznolikosti obrazovnih i kulturnih sadržaja akcije su već „od 1960-ih godina sve manje bile ideološkog a sve više zabavnog sadržaja". (Popović 2010: 294)

ORA su, naime, za tadašnju omladinu možda bile i jedina opcija, odnosno, prilika za putovanje i upoznavanje novih krajeva. Na akcijama „spajala se" omladina različitog spola, ali i različitog geografskog podrijetla te socijalnih miljea. Akcijaši su bili (mladi) ljudi sa sela i iz gradova, radnička i intelektualna svojina koja je pored (udarničkog) rada imala cilj zabave i druženja, takmičenja i prestiža, obrazovanja i obuke raznih zanimanja. Imali su svoje simbole, svoje pjesme i slogane, radili su udarnički, bez žaljenja što dobivaju žuljeve, u duhu takmičenja među brigada na trasama, da bi, nakon napornog rada, osnaživali stare kontakte i poznanstava, ali i stvarali nova. Tako ORA, kako i sam Popović zaključuje, „poprimaju karakteristike specifične *omladinske turističke kulture*" (Isto: 301, kurziv u originalu). Na tom tragu Matošević drži kako su upravo one bile „mjesto na kojem 'radno junaštvo' u vidu specifičnog udarničkog zalaganja, entuzijazma, odnosno pregalaštva (…) ipak najintenzivnije opstaje" te ističe kako omladinci „koji iz te interakcije izlaze kao možebitni heroji-udarnici" (Matošević 2015b: 94). Stoga, s pravom govorimo o ORA kao inicijatorima udarničkoga turizma.

Prilog 3. i 4.: Ulomak iz članka ORA „Sava“ i „Novi Beograd”: Zašto hiljade mladih Jugoslovena žele da postanu brigadiri [13]

Slogani poput ovih govore o ideologiji udarničkog turizma. Propagiran kao svojevrsna inicijacija dugoročnog prijateljstva sa zajedničkim ciljem predanog rada i stvaranja koje je bilo nemoguće dostići van ORA bila je neka vrst nagrade zbog radnog ili kakvog sličnog zalaganja. No, kako saznajemo iz intervjua s našim kazivačem, bilo je tu i privilegija ili, Matoševićevim riječima, prestiža glede sudjelovanja u radnim akcijama druge faze - onda kada su samo „odabrani“ dobili tu priliku.

[13] Na: http://www.yugopapir.com/2013/04/omladinske-radne-akcije-sava-i-novi.html

4.4. Udarnički turizam druge faze ORA „iz prve ruke“

Omladinska radna akcija bila je i za našeg kazivača jedini način provođenja ljetnih praznika daleko od kuće. M. C., rođen 1974., koji je ljeta 1987. godine na radnoj akciji u Nišu bio među najmlađima, prepričava nam svoje doživljaje s njegove prve radne akcije koja je ujedno bila i njegovog prvo putovanje.

Išli smo busom, trebalo nam je masu, ali nije nas bilo briga. Makli smo se od staraca, od doma. Nisam mogo vjerovati da je to to, da idem i da me nema, da nikome neću morati polagati račune. (...) U busu se urlalo od Pule do Niša, skoro bez prestanka. Redale su se stvari, svirale gitare, (...) Opće uzbuđenje i veselje.

Prestiž sudjelovanja na radnoj akciji M. C. potvrđuje pričom o tome da je bio jedan od petstotinjak koji su dobili priliku učešća u tom podvigu: *Preko veze, žešća štela je bilo učestvovanje u ORA–ma* te dodaje kako je na ORA Niš '87 *upao sam zahvaljujući starijoj sestri, dobrom radniku i vrijednom članu Saveza Socijalističke Omladinske Hrvatske*.

O organizaciji rada i radnim zadatcima saznajemo da je kao član omladinske radne brigade iz Pule, zajedno s desetak brigada iz desetak raznih gradova bivše Jugoslavije radio na pošumljavanju Golog brda. Bili su podijeljeni na 2-3 brigade po trasi te zajedničkim snagama kopali kanale 2.5 m duboke, 2 m široke, kilometrima duge (za struju, vodu, kanalizaciju…). Svaka brigada imala je svog vezistu i dvojicu rukovodioca brigade (komandanta brigade i trasera), a bila je prisutna i vojska.

O svakodnevnici saznajemo: *Spavalo se u omladinskom naselju, desetak ljudi po sobi, po principu teoretskog odvajanja (...) Pjesma na razglasu bi nas budila prije svitanja da možemo krenuti na trase i odradili zacrtano prije stravičnih vrućina. Točno u 3:45 oglasila bi se Brigadirska himna* (pjeva):

Mlade dane, tople, duge, prvu ljubav, prve sne, vraćaju nam naše pruge, ugradili tu smo sve ... Za godine koje bježe, za mladosti blistav čas, mostova nas bezbroj veže, pruženih između nas ... Ostaju za uvijek druže, ove ceste, ovi puti, a drugarstvo duže, duže, i od života i od smrti … Neka puca kao mina, zvijezda iznad našeg čela, opet stvara omladina, novo vrijeme, nova, djela … Hej haj brigade, hej haj ruke mlade, hej haj brigade, svoju zemlju, srcem grade (…).

I nastavlja*: A onda: pranje, jutarnja gimnastika, postrojavanje. Prije kretanja u akciju provjera. Morali smo imati kapu, duge hlače i gojzerice da na trasi ne umremo od sunca i riđovki. Svu opremu smo tamo dobili. Kapu, hlače, duge, kratke, i majice dvije koje smo mogli*

nositi doma. Gojzerice smo dužili i, u velikoj većini slučajeva, po završetku akcije vraćali. Bile su to prvoklasne gojze kakve nam starci tada nisu kupovali; pa smo ih kako-tako htjeli zadržati misleći da smo ih zaslužili, ali dvije majice s oznakom ORA NIŠ '87 smo svi dobili i s ponosom nosili kad smo se vratili kući (...) Radilo se 8 sati, efektivno 7. Ja sam bio vodonoša jer sam bio najmlađi. Krenuli smo od radne zore, imali pauzu za marendu jedan sat, pa ponovno na trasu, pa vraćanje na ručak, u bazu, malo poslije podneva. I to je bilo to od rada. Slijedio je odmor, odnosno, slobodno vrijeme, izlazak u grad, večernja zabava ... Imali smo puno slobodnog vremena, puno zabave. Povečerje je bilo naše. Prisjeća se sa smiješkom M. C te nastavlja: *Svako drugo veče organizirana je zabava za brigadire, gledali smo Kerbera i Galiju, Olivera Mandića i još par jačih koncerata; trebala je doći i Riblja Čorba ali su otkazali. Na razglasu se puštala muzika, vijesti s drugih radnih akcija, informativno zabavni programi* (…).

Ovdje se opet očituje važnost pjesme, odnosno glazbe na omladinskim radnim akcijama kao kulture koja je motivirala i ujedinjavala mladež, jer i kada ga se upitalo o tome što pamti s radnih akcija kao najvažnije i najdraže? Koje pojmove povezuju s radnim akcijama? Kakva mu se sjećanja bude prilikom spomena radnih akcija odgovor je bio uvijek isti: *pjesma i druženje.*

Činjenica jest da je slobodno vrijeme od rada, odnosno dokolica bila najizraženija u kulturi „kasnih" ORA, no da se i sam rad na akcijama odrazio na sudionike kao nešto što ih karakterizira i definira saznajemo iz razgovora s kazivačem M. C.:

Kada bi izašli u grad svi su nas na pozdravljali, dočekivali nas kao da smo ne znam ti ja šta (...) nismo ni trebali imati para jer bi nas častili gdje god smo stigli. Ja sam bio pre mali pa mi nisu rado davali pive i rakije, ali sam se najeo sladoleda ko nikad u Puli.(...) Odlazak u grad je bio organiziran, išli smo svi skupa busevima, pojavili smo se u gradu ko neka četa luđaka željni svega. Ali uvijek pristojno, bez ikakvih frka. Napila bi se većina od svega što su izmiješali ali nikad nije bilo problema. (...) Roditelji su mi prvi put u životu dali džeparaca toliko da nisam mogao potrošit! Da sam ostao doma vjerojatno ne bi dobio ništa ili jako malo, objašnjava M. C. *U Nišu sam se prvi put ozbiljno napio od dva piva, i prvi put izrigao tako da sam grlio čučavac cijelu noć. Nisam našao curu jer sam bio preklinac. Zaljubio sam se u jednu Irenu iz Velikog Gradišta na Dunavu blizu Đerdapa. Počeo masturbirati. Stariji su nam pričali da su im masovno uvaljivali brom u hranu da se ne bi parili, da ne bi devedest i šet posto žena s radnih akcija došlo trudno doma. Jer bilo je tu puno izbora iz cijele Juge, petsto mladih ljudi od svuda, svih naroda i narodnosti na jednom mjestu; oš Slovenca, oš Bosanca oš Makedonca - biraj*!

Zasigurno je kvaliteta društvenog života tijekom radnih akcija doprinijela emancipaciji mladih, a da konstruktivan rad dirigira i formaciju mladog čovjeka vidljivo je u iskazu našeg kazivača koji priznaje:

Te '87 sam bio predložen za najmlađeg nositelja Udarničke značke. Što bi značilo da sam prevalio ne znam koliko tona ne znam ti ja čega, ali nisam je…. Na kraju je nisam dobio jer je bilo prejasno da je u pitanju veza, a nije bilo na časti dobiti značku preko veze već zasluženim radom.

Omladinske radne akcije kao „alat" socijalističke metodologije i ideologije završavaju 1990. iako se kraj nazirao i ranije. A kako saznajemo iz svjedočenja sudionika promjene su bile vidljive i u (ne)gostoljubivosti domaćina prema „strancima" koji su je doživjeli, osjetili i prepoznali bez obzira na stajališta s kojima su stigli.

Na ORA-i Ptuj '89 bilo je sve puno drugačije, puno tiše, blaže, suzdržanije. Manje brigada, niža razina kolektivne energije. Nisu se ni brigadirske pjesme više pjevale, nije bilo prevelikih večernjih zabava ni koncerata. Ono što pamtim s te akcije su stare kuke koji su bili žešći šljakeri, radili po Industrogradnjama, dizali moral, povukli pjesmu, čupali kad je za to bilo potrebno. Neću zaboraviti ni kamenovanje koji smo doživjeli te godine: juto rano, iza zida skriveni prvi susjedi, najvjerojatnije mularija, bacali su kamenje po nama i razbili prozor na busu. Ta nam ista ekipa dolazi na more, ti im dolaziš kopati kanale, a oni te gađaju, baš bez veze! Bio je to kraj Juge. zaključuje M. C.

Na pitanje da li bi željelo ponoviti jedno takvo iskustvo odgovara: *Apsolutno! Bez razmišljanja! Ako za nešto treba da ginem onda je to to, bratstvo i jedinstvo, i moj sin, naravno.*

O tome kako bi danas izgledale radne akcije naš kazivač kazuje: *Bila bi to štala ko i onda! Danas isto svi traže zabavu u dobrom društvu na nepoznatom terenu. Vjerojatno bi isto bilo brdo alkohola, a i droge, obzirom da bez toga danas ne ide. Vjerujem da bi se svi 'upisali' kad bi čuli da se džaba ide. A da ne govorimo o tome da se zna unaprijed koje će nam priredbe prirediti. Da se isfuraju neki poznati bendovi mislim da bi svi htjeli ići.*

5. GLAZBA I OMLADINSKE RADNE AKCIJE

Bilo da se radi o prvim, poslijeratnim ili onim naknadnim radnim akcijama zajednička im je pjesma kao jedan od najznačajnijih simbola omladinskih radnih akcija. Prepoznajemo je i kao motivaciju, odnosno vanjsko - unutarnju pokretačku snagu. Pjesma se pojavljuje i ponavlja u razgovorima s našim kazivačima kao nešto spontano, nezaobilazno, nešto što je poteklo automatizmom sjećanja i što je brigadire ujedinjavalo, „nosilo“, „usmjeravalo“. A kako je glazba neodvojiva od kulture života, posebice kulture mladih, neke smo „isječke“ iz jugoslavenske glazbene scene izdvojili kao važne za razumijevanje razvoja omladinske kulture i društva općenito. Ovdje nas neće zanimati melodija, pozornost smo posvetili izvođačima i njihovim utjecajima, kao i tekstovima pjesama koje sadrže obavijesti, apele i poruke, ali i cenzuru, čime se pokušalo regulirati društvenu dinamiku.

O tome koliko je glazba značila jugoslavenskom društvu i kako je jugoslavenska vlast „usmjeravala“ društvene afinitete prema glazbi piše Ivan Ivačković „Odavno je potvrđeno da su Jugosloveni, ma šta se pod tim terminom podrazumevalao, zaljubljeni u muziku. Gde su te davne potvrde? Evo jedne: ured Drugog svetskog rata građani Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ), kasnije Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), tražili su radio - stanice koje su emitovale džez. Evo još jedne, i još bolje: za vreme nemačke okupacije dokle je, dakle, ratna garež bila svuda u vazduhu, ovu muziku su na priredbi (tadašnji rečnik) svirali pijanista Bora Simić i trombonista Mladen Bobi Guteša. (…) U glavnom gradu Beogradu, odmah po oslobođenju 1944. godine, u bioskopu Avala davao se američki film Serenada u dolini sunca; modernim jezikom rečeno, saundtrek tog filma bio je džez. U jezivoj neimaštini, rađao se novi optimizam: još su se nosile drvene cipele, ali su plesne škole bile pune. U Beogradu, tada gradu od 250 000 stanovnika, svirali su orkestri, a u novotvorenu Američku čitaonicu polako su počele da stižu džez ploče. Međutim, Komunistička partija, koja je preuzela apsolutnu vlast u posleratnoj Jugoslaviji, na džez je gledala kao na 'kapitalističku propagandu' (…).Milovan Đilas, jedan od najmoćnijih ljudi u državi, 1947. godine pisao je ovako: 'Amerika je naš zakleti neprijatelj, a džez kao njegov produkt, takođe.' Uz to, džez muzičari teško su, ili nikako, dobijali pasoš kada je trebalo da putuju u inostranstvo.“ (Ivačković 2013: 20). U poslijeratnoj Jugoslaviji umjetnost u odmaku od prosovjetske često se označivala „dekadentnom”, „formalističkom”, „buržoasko – zapadnjačkom“ te se tretirala kao nepoželjna, čemu se trebala suprotstaviti „socijalistička idejnost” i partijnost u kulturi, ali i svakodnevnom

životu i navikama stanovništva. Povjesničar Jurica Potočki pojašnjava: „problem jazza bio je dvojak - poticao je slobodu izraza, kreativnost i improvizaciju te je potjecao iz Amerike, a na taj je način prkosio svemu što je komunizam predstavljao. (…) Prekidom sa Sovjetima mijenja se i stav prema jazzu. (…) Sve je to bilo u duhu društvenih reformi kako bi se i udovoljilo Zapadu i, vjerojatno puno važniji razlog, da bi se građanima pružilo ono što žele te ih se na taj način držalo zadovoljnima ili čak poslušnima". (Potočki 2016: 25)

Ovdje valja napomenuti veliku promjenu jugoslavenskog društva tijekom petnaest godina poslijeratnog razvoja. Jugoslavija je od ruralne i zaostale zemlje do početka šezdesetih godina dostigla stupanj srednje razvijene i relativno industrijalizirane zemlje. Kad su u pitanju kulturne orijentacije, već od 50-ih godina prošlog stoljeća, Jugoslavija se okreće Zapadu i njegovoj kulturi, te postepeno nestaju „ekstremne poratne situacije u kojima su ploče pogodne za puštanje na radiju - one koje nisu propagirale reakcionarnu i dekadentnu zapadnu kulturu' - bile birane u prisustvu 'eksperata' u uniformi" (Ivačković 2013: 21). Kultura se (donekle) oslobađa političkoga nadzora, a neke umjetničke djelatnosti (likovno ili glazbeno stvaralaštvo primjerice) slijede, a ponekad i prednjače u su-odnošenju i sa svjetskim avangardnim usmjerenjima. Primjer „ulaska" Đorđe Marjanovića[14] u srca i uši Jugoslavenske publike prema mnogim muzičkim,

[14] „Jedan od najpopularnijih pevača zabavne muzike Jugoslavije (ali i Sovjetskog Saveza) rodio se 1931. u Kučevu, završio gimnaziju, i u Beograd apsolvirao farmaciju. Svoju glazbenu karijeru započinje 1954. godine učestvovanjem na audiciji za pjevače u organizaciji Udruženja džez muzičara Beograda. (…) Na početku karijere svesrdnu pomoć u uobličavanju pevačkih sposobnosti pružio mu je operski pevač, prvak beogradske opere, Darko Pivnički. Njegove glasovne mogućnosti nisu bile velike, ali njegovo pevanje imalo je promuklost, glas koji pleni svojom bojom u koju je utkana i osećajnost, svakoj reči u pesmi odmeravao je važnost… Svom pevanju dao je posebnu scensku koreografiju i time sebe uobličio u revolucionarnog i vrsnog umetnika. Na svom nastupu u Nišu (1958) publika je bila toliko oduševljena da mu nije dozvoljavala da napusti binu. Bio je zbunjen ne samo zato što je bio nepripremljen i u repertoaru imao nekoliko pesama, što nije imao sa čim da nastavi nakon što je ponovio već otpevano, već stoga sto takvu euforiju nije mogao ni da zamisli. Priznao je skromno publici da ne zna više pesama. Bilo je to šokantno suočavanje sa slavom, sa sopstvenom vrednošću … Način na koji se Đorđe predstavio publici bila je novina: intenzivna osećajnost i pokretljivost na sceni koja intenzivira doživljaj … Vladao je scenom uz geste po kojima se pamti: mikrofon u ruci, ubedljivo obraćanje i približavanje publici… Videćemo ga docnije kako baca svoj sako u publiku, kleči na sceni… on se sav daje publici i ona mu se predaje. Dok bude pevao na festivalima i solističkim koncertima izazivaće vrisku, padanje u nesvest obožavateljki, svi će pevati sa njim. 1959-e izlazi njegov prvi album 'Muzika za igru' na kojoj je noseća pesma 'Zvižduk u osam'. Nižu se nove pesme, svaka je hit, a obožavanje ljudi sve više raste. 1960-e dobija nagrade na Opatijskom festivalu, a 1961-e nije dobio nijednu nagradu na festivalu 'Zlatni mikrofon' u Beogradu. Publika je bila iznenađena i revoltirana. Došlo je do spontanog okupljanja nekoliko hiljada ljudi koji su nosili Đorđa od Doma sindikata do hotela Moskve gde je stao i počeo da im peva kako bi ih umirio. Njegova legendarna pesma 'Zvižduk u osam' i dalje krasi simbol jednog vremena. On je bio prvi pevač zabavne muzike na prostoru Jugoslavije koji nije samo stajao za mikrofonom već je padao na kolena, valjao se po podu, plakao, bacao sako u publiku.1963-e odlazi u Rusiju i tamo doživljava istu slavu. 60-e, 70-e, 80-e godine XX veka bile su vreme njegovog neprekidnog vladanja zabavnom muzičkom scenom u Jugoslaviji i Rusiji. Trajući tako dugo uz veliki broj obožavalaca nije izgubio na važnosti ni sa pojavom novih muzičkih pravaca. Ne samo da njegovi obožavaoci nisu odustajali od njega, već su i nove generacije respektovale njegov umetnički dar. Bio je prisutan na velikom broju festivala, snimio pet LP ploča i veći broj singlova. Dobio je i značajna priznanja… snimljen je dokumentarni film o njemu, a fenomen koji se zove Đorđe Marjanović biće ovekovečen i u ruskom dokumentarnom filmu posvećenom razvoju ruske muzike…" Na: http://secanja.com/dorde-marjanovic-biografija-i-video/

scenskim i društvenim elementima smatra se pretečom *rock'n'roll*-a. „On je imao publiku lojalnu do fanatizma: na njegovim koncertima prvi put u Jugoslaviji viđena je histerija, a pošta mu je stizala u džakovima.(…) Đorđe je na koncerte ('priredbe') uveo rokenrol ikonografiju: skidao je mikrofon sa stalka, skakao i valjao se po pozornici, svlačio sako i bacao ga u publiku. Reći da je to činio prvi u Jugoslaviji bilo bi nepotpuno i nepravedno; puna istina glasi da je Marjanović sve ovo radio čitave četiri godine pre Mika Džegera i devet godina pre Džima Morisona". (Ivačković 2013: 23-24)

Jurica Potočki sublimira: „ono što je bilo još jedan glazbeni žanr ubrzo je postalo jedan od najuspješnijih načina širenja propagande i američke kulture. Iako je jazz bio iznimno učinkovito 'tajno oružje' u širenju zapadnog utjecaja, novi val glazbene invazije ostavit će daleko veće posljedice za društvo. (…) Novi žanr koji nije mogla zaustaviti ni željezna zavjesa, širio se poput epidemije. Udruženim snagama, američki i britanski rock bili su najočigledniji primjer utjecaja zapadne kulture u Jugoslaviji. (…) Na unutarnjem planu, prihvaćanje novog žanra značilo je otklanjanje potencijalnog nezadovoljstva mladih, dok je na vanjskom političkom planu imalo ulogu i za Istok i za Zapad - Istoku se pokazalo da jugoslavenski socijalizam može napredovati i biti unaprjeđivan, pa čak i sa 'zapadnim proizvodom', dok je Zapadu pokazano da društvo i država imaju sluha za njihove vrijednosti te su kroz prihvaćanje toga vlasti pokazivale koliko je država otvorena, moderna i liberalna". (Potočki 2016: 26)

Ivačković konstatira kako je „energija postala - i zauvek ostala - ključna reč prilikom opisivanja muzike koja je krajem pedesetih i početkom šezdesetih buknula u Jugoslaviji, kao vreo i trenutni odjek onoga što se dešavalo u svetu" (Ivačković 2013: 42). Šezdesetih godina pojavom Beatlesa i Rolling Stonesa mijenja se i „fizionomija" svijeta, odnosno kompletan način razmišljanja i životnih stavova. Onodobna glazbena revolucija mirnim je putem izmijenila sliku svjetske kulture te snažno utjecala na društvenu dimenziju života. Na domaćem terenu tu „prekretnicu u društvu" napravili su koncerti grupe Siluete na čelu s frontmenom Zoranom Mišćevićem. „Čak i zvanično - po šestonedeljnom glasanju sprovedenom Januara 1966. među čitaocima Mladosti, lista Saveza Omladine Jugoslavije, i slušaocima kultne radijske emisije Sastanak u 9:05 Nikole Karaklajića[15] - Siluete su u Beogradu bile popularnije od Beatlesa i

[15] Voditelj prve radijska emisija specijalizirane za rock glazbu koja se prenosila od 1964. godine na Drugom programu Radija Beograd govori o problematici egzekucije zamišljenog „Emisija je bila koncipirana kao đuboks koji ima deset mesta i ta mesta treba popuniti sa deset ploča. (…) Međutim u to vreme ploče se nisu prodavale i do njih je bilo moguće doći jedino ako neko ide u inostranstvo, pa ih donese. To su, na primer, činili sportisti. Prvu ploču Beatlesa 'Love me do' doneo je naš čuveni košarkaš Radivoje Korać. (…) Ja sam (…) već bio aktivan šahista, pa sam takođe putovao, išao po turnirima i, kao zaraženi diskofil, donosio ploče. Ali to ni izbliza nije bilo dovoljno, jer se stalno pojavljivalo nešto novo. Osim sportista, mladi ljudi nisu mogli puno da putuju, međutim, ako su

Rolling Stonesa. Naredne godine, opet u anketi Mladosti, bili su proglašeni najpopularnijim bendom u Jugoslaviji. (…) Glasovi s kojima su Siluete pobedile stigli su iz svih krajeva Jugoslavije. (…) Zoranu Miščeviću, kao čoveku koji je imao enorman uticaj na mladu generaciju ponuđeno je da bude kolumnista Mladosti". (Ivačković 2013: 48)

Veliki utjecaj na mladu populaciju imao je i Nikola Karaklajić putem svojih radijskih emisija. Nakon emitiranja prve specijalizirane za *rock* glazbu nastavlja „u istom tonu". Osmislio je 1966. godine, pokrenuo i vodio možda najslušaniju emisiju Radio Beograda ikad pod nazivom Veče uz radio. Puštajući isključivo „zapadnjačku" glazbu (američku i englesku) uz njegovo osobno viđenje i objašnjenje da „istočnjaci" ne proizvode ploče te ih je stoga nemoguće puštati u eteru, suočava se s reakcijom, odnosno „bori s državom" da bi na kraju popustio i vratio se sportu, odnosno šahu. Upravo zahvaljujući sportskoj karijeri, odnosno sudjelovanju na sportskim turnirima imao je privilegiju putovanja u inozemstvo. Zanimljivosti glede povezanosti sporta, glazbe i (privilegije) putovanja prepoznajemo iz događaja kada je te iste 1966. Karaklajić dobio poziv za učešće na šahovskom turniru koji se održavao u Engleskoj i čiji su organizatori sport željeli povezati sa zabavom/glazbom sa zamisli da se iz svake zemlje dovede po jedna grupa koja bi predstavljala istu. Karaklajić je našao načina te osigurao internacionalni nastup Zlatnim dečkima. Kada kažemo našao načina misli se na problem dobivanja viza. Naime, kako Muzička unija u Engleskoj nije olako odobravala vize, odnosno često branila stancima svirke po Velikoj Britaniji, Zlatni dečki nakon što su bili „odbijeni" kao muzičari, službenu su vizu dobili kao sportaši i u Englesku otišli kao šahisti. „Odigrali su svoju partiju" na obali La Mancha pred 1500 gledatelja, najjači utisak ostavili izvodeći makedonsku pjesmu Jovano, Jovanke, te doživjeli da mlade Britanke trče za njima tražeći *body* autograme. Dok su ih Britanci uspoređivali s Beatlesima, na domaćem terenu u časopisu Duga javila se dilema o (ne)mogućnosti usporedbe trenseva i ekstaza u koje pada engleska omladina dok sluša Beatlese i naše omladinu koja je disciplinirana i pristojna" (Isto: 49). (Pre)poznavajući granice sloboda kako izražavanja tako i kretanja Karaklajić shvaća da ukoliko ne želi odustati od daljnjeg plasiranja „zapadnjačke" muzike na radio frekvencijama domaćeg terena mora se „povezati" s državom i njenim vrijednostima, odnosno spojiti *rock'n'roll* s tekovinama NOB-a. Odlučan u svojim naumima, i već vičan ovakvim i sličnim „intervencijama" Karaklajić soluciju nalazi u povezivanju glazbe s radnim akcijama. Godine 1967. u emisiji Dežurni studio pokrenuo je akciju Tražimo najboljeg druga s ciljem formiranja omladinske radne brigade Najbolji

roditelji išli u inostranstvo, deca su ima davala ceduljicu s naređenjem: Bez ovoga se na vraćaj! Pa onda spisak ploča: Beatles, Shadows, Animals…". (Karaklajić prema Ivačković 2013: 49)

drugovi. Brigada sastavljena od rock glazbenika i desetak vojnika u konačnici je bila nazivana „čuvenom“, a Karaklajićeva akcija proglašena „ponosom Drugog programa Radija“. Korak dalje glede promocije ove vrste glazbe napravio je s redateljem Jovanom Ristićem putem televizijske emisije Koncert za ludi mladi svet koju su pokrenuli na TV Beogradu 1967. O popularnosti ove emisije govore brojke od deset milijuna gledatelja, a o nezaobilaznom (kompromisnom) uplivu države govori odjavna špica emisije „obrada brigadirske pjesme Na prugu, na prugu“. (Ivačković 2013: 50-53)

„Jugoslavija je šezdesetih bila spremna za taj kulturološki i društveni zemljotres. Kao prvo, zemlja je disala slobodno, rasterećena višegodišnjeg straha da će SSSR pokušati nasilno, vojnom intervencijom, da je ugura u Istočni blok. Drugo, Zapadu je bilo jasno da se Titova država nikada neće svrstati ni pod njegovo okrilje, pa je jugoslovensko političko rukovodstvo – nailazeći na uvažavanja, a ne na pritiske Zapada - dozvoljavalo liberalizaciju društvenog ambijenta (…) Treće, iako uveliko okoštao, Savez komunista, poistovećen s državom, uživao je kod mnogih kredit zbog ekonomskog uzleta Jugoslavije i njenog nesumnjivog ugleda u svetu. I četvrto, još se nisu videli znaci velike krize - ekonomske, političke i socijalne - koja je iznutra nagrizala državu uplašenu od potpunog prelaska na tržišnu privredu i suštinski nesposobnu da nađe sredinu između tvrdog centra i republičkih etatizama[16]“. (Isto: 46)

„Šezdesete su ujedno bile godine prve veće potrošačke groznice. Otvorile su Jugoslaviju svijetu i svijet Jugoslaviji. Osim gospodarskih, provele su se i društvene reforme. Sve veći broj turista, prvenstveno Zapadnih Nijemaca, Austrijanaca i Talijana, ljetovao je na Jadranu i - za proračun još važnije - ostavljalo devize kojima će se otplaćivati inozemni dug. Tako je godina 1966. označila prekretnicu - broj noćenja stranih turista, u Hrvatskoj kao glavnom turističkom odredištu, prvi puta je pretekao broj noćenja domaćih (Duda prema Potočki 2016: 23). Šezdesete godine označile su razdoblje kada se domaće stanovništvo nije više samo preko radija ili televizije susretalo sa strancima, već je uživo imalo prilike upoznati zapadnjačku kulturu, prije svega potrošačku, u vlastitoj zemlji. Na taj način oni koji su kao turisti došli u Jugoslaviju, sa sobom su donijeli dio zapadne kulture te su na tako nesvjesno mijenjali poglede i navike domaćeg stanovništva. „Nije se samo Jugoslavija 'nudila' svijetu, već i obrnuto. Zapadni 'način života' sve više je prodirao u Jugoslaviju: strip, film, rock'n'roll, hippie pokret, pop-art, putovanja i potrošačka kultura sadržavali su kulturni 'paket' Zapada. Upravo je potrošačka

[16] Političko načelo i praksa koji u prvi plan ističu interese države, daju državi (aparatu i organima) najšire ovlasti i odlučujuću ulogu u vladanju ekonomskim, političkim, kulturnim i svim drugim pitanjima društvenog života. Etatizam se veže i uz posezanje države u privatnopravne odnose, a ponekad i sinonim za (državni) socijalizam. Na: http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18470

kultura bila pravi 'preodgoj' društva te je Italija ponovno odigrala važnu ulogu u tome. Otvaranjem granica u šezdesetima, Trst se ponovno našao u 'okupaciji', no posve različitoj od one iz četrdesetih. Trst je bio najbliži zapadni 'šoping centar' gdje su se stanovnici Jugoslavije po prvi puta susreli sa pravim proizvodima zapada - primjerice Levi's trapericama“ (Potočki 2016: 23). O „intervencijama“ susjedne Italije ne samo na modnom već i glazbenom planu piše dalje Potočki „ona svoj utjecaj u jugoslavenskoj glazbi nije toliko dugovala nekom novom žanru, poput Amerike i rocka, već je na jugoslavensku popularnu kulturu utjecala na drugačiji način. (…) slušateljima je dala željenu tematiku - sentimentalnost i ljubav - kao suprotnost teškoj ratnoj i predratnoj stvarnosti”. (Isto: 27)

Prva faza industrijalizacije temeljena na snažnom državnom intervencionizmu putem ORA bila je završena, a jugoslavenska privreda svojom ne-konkurentnošću nije više mogla pratiti svjetske ekonomske trendove. Samoupravni sustav koji je u teoriji trebao smanjiti državne intervencije u gospodarstvu, povećati autonomiju privrede i osnažiti tržišne mehanizme, u praksi nije funkcionirao. Tijekom 1950-ih nagli ekonomski rast bazirao se velikim dijelom na izdašnoj ekonomskoj pomoći Zapada, koja je početkom 1960-ih bitno smanjena, a na naplatu su počeli dolaziti raniji zajmovi. Država se našla u ekonomskoj, političkoj i društvenoj krizi, te je kraj šezdesetih donio masovnije radničke štrajkove kao i velike studentske demonstracije. Kako su se radnici „dizali“ protiv vlasti koja je nakon ekonomske reforme gasila neproduktivne i neracionalne tvornice, tako su i studenti tražili „hleb, posao i jednakost za sve građane“ te pitali „ko odgovara za haos u privredi“ (Ivačković 2013: 89). Time se od kasnih 60-ih i u jugoslavenskoj kulturi izražavaju i eksplicitniji politički i nacionalni zahtjevi[17] koji počevši od „jezičnog pitanja[18]” kao bazične varijante neposredno oblikuju i širi političko - nacionalni pokret koji kulminira početkom 70-tih i u kojem pojedine središnje nacionalne kulturne institucije postaju nosioci oblikovanja političke volje.

O odnosima kultura, radnika i studenata, te stajalište političkog vrha spram istih saznajemo iz prvog sukoba studenata i policije. Razlog je bio nemogućnost ulaska na predstavu Karavan prijateljstva koja se održala početkom lipnja 1968. u sali Radničkog Univerziteta gdje se zbog

[17] Primjerice, osnivanje jednog nadnacionalnog festivala (umjesto mnogih diljem zemlje) imao je za cilj ujedinjenje različitih strujanja, potpomoći konačnom stvaranju jugoslavenskog stila zabavne glazbe te ujedno služio i ideološkoj promociji bratstva i jedinstva, predstavljajući sve narode i narodnosti. „Zbog toga je osnivanje Opatijskoga festivala 1958. godine imalo i ideološku ulogu - provođenje i ostvarivanje reformi, demokratizacije i decentralizacije te pokazivanje koliko su te reforme uspješne”. (Buhin prema Potočki 2016: 27)

[18] „Ulazak rocka izazvao je još jednu, ne toliko očitu, ali važnu i zanimljivu promjenu. Naime, od pedesetih godina interes za engleski jezik neprestano je rastao, da bi do kraja desetljeća gotovo u potpunosti ugasio interes za ruskim, koji je do prekida odnosa s Moskvom 1948. bio obavezan u školi“. (Škarica prema Potočki 2016: 26)

limitiranog broja posjetitelja privilegirana prednost dala brigadirima s radne akcije na Adi Ciganliji naspram studenata. Težak fizički obračun, nasilje a onda i oružani napad policije nad studentima nastavio se danima, tenzije su rasle, na snazi je bila zabrana javnog okupljanja, u medijima je uvedena cenzura. Josip Broz Tito, koji je za vrijeme trajanja demonstracija boravio na Brijunima te s ostalim visokopozicioniranim dužnosnicima pripremao sjednicu SKJ, u jednoj je pauzi za ručak bez konzultacija, vlastoručno, odnosno samostalno „ugasio" studentski otpor jednom jedinom izjavom za TV Dnevnik (Ivačković 2013). Bez obzira na izraženi otpor prema „crvenoj radničkoj buržoaziji" Titova akademska mladež odustaje od demonstracija zbog izjave predsjednika u kojoj on kazuje kako se o njima nije vodilo dovoljno računa te im obećava pomoć. Iz navedenog razaznajemo moć jedne ličnosti/pojedinca kako na političkom tako i na društvenom planu, odnosno stupanj do kojeg pojedinac može provesti svoju volju kroz određeni društveni poredak, te zaključujemo kako je Ivačković imao pravo tvrditi da je Tito na području bivše države bio prvi i pravi *superstar*.

Nastavljajući (kronološki) dalje u glazbenom tonu izraza popularne kulture i kulture mladih toga vremena neizostavno valja spomenuti Zabranjeno Pušenje i njihovu izuzetno popularnu TV seriju Top lista nadrealista koja se uglavnom stvarala u skeč formatu u kojemu se kritički ismijava pojedinca, skupinu, državu i/ili vlast, te je često korištena za prikazivanje stanja u bivšoj Jugoslaviji pred ratove 1990-ih, ali ponajviše kao sredstvo pacifističke političke borbe. Pa tako izvrstan primjer prikaza stavova i stanja društva tog vremena spram („prohujalog") radničkog pokreta pronalazimo u glazbenoj kompoziciji Zabranjenog Pušenja kao omažu posvećenom junacima rada na našim područjima. Radne heroje - udarnike, njihove podvige i požrtvovanost, ali i zaboravljenost ovjekovječio je ovaj bend pjesmom Srce ruke i lopata i teksta koji slijedi s albuma Pozdrav iz zemlje Safari iz 1987.

Domovina naša je rodila hiljade i hiljade junaka. Jedan od tih delija to je moj komšija Avdija. Nije bio on niti bombaš, nije bio on niti sportista; sve što je imao od oružja to su srce, ruke i lopata. Zemlja je bila srušena valjalo se dizati iz pepela; radio je tada Avdija k'o što radi deset armija. Jednog je dana, 23. oktobra, zlatna značka udarna zasjala na njegovim grudima. Dugo će se sjećati Avdija tog jesenjeg podneva, dugo će se sjećati riječi jednog od drugova: Ti si naš ponos, Avdija. Ti si naš ponos k o zastava. Našla se i slika njegova usred fabričkih novina. Njegov je dan udaran, a njegov san je hiljadu tona za jedan dan. Dođoše nova vremena, izgubi se negdje Avdija. Zaboravili smo svi na njega, imamo dovoljno bagera. Samo ponekad, pred prvi maj, zovne ga direktor osnovne da uveliča proslave, priča anegdote i podvige… Tog dana

Avdija pokupi plakete i ordenje, u okićenom razredu počasno mjesto zauzme; prije nego pred klince izađe koju ljutu popije kao pjesnik što ne vjeruje u vlastite stihove …

Stvaralački opus ovog popularnog jugoslavenskog benda koji mnogi pamte i nakon toliko godina zabilježio je političko i društveno stanje naših područja (kao i udarnike) približivši ih mladima u drugačijem svjetlu. Činjenica jest da su, osim očekivanog fizičkog (udarničkog) rada ORA uključivale i potencirale društvene i kulturne aktivnosti koje su u početku bile odgovor na društvene potrebe, dok su se 1960-tih počele oblikovati prema individualnim interesima. Kada su umjesto književnika, na radnim akcijama počeli nastupati bendovi, u Jugoslaviji, državi s mnogo nacionalnosti, tri veće religije i dva pisma, glazba je čini se postigla su ono što politika (ponekad) nije mogla. Kultura ORA je time od svojih je početaka bila važna sastavnica kulture mladih Jugoslavije; od prvih filmova koji su se prikazivali u večernjim satima tijekom velikih poratnih radnih akcija, do plakata, novinskih oglasa, znački i prišivaka na radnim uniformama tijekom kasnijih akcija - kultura i dizajn bili su poluga afirmacije vladajuće ideologije. Početkom osamdesetih, u doba Poleta, ranog Prljavog kazališta, Haustora i Azre, ideološke parole više nisu imale utjecaj na novu, ratom neopterećenu generaciju. Naprotiv, vidljiv pomak očitovao se i u grafičkom oblikovanja kako plakata tako i drugih vizualnih medija veličajući mladenačku kulturu, druženje i zabavu.[19]

[19] Na: http://www.kulturpunkt.hr/content/nadmasimo-nase-oceve-da-bismo-im-bili-ravni

Prilog 5.i 6.: Plakati s izložbe Omladinske radne akcije - Dizajn ideologije održane u kulturno informativnom centru Galerija na katu od 29 ožujka do 11 travnja 2017. godine[20]

Iz priloženog vidimo kako se i vizualna komunikacija kulture ORA bazirala na junacima rada i veličanju zajedničkog rada te glazbe koja je sve to pratila. Vizualna (neverbalna) komunikacija kao vrst izražavanja služila je za objašnjavanje ideja, prijenos informacija, ali i kao snažan ideološki alat. Bolji izgled, bolja budućnost, bolji posao, bolji život, itd. koriste se kao način „približavanja ciljanim skupinama“, odnosno metoda vizualne kulture putem koje se „poželjan put“ integrira u svakodnevicu zajednice. Uvidjelo se također da je zabrinutost vlasti zbog stava mladih spram „malograđanskog”, „pokvarenog” načina razonode i zabave, povođenjem za zapadnjačkim „dekadentnim” modama, ugađanjem „niskim” sklonostima bila neopravdana. Čini se da je glazba ipak kao jedan od najsnažnijih pokretača društvene promjene nadišla prepreke koje politika nije mogla. Ista ta vlast, nezadovoljna takvim stanjem, sugerirajući da bi se mladi trebali više orijentirati na (nedavnu) povijest vlastite zemlje umjesto idealizacije Zapada te romantiku Divljeg zapada zamijeniti romantikom NOB-a, a kanjon Colorado-a kanjonom Neretve, ne otklanja činjenicu da su određeni kulturni produkti sa Zapada pronašli svoje odgovore u Jugoslaviji. Moć popularne kulture koja se „gnijezdila”, odnosno artikulirala u društvu pokazala se korisnom za odgoj mladih te dokazala da glazba zaista ne poznaje granice.

[20] Na: http://www.ziher.hr/omladinske-radne-akcije-dizajn/

6. OMLADINSKE RADNE AKCIJE DANAS

6.1. Valorizacija nasljeđa kulture (omladinskih) radnih akcija

Pojedinci će reći da su omladinske radne akcije danas zaboravljene, da je dokumentacija o istima bačena ili prepuštena zubu vremena, da su svrstane su red praksi iz vremena socijalizma koje treba prepustiti prošlosti, no, činjenica jest, kao što piše i Martina Domladovac za Kulturpunkt da su „aktivnosti omladinskih radnih akcija bile važna sastavnica kulture mladih u Jugoslaviji, ali i poluga afirmacije vladajuće ideologije“. Također dodaje kako „iz današnje perspektive socijalistički fenomen Omladinskih radnih akcija običava se gledati sa sentimentalnim odobravanjem ili posprdnim prisjećanjem, no sve se više i sustavnije počinju proučavati kultura i ideologija koja ih je pokretala i oblikovala” te nastavlja: „više no upitne ekonomske učinkovitosti, omladinske radne akcije prije svega su imale zadaću međusobnog povezivanja različitih 'naroda i narodnosti' u multietničkoj Jugoslaviji, kao i jačanja 'tekovina revolucije' među poratnim generacijama koje su se osjećale distancirano i sve više indiferentne prema nasljeđu Narodnooslobodilačke borbe, koja je zemlju držala na okupu.“[21]

U naslovu članka *Nadmašimo naše očeve da bismo im bili ravni* prepoznajemo nužnost za razumijevanjem i prezentiranjem kulture koja je oblikovala generacije naših ne tako dalekih predaka kao i potrebitost današnjih generacija za proaktivnošću glede revitalizacije jednog takvog fenomena s ciljem valoriziranja nasljeđa i temeljnih ljudskih vrijednosti u svrhu opće društvene dobrobiti. U tom kontekstu izdvojili smo neke primjere iz recentne domaće i strane prošlosti koji govore o afirmaciji djelovanja radnih akcija.

Dobar (jednostavan i dugogodišnji) primjer valoriziranja nasljeđa kulture ORA prepoznajemo u građanskoj inicijativi udruženja građana Dora osnovanog od strane nekadašnjih učesnika omladinskih radnih akcija iz Kikinde. Inicijativa potekla iz prijateljskih veza 2016. pripremila je trodnevni aktivni program pošumljavanja Ruskog sela koji je udružio kolege akcijaše iz BiH, Makedonije, Slovenije i (tada) po prvi put članove Zajednice Talijana iz Poreča koji su uz logorsku vatru, gitaru i druženje predstavili svoje (različite) krajeve, evocirale uspomene na mladost i nekadašnje jedinstvo što govori u prilog kulturno - socijalnim i ekološkim benefitima ovakvog i sličnih projekata.[22] O nasljeđu kulture „davanja“ i zajedništva, kao i mogućnostima

[21] Na: http://www.kulturpunkt.hr/content/nadmasimo-nase-oceve-da-bismo-im-bili-ravni
[22] Na: https://www.blic.rs/vesti/vojvodina/udarnici-ora-u-banatu-akcijasi-ujedinili-bivsu-jugoslaviju/685387j

i beneficijama revitalizacije istog govori predsjednik Skupštine grada Beograda Nikola Nikodijević te iste 2016. na sedamdesetoj obljetnici ORA održanoj simboličnog 1. travnja[23] u Domu omladine u Beogradu (onom istom gdje su se studenti 1968. „digli“ protiv „crvene buržoazije“). Vođen vidljivim altruizmom tijekom i nakon elementarnih katastrofa koje su pogodile državu Nikodijević ističe zadovoljstvo glede stavova mladih danas spram odgovornosti i zajedničkom djelovanju u korist kolektiva te kazuje kako „veruje da će ideja akcijaštva ponovo zaživeti na dobrobit čitavog društva” dodajući kako mu je “čast biti sa ljudima i njihovim potomcima koji su bez materijalne koristi učestvovali u obnovi ratom opustošene zemlje.”[24]

No sličan se trend može pratiti i drugdje jer naklonost ruske vlasti glede (gotovo zaboravljene) prakse volonterskih omladinskih radnih prepoznajemo u inicijativi iz 2004. kada je uz potporu Ministarstva obrazovanja Rusije osnovana javna organizacija Ruskih studentskih odreda (RSO) koja ima građevinske, poljoprivredne, pedagoške i specijalizirane timove koji formiraju privremene radničke kolektive za dobrovoljni rad u slobodno vrijeme na raznim industrijskim i poljoprivrednim objektima, uglavnom tijekom ljetnih praznika. Zaživjela ideja na ruskom terenu govori brojkama koje kažu da je 2009. u RSO sudjelovalo 230 000 mladih što je neusporedivo s brojkom iz sovjetskih vremena od 900 000 brigadira, no važnost se prepoznaje sudjelovanju na velikim radovima izgradnje objekata uoči Zimskih olimpijskih igara u Sočiju iz 2014. godine, ranije na izgradnji stambenih četvrti u Jekaterinburgu, cesti Tavrida kao nastavka Krimskog mosta, a kako ruske vlasti nalažu, budućnost donosi aktivno sudjelovanje studenata u građevinarskim radovima na naftnom i Čajardinskom plinskom polju, svemirskom centru Kozmodrom Vostočni i drugim društveno - politički važnim objektima.[25]

Članak *Mi nekada Evropljani* sada govori o elementarnim katastrofama razornih potresa koji su 2017. razrušili nekoliko gradova središnje Italije te potakle Europljane da oforme Europske brigade solidarnosti. Za učešće u ovom službenom projektu Europskog korpusa solidarnosti u periodu od osam mjeseci prijavilo se 34 tisuća mladih iz svih krajeva Unije kako bi učestvovali u akcijama obnove talijanskih gradova. U sklopu tog projekta (jednog od triju za podršku zemljotresom pogođenih talijanskih regija Abruzzo, Lazio i Umbria) pristigli su mladi iz

[23] Kao dan Omladinskih radnih akcija u SFRJ obilježavao se 1. travanj kada su 1946. godine počele pripreme za organizaciju izgradnje pruge Brčko - Banovići, prve u sjevernoj Bosni. Osim što je pruga osiguravala opskrbu ugljenom velikih gradova u dolini Save, bila je značajna i radi opskrbe hranom izgladnjele i razorene sjeveroistočne Bosne. Na isti dan, godinu dana kasnije 1947. počela je izgradnja pruge Šamac - Sarajevo. Na: http://www.historija.ba/d/768-pocela-izgradnja-pruge-brcko-banovici/

[24] Na: https://www.blic.rs/vesti/drustvo/nikodijevic-radne-akcije-ponovo-treba-oziveti/q34h18h

[25] Na: https://www.logicno.com/politika/putin-odobrio-omladinske-radne-akcije-na-krimskom-mostu.html

Austrije, Francuske, Grčke, Portugala i Španjolske te radili na obnavljanju gradova, pomagali u obnavljanju kulturnih spomenika (obnavljanju Bazilike Sv. Benedikta i benediktinskog manastira), stvaranju socijalnih servisa potrebnih lokalnoj zajednici poslije razornog zemljotresa, organizirali radionice za stare i mlade, razne aktivnosti, pa i sportske i kulturne događaje. O budućnosti ovog projekta govore brojke, naime u lipnju 2017. Europska Komisija predložila je da se Italiji isplati milijardu i dvije stotine milijuna eura iz Europskog fonda solidarnosti (što je najveća ikad isplaćena cifra iz tog fonda) te očekuju brojku od čak 100 tisuća mladih članova Europskog korpusa solidarnosti do 2020. Autor članka na samom kraju konstatira „Možda jednog dana sve zemlje nastale iz Jugoslavije opet se sretnu u Evropskoj Uniji. Tada će im se pružiti mogućnost da se podsjete svoje zajedničke istorije, koliko god bježali od nje.“[26]

Oni koji ne „bježe“ od povijesti kazuju: „još će dugo Bosna i Hercegovina, ali i ostale zemlje u regiji, nastale raspadom bivše zajedničke, i svi njihovi ljudi moći učiti od tih graditelja - akcijaša. Bio je to: rad nasuprot plandovanju, znanje nasuprot gluposti, vizija napretka nasuprot bezizlazu. (…) I što vrijeme više odmiče, raste i potreba za nečim što će pokrenuti ljude danas, otvoriti slavine razvoja naših zemalja. Više nego ikada, danas treba tog optimizma, otvaranja vizija razvoja, svjetla u tunelima današnjeg vremena. (…) U strahu od podlijeganja emocijama, patetici, zaboravlja se sve ono što je uistinu bilo hvale vrijedno na tim omladinskim akcijama. Više od tih izgrađenih kilometara, ugrađenih pragova, tunela, i... učvršćivano je uvjerenje da se radi za svoju zemlju, za njene ljude, za buduće generacije. (…) Ma koliko se to nekom sviđalo ili ne, te su Akcije bile izraz stvaralaštva i negacija uskogrudnosti, sebičnosti i isključivosti. Ta širokogrudnost, otvorenost i zanos nisu bili poručeni, niti inscenirani. Bio je to izraz svijesti tadašnjih generacija i vjere u svoje snage. Povezivalo ih je zajedništvo, drugarstvo i ponos što imaju čast da predstavljaju svoju školu, fakultet, grad, općinu, regiju, republiku. (…) Danas, nema ni jednog akcijaša koji s poštovanjem ne čuva uspomene na dane provedene na

[26] Na: http://kodex.me/clanak/148556/omladinske-radne-akcije-u-evropi. Dobar primjer iz povijesti rane socijalističke Jugoslavije vezan za „udarničku borbu” protiv elementarnih nepogoda bila je akcija Posavski kanal iz ’46, ujedno i prva takve vrste. „Srcem i neponovljivim elanom, od 25. maja do 1. oktobra, mrežu kanala dugu više od 40.000 metara gradilo je 3.709 akcijaša iz 14 okruga Srbije. Od poplava su obezbedili 4.000 hektara plodne zemlje. (…) Na rad se išlo masovno, s pesmom i pod zastavom. Uslovi su bili teški, jer se sve radilo samo sa lopatama, ašovima, kolicima i nekoliko pumpi - ratnih trofeja. Često se radilo u vodi, mulju i blatu, ali uprkos tome posao nije prekidan niti se duže zaostajalo. (…) Za udarničke podvige i uspeh u radu, ustanovljeno je zvanje ‘Munja’, kao najčasnije ime na kanalu. Imena nosilaca isticana su na grafikonu, a ukupno je predstavljeno šest munja. Prvi je za sedam sati iskopao i natovario 16 kubika zemlje, a norma je bila tri. Rekorder je, ipak, bio Branislav Šakić, koji je za isto vreme izbacio 19 i po kubika i postao rekorder ove akcije. (…) Svi radovi na Posavskom kanalu završeni su 15 dana pre roka.” Na: http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:628862-Sedam-decenija-Omladinske-radne-akcije-Posavski-kanal-Od-Save-rukama-oteli-oranice

gradilištima širom bivše države. Sa zadovoljstvom se čuvaju sjećanja na žuljeve, umor nakon povratka sa trase, 'noćna izbivanja - hod u partizane', buđenja u četiri ujutru, podizanje zastave...“[27]

Promišljajući tako o fenomenu kulture (omladinskih) radnih akcija mislimo o nasljeđu kulture davanja i ideologije zajedništva „za bolje sviju i bolje sutra“. Upravo iz tog razloga nastojali smo pronaći poveznice koje govore u prilog beneficija koje bi proizašle iz jednog takvog „projekta” valorizacije i modernizacije tradicije ORA. Imajući na umu neodvojivost, povezanost i utjecaj tradicije, nasljeđa, baštine, odnosno kulture općenito na i spram turizma slažemo se s mišlju da je “baština označena pojmom stabilnosti, odnosno kontinuiteta. No, produbljivanjem proučavanja odnosa turizma i baštine, vidljivo je kako turizam mijenja takav pogled na baštinu. Budući da turizam nije statički fenomen, nego ga odlikuje dinamika, on utječe na samu tradiciju, baštinu odnosno kulturu. U nekim se zajednicama tradicija čak i mijenja upravo radi turizma; ona se izmišlja ili stvara. Moderno društvo prisiljava ljude na stvaranje vlastitih tradicija, a jedna od najsnažnijih modernih tradicija upravo i jest turizam“. (Richards prema Poropat 2016: 21)

Držimo kako je interpretacija kulturne baštine koja se ostvaruje u vidu (inter)akcije sudjelovanja u radnim akcijama najproduktivnija metoda razvoja društvenih afiniteta spram dobrovoljnog rada kao i kulturi radnog odmora. Jer činjenica jest da ova vrst turizma postaje sve važnija zbog svojih višestrukih pozitivnih socioekonomskih implikacija; između ostalog, omogućava financijsku podršku očuvanju, revitalizaciji i promociji baštine, omogućuje financijsku nezavisnost kulturnih institucija i organizacija, odnosno utječe na proces decentralizacije kulture, a fokusirana je kako na materijalne „opipljive”, tako i nematerijalne resurse, uključujući time i način života određene zajednice, što prepoznajemo i u fenomenu ORA. A kako nasljeđe, odnosno baština predstavlja suvremenu „upotrebu“ prošlosti, što uključuje interpretaciju i reprezentaciju, koncept nasljeđa sve se više povezuje s komercijalizacijom (komodifikacijom) „industrije nasljeđa“ što izaziva diskusiju o stupnju eksploatacije prošlosti kao resursa u formi razonode i turizma, dok koncept duhovnog, odnosno „neopipljivog” kulturnog nasljeđa (jezika, priča, muzike, igara, vjerovanja, umjetničkih stilova i sl.) postaje imperativ u formiranju kulturnog identiteta naroda, odnosno države. (usp. Jelinčić 2010)

[27] Na: http://abc.ba/novost/42686/uz-april-sjecanja-na-omladinske-radne-akcije

Ovdje bismo istaknuli kako za razliku od ortodoksnog (turističkog) biznisa kulturni turizam nastoji pomiriti i uravnotežiti tradicionalno suprotstavljene vrijednosti, i umjetničku i tržišnu, te da raznolikost i širina kulturnog sektora nerijetko zalazi u mnoge druge sektore, što od suvremenog kulturnog društva zahtijeva višedisciplinarna znanja i veliku fleksibilnost te primjenu strategija prema potrebama i očekivanjima različitih „korisnika“. Smatramo kako Hrvatska ima dugu tradiciju državnog upravljanja kulturom na osnovi „birokratske ekonomije” te se stvorila navika da se kulturna praksa „kroji negdje gore”. Kulturne i kreativne industrije, naprotiv, potiču individualnu i privatnu inicijativu i nude vještine, alate i strategije koje pomažu da se od ideje pravodobno, učinkovito i kvalitetno dođe do realizacije. Također, poticanjem inicijative i inovativnosti mijenja se odnos između kulturne politike i kulturne prakse. Nekada(šnji) hijerarhijski odnos danas bi trebao biti uzajamnosti i međuovisnosti. A prednost je malih zemalja, kao naše, razmjerno brz protok informacija i postizanje društvene suglasnosti o važnim razvojnim pitanjima ili odlukama, pod uvjetom da ne postoji unutarnji sociokulturni (uključujući i vjerski) i socioekonomski (klasni i regionalni) jaz.

6.2. Varijacija na temu ORA: volonturizam

Kada razmišljamo o održivom razvitku, kao i ispreplitanju dobrovoljnog rada s turističkim kretanjima današnjice u smislu „darovanja“ slobodnog vremena pojedinca zajednici, govorimo o kulturi volonturizma. Ovaj segment turizma uključuje putovanje s ciljem unaprjeđenja gospodarskog blagostanja, sociokulturnog razvoja ili/i očuvanja okoliša kroz volonterski angažman turista u lokalnoj zajednici koju posjećuju s naglaskom na odgovornosti, održivosti i ekologiji, odnosno kombinaciju volonterskog angažmana na određenoj destinaciji s tradicionalnim elementima putovanja (kao što su primjerice umjetnost, kultura, geografija, povijest i rekreacija). Valja napomenuti kako ideja o volontiranju u inozemstvu seže unatrag više od jednog stoljeća koja se rodila 1909. godine kada je britanski Crveni križ uspostavio Dobrovoljni pomagački odred čiji su se članovi udružili s drugim nacionalnim organizacijama Crvenog križa u Europi i na Bliskom istoku kako bi zajedno pomagali vojnicima i civilima koji su bili povrijeđeni za vrijeme Prvog svjetskog rata. Isto tako valja istaknuti kako je ideja i danas vrlo aktualna, naime, spoj volontiranja i turizma kao jedan od najnovijih trendova na polju međunarodnog volontiranja brzo je rastuća turistička grana koja se obraća turistima apelirajući na njihovu savjest da se „oduže zajednici“. Tradicionalni pogled na volonterizam zasniva se na elementu altruizma, ključnom elementu volontiranja gdje volonteri daruju svoje slobodno vrijeme bez očekivanja da će dobiti nešto zauzvrat. Radi se o jednosmjernom odnosu, koji se

odvija samo u civilnom društvu; volontiraju oni koji imaju vremena i novca, jači pomažu slabijima te se odvija isključivo „na licu mjesta". Suvremeni pogled na volonterizam kaže da volontiranje kombinira dobročinstvo i aktivizam gdje obje strane (ili više njih) daju nešto u proces kako bi ostvarile obostranu korist. Kao faktor koji doprinosi ekonomskom razvoju zemlje zahtijeva osmišljene politike za razvoj te je u službi socijalne inkluzije. Dobrobiti volontiranja za društvo su smanjivanje predrasuda, razvoj tolerancije i uvažavanja različitosti, omogućavanje jednakih mogućnosti za sve, razvoj pozitivnih društvenih vrijednosti, zdravije, humanije i solidarnije zajednice, aktivnog građanstva, odgovornih ljudi, razvijanje kreativnosti, stvaranje novih vrijednosti, razvoj bolje kvalitete življenja, humanijeg društva, prevencije delikventnog ponašanja itd, Dobrobit volontiranja za organizaciju jest sam razvoj organizacije, jačanje vrijednosti organizacije, povećanje kapaciteta za ostvarivanje misije, podizanje kvalitete rada, produktivniji rad te pozitivno radno ozračje. Dobrobiti volontiranja za volontera smatraju se samopoštovanje, nova znanja i učenje socijalnih vještina, mogućnost utjecanja na društvene promjene, nova poznanstva, zadovoljstvo koje proizlazi iz pomaganja drugima, osjećaj korisnosti i svrhovitosti (korisno provođenje slobodnog vremena), prva profesionalna iskustva te osjećaj socijalne odgovornosti.[28]

Iako tradicija volontiranja postoji već neko vrijeme, na domaćem terenu za razliku od nekih drugih europskih zemalja[29] ovaj oblik društvene (pro)aktivnosti još uvijek je zanemaren.[30] U prilog tome govore istraživanja koja ukazuju na mali postotak hrvatskih građana koji su uključeni u neki od oblika volonterskog rada, jedan od ključnih razloga za ne uključivanje je taj što se takav oblik rada nedovoljno cijeni. U Europi, koja ima drugačiji odnos prema ovoj vrsti aktivnosti, društvena je percepcija kao i uključenost mnogo izraženija iz jednostavnog razloga što je volonterski oblik rada izuzetno cijenjen, a volonteri kao osviješteni pojedinci smatraju se bitnim faktorom u izgradnji zdravog, dobro organiziranog društva. Nerijetko se kao jedan od razloga zašto mladi ljudi teško dolaze do ranog mjesta navodi njihov nedostatak iskustva. Ovaj nedostatak iskustva, kao i manjak vještina može se spriječiti upravo kroz volonterski rad (Ledić 2011). U tom „smjeru" autorica Reana Senjković upućuje na znanstvena istraživanja koja kažu da sudjelovanje u takvim programima pridonosi uspjehu u školi i na

[28] Na: https://www.volonturizam.info/hr/volonturizam

[29] Velika Britanija, primjerice, ima dugu tradiciju volonterskog rada te prema istraživanju britanskog Institute for Volunteering Research iz 2010. ustanovljeno je da 51% tamošnje odrasle populacije volontira ili je nekada volontiralo (Ledić 2011).

[30] Rezultati istraživanja iz 2006. koje je provela Udruga za razvoj civilnog društva SMART na području Primorsko-goranske županije pokazuju kako još uvijek mali broj ljudi volontira, a većina ljudi koji volontiraju nalaze se u dobnoj skupini od 30 do 60 godina (Ledić 2011).

studiju, razvoju društvenog i kulturnog kapitala, mentalnom zdravlju, osjećaju pripadanja široj zajednici, postizanju samostalnosti i njegovanju demokratskih vještina i stavova, te prevenira sve vrste rizičnog ponašanja (Senjković 2016). Da je volonterski rad visoko cijenjen u suvremenom društvu, odnosno sustavu odgoja i obrazovanja govori i činjenica da je 2001. godina proglašena Međunarodnom godinom volontera od strane Ujedinjenih naroda, te postoje preporuke zapadnih sveučilišta studentima o dobrobitima iskustva dobrovoljnog rada tijekom studija.[31] Volonterski rad, između ostalog, neophodan je za „proizvodnju" već spomenutog i nužno potrebnog sociokulturnog kapitala jedne države. Gdje pod tim i takvim „kapitalom" smatramo sve oblike iskustvenog znanja i kreativnosti, odnosno umjetničkog i znanstveno-stručnog rada na makro (nacionalnoj razini) i mikrorazinama (organizacije).

[31] Na: https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/omladinske-radne-akcije-bile-su-jedan-od-najjugoslavenskijih-drustvenih-fenomena/4554764/

7. OMLADINSKE RADNE AKCIJE SUTRA

Razmatrajući revitalizaciju/ regeneraciju kulture omladinskih radnih akcija u okvirima današnjice smatramo kako bi ovaj primjer dobre prakse volonturizma ima veliki potencijal proizvodnje pozitivnih rezultata. Štoviše, smatramo ga fenomenom koji bi bio vrijedan pri zagovaranju održivog razvoja kulturne industrije u Hrvatskoj. Strateški interes vidimo u održavanju i razvitku postojećih djelatnosti i potreba u kulturnom sektoru uz međusektorsku suradnju i razvoj putem popularizacije „besplatnih sata rada".

Taj je interes u nas nov i u duhu je suvremenog razvitka u zapadnim zemljama. No hrvatsku inačicu takva razvitka tek treba izgraditi kako bi se odgovorilo na pitanje: što je zajedničko kulturnom i drugim oblicima razvitka u nas? Odgovor smo tražili u zajedništvu kulture cilja i kulture sredstva, odnosno fenomenu kulture omladinskih radnih akcija kao primjeru dobre prakse održivog razvoja koji je ujedinio volonterstvo i turizam te može otvoriti put idejama prema koncipiranju konkretnijih oblika održivoga razvitka.

Kada govorimo o kulturi cilju i kulturi sredstvu riječ je o „užem" i „širem" poimanju značenja kulture. Prvo nazivamo kultura cilj zbog svoje ekonomske važnosti, a drugo kultura sredstvo zbog svoje društvene važnosti. Shvatili smo ih, kao i kulturu općenito, kao dinamična i razvojna značenja i nastojali ih međusobno povezati. Strogo odvajanje kulture kao društvenog cilja, na jednoj, i kulture kao ekonomsko (političkog) cilja na drugoj strani, vodi u slijepu ulicu. Stoga smatramo kako bi valjalo izbrisati granicu između selektivne, elitne, tradicijske i masovne kulture te „utabati" prohodne putove od najvrjednijih oblika tradicijske (narodne) kulture do najšire publike. Tako bi „jednom moglo nastati novo pravilo od onog što je danas još iznimka, naime da masovna proizvodnja i popularnost djela nemaju tek komercijalan značaj" (Eagleton, 2000: 52) te da se zarada od sve većeg zanimanja za kvalitetne proizvode kulture reinvestira u kulturni razvitak. Cilj takvog kulturnog razvitka ne bi bio tek podizanje potrošačkog ukusa stanovnika, već potreba očuvanja tradicije i vrijednosti, te konačno kreiranje kvalitetne cjelokupne slike sredine, svega što stvara dojam o Hrvatskoj iznutra i izvana. Da bismo je mogli ponuditi „drugima" sliku o sebi moramo graditi kao iskren odraz vlastita bića. Nije najsretnije rješenje kulturu predstavljati kroz selektivnu povijest, odabrane koncerte i izložbe, posjete muzejima, prodaju suvenira ili razgledavanja starih dijelova grada. Kultura se predstavlja identitetom sredine koja privlači posjetioce kao prijatelje i partnere. No, razvojni pomak i promjena nisu, dakako, interes i obveza jedino kulturnog, nego i drugih sektora gdje bi

zajednički radu na cjelokupnoj „slici“ razvitka identiteta Hrvatske trebao naći dodirne točke među različitim strategijskim zamislima.

Ovdje se zalažemo za konvergenciju prema zajedničkom cilju, odnosno „održivom razvitku”. Održivi razvitak u kulturnom smislu razumijemo kao razvitak ljudskih interesa i djelovanja koji sve manje opterećuju fond prirodnih rezervi zemlje i postojeće kapacitete infrastrukture i naseljenog prostora, a istodobno potiču učinak u (starim i novostvorenim, materijalnim i nematerijalnim) vrijednostima koje putem umjetnosti, znanosti, obrazovanja te kulturnih igara i običaja stimuliraju povezanost među ljudima. Smisao ćemo bolje razumjeti pođemo li, obratno, od definiranja „neodrživog razvitka”, čije ćemo elemente lako prepoznati u današnjem razvitku u Hrvatskoj, ali i u globalnim razmjerima. Takav razvitak sve više opterećuje prirodni okoliš i postojeće kapacitete infrastrukture i naseljenog prostora, kod razmjerno malobrojnih (boljestojećih društvenih slojeva) potiče užitak u novoproizvedenim ili starim vrijednostima, a istodobno putem sustava natjecanja na nejednakoj osnovi za ekonomske i druge resurse povećava suparništvo, sukobe i općenito odbojnost među ljudima, kako pojedincima tako i malim i većim skupinama. Naravno, opće postavke održivog razvoja tek su prvi korak prema razradi vizije održivosti u pojedinim sektorima i pojedinim dijelovima Hrvatske.

7.1. Razmišljanja o revitalizaciji (omladinskih) radnih akcija

Novinara Gorana Štimca zanimalo je, kao i nas, što njegova kazivačica, učesnica omladinskih radnih akcija, misli o tome kako bi danas one izgledale kada bi se, hipotetski, netko sjetio uvesti ih ponovno. Dinkino je mišljenje:

Teško. Mladi su prerazmaženi. Pa tko bi se odrekao mobitela, kompjutera... Mi u kampu nismo imali ni televizor. Bitno je to da smo mi bili dobrovoljci. Kad se usporedi s današnjom generacijom, pitanje je koliko bi ih se uopće javilo.[32]

Stavove, interese i želje (današnje) generacije ne možemo „gledati generacijskim očima“, valja ih percipirati kako kroz demografsko - kulturne, tako i psiho - sociološke mijene i trendove koje nose generacijske osobitosti, i koje svakako treba uzeti u obzir pri kreiranju, odnosno prezentiranju kulturno - turističkog proizvoda. Razumijevanje stavova, interesa i želja (novih) naraštaja olakšat će primjeren izbor (novih) motivacijskih tehnika i marketinga te time olakšati

[32] Na: http://varazdinski.rtl.hr/drustvo/sjecate-li-se-uz-radne-akcije-vezem-neke-od-najljepsih-uspomena-moje-mladosti

put do ciljane publike gdje uspjeh, u smislu popularnosti kulturno - turističkog proizvoda ovisi o ispunjenju (i prekoračenju) očekivanja publike. Slažemo se s mišlju kako su se promijenila ne samo vremena, nego s njima i gotovo sve drugo, ali bit priče koja je vrijedila onda, trebala bi vrijediti i danas. „Bit priče bilo je druženje, zajedništvo. Osjećaj da se zajedno trudimo nešto napraviti, i na trasi i u popodnevnim druženjima. Nema to veze s ideologijom ili politikom - kaže Dinka pa jasno zaključuje: Ono što je sigurno je da u sjećanjima na moju mladost radne akcije zauzimaju mjesto među najljepšim uspomenama. (…) Možda da u nekom drugom (političkom) kontekstu pokušamo uhvatiti taj osjećaj koji je ostao…“[33]

Upravo se na tom osjećaju/emociji zaustavljamo kada razmišljamo o kreiranju kvalitetnog kulturnog proizvoda, odnosno doživljaja kulturnog turizma. Osjećaj koji može proizvesti ekonomija doživljaja privlačan je, pogonski i razvojni „alat“ kulturnog turizma, a bit priče, putovanje, druženje i zajedništvo snaga industrije turizma koju ne možemo i ne smijemo zanemariti. Kako se industrija turizma današnjice „hrani“ proizvodnjom doživljaja unutar kulturne ekonomije koncept ekonomije doživljaja, kao što i sam naziv govori, zasniva se na doživljaju, gdje doživljaj služi kao instrument za maksimizaciju dobiti i poboljšanje konkurentske pozicije. Ekonomija doživljaja predstavlja time nadogradnju uslužne (kulturne) ekonomije gdje emocije postaju ključni aspekt potražnje te u pravilu nemaju izravnu materijalnu ili financijsku dobit, ali imaju vrijednost ostvarivanja doživljaja, stvaranja posebnog ugođaja, samim time i uspomena, odnosno sjećanja. Prema ekonomiji doživljaja emocije imaju središnju ulogu u ljudskom životu, te one postaju ključni aspekt u području uslužne ekonomije. Emocionalna vrijednost je ekonomska vrijednost, odnosno novčano izražena vrijednost osjećaja kada posrednik i krajnji korisnik imaju pozitivan doživljaj nekog proizvoda ili usluge. (Vitasović 2012)

Ekonomija doživljaja bazira se na sadržajima ili proizvodima koji kod potrošača, kako i sama sintagma govori, izazivaju određeni doživljaj. Temeljena na ljudskoj kreativnosti, kreativna ekonomija, simbolička kreativnost i informacije ključne su za suvremeni društveni i ekonomski život. Komunikacijske tehnologije, brendiranje, informacije i kultura sama centralne su komponente kreativne ekonomije gdje simbolička proizvodnja potiskuje značaj materijalne proizvodnje, ljudska inteligencija, znanje i kreativnost postaju pokretač promjena, a financijski kapital se sve više udaljava od proizvodnje opipljivih ka proizvodnji neopipljivih sadržaja. Daljnje obilježje kulture današnjice jest to da ona posjeduje značenjsku praksu, proizvodi

[33] Na: http://varazdinski.rtl.hr/drustvo/sjecate-li-se-uz-radne-akcije-vezem-neke-od-najljepsih-uspomena-moje-mladosti

„značenja“ tj. stvara i upotrebljava simbole koji prenose zajedničke ideje i značenja (Marković 2015). Pa tako kada razmišljamo o ideji i značenju (omladinskih) radnih akcija u današnjim okvirima prepoznajemo ih kao prostor gdje bi se potencirale vrijednosti volonterskog rada, zajedništva, socijalizacije, internacionalizacije, specifične kulture mladih, i sl. sve u svrhu opće dobrobiti, ali i povećanja (prethodno spomenutog) kulturnog kapitala zemlje, kao i oblikovanja kulturnog identiteta.

Spomenute kolektivne vrijednosti neminovno se baziraju na individualnim vrijednostima, pa tako transformacija i rast, harmonija, zajedništvo, komunikacija, duhovnost i samospoznaja, inspiracija, kreativnost, odgovornost i altruizam samo su neke od prepoznatih i potenciranih u kulturi (omladinskih) radnih akcija. Transformaciju i rast vidimo u težnji za promjenom ne samo fizičkog mjesta, već i vlastite svijesti (traganje za smislenijim življenjem), a radne akcije kao prostor dozrijevanja i rasta koje imaju potencijal izazovnog i edukativnog (turističkog) doživljaja s aktivnim (su)djelovanjem koje doprinosi osobnom i društvenom rastu. Težnju za ostvarivanjem osobne harmonije sa svijetom i ljudima, kao i ravnoteže između rada i života smatramo mogućim putem sudjelovanja u radnoj akciji koja jest po svojoj prirodi prostor mira. Inspiracija i kreativnost proizlaze iz traganja za autohtonošću, jedinstvenošću, pa tako zadovoljene potrebe za kreativnošću i simbolizmom (simboličkim destinacijama) prepoznajemo u kulturi radne akcije sutrašnjice koju vidimo kao prostor inspiracije i kreacije novih ideja, inspirativnih „proizvoda“, kreativnih radionica, umjetničkog izričaja, itd. A kako se identitet današnjice bazira na hiperindividualističkom svijetu koji traga za autohtonošću, smatramo da bi radne akcije sutrašnjice bile mjestom bogatim ispreplitanjima identiteta na različitim identitetskim razinama putem (interkulturalne) komunikacije. Tu valja istaknuti i putovanje kao takvo na koje gledamo kao na društvenu terapiju u traženju istosti i traženju različitosti, a na radne akcije kao prostor susreta, druženja, događanja, učenja, upoznavanja ljudi i običaja. Dodatna pozitivna funkcija ovakve vrste putovanja ne isključuje političku i društvenu odgovornost i aktivizam u destinaciji već upravo u svojoj biti pozitivnog djelovanja osigurava pomoć drugima i služenje društvu.

Na tom i takvom tragu „potrage“ za vrijednostima razmišljamo o potencijalima revitalizacije fenomena kulture omladinskih radnih akcija koje pozicionirane u okvirima dvadeset i prvog stoljeća imaju veliku „šansu“ proizvodnje doživljaja, odnosno dodane vrijednost kulture u ekonomskom i društvenom aspektu.

Nadalje, kada razmišljamo o (industrijskoj) proizvodnji današnjice prepoznajemo potrebu „prebacivanja“ fokusa s onodobnih industrija na danas aktualne industrije koje pokreću

društvenu sutrašnjicu, ne zanemarujući kako fizički tako ni umni rad, ali ni ispunjenje očekivanja učesnika/korisnika, što je formula uspjeha bilo kojeg kulturnog proizvoda i pozitivna smjernica kretanja „proizvodnje kulture“. Isto tako valja uzeti u obzir da zbog globalizacije i modernizacije načelo hijerarhije i moći dolazi u prvi plan u obliku tržišnih sila koje djeluju u „globalnom selu“. Te, obzirom da se moć tržišnih sila današnjice oslanja na globalizacijske procese, a globalizacija zahvaća gotovo sve civilizacije, kulture i društva nužna je kulturna diversifikacija i kulturna reidentifikacija. Iz svega navedenog kulturna industrijalizacija traži promjene u kulturnoj infrastrukturi, dok bi deteritorijalizacija kulture i kulturne proizvodnje omogućila razvoj kulturne ekonomije. Jer ono što kulturnu ekonomiju zanima jest i to kako je globalizacija promijenila učestalost i narav društvenih, pa onda i kulturnih interakcija. S pojavom globalizacije veći dio naših interakcija uključuje, izravno ili neizravno, ljude, odnosno kulture, drugih zemalja. Ista, stoga, nije samo ekonomska pojava već spoj političkih, društvenih, kulturnih i ekonomskih čimbenika koji su ubrzali, proširili i produbili veze među ljudima u (cijelome) svijetu (Jelinčić 2001). Ovdje valja istaknuti da trend globalizacije implicitno ne podrazumijeva uniformnost već naprotiv, proces globalizacije respektira raznolikost identiteta i kultura. „Raznolikost jest snaga, a svaka kultura, samo dodaje 'začin' globalnoj kulturi. Dakle, globalizacija ne smije biti prijetnja toj raznolikosti jer je upravo ona ta koja razbija monotoniju globalizacije i na taj je način obogaćuje. Pokušaj unificiranja kultura predstavljao bi prijetnju kulturama i identitetima samima“. (Isto: 215)

7.2. Relacijski identitet Hrvatske s njenom prošlošću

Različitost društvenih pogleda, odnosno relacijski identitet Hrvatske s njenom prošlošću bazira se na selektiranju i isključivanju. Hrvatski pokušaji da se u „globalnom selu“ nasuprot isključujućem izgradi identitet pripadnosti većoj obitelji naroda urodili su sveslavenstvom, jugoslavenstvom i privrženosti Zapadu što su bila očekivanja suprotnog predznaka. Današnje razočaranje jugoslavenskim iskustvom učvrstilo je odbojnost prema tom i sličnim projektima, dok je pak, isto tako, današnja europska težnja, nakon niza oscilacija u prošlosti, opet upitna, i čini se, više projekcija „bijega s Balkana“ negoli rezultat interakcije s europskim okruženjem.

Riječima Reane Senjković „fenomen akcija nije bitan samo zbog toga što svojom važnošću, trajanjem i opsegom značajno pridonosi slici jugoslavenskog socijalističkog društva, nego i stoga što je i on, nakon 1990., podnio sudbinu ideje koja ga je pokrenula. Naime 'u analizi suvremene kulture, razumijevanje stanja selektivne tradicije od ključne je važnosti, jer se

promjene u toj tradiciji - utvrđivanje novih pravaca uz one postojeće, te dokidanje ili ponovno iscrtavanje postojećih pravaca - nerijetko pokazuju radikalnim oblikom suvremenih promjena'" (Williams prema Senjković 2016: 14). U devedesetim godinama radikalni oblik (suvremene) promjene dokidanja veza u kulturi mladih očituje se u („novopečenoj") glazbenoj cenzuri. Ponavljajući prošlost država i ovoga puta „udara" po onome što mladi vole te (još jednom) zabranjuje „nepodobnu neprijateljsku" glazbu. No, zanimljivo je kako i ovoga puta mladež pronalazi načine da izbriše glazbene granice prelazeći državne granice, pa tako mnogi na koncerte i događanja „zabranjenih" izvođača odlaze do (liberalnije/naprednije) susjedne Slovenije. Osim prijestolnice Ljubljane izuzetno popularno mjesto „okupljanja" mladih unutar susjedne Slovenije bio Omladinski kulturni i socijalni centar (MKSC) u Kopru pod voditeljstvom Marka Brecelja. O oscilacijama u prošlosti te smjerom kretanja kulture i umjetnosti bivše države govori bivši *frontman* slovenske grupe Buldožer za Kulturpunkt: „Imali smo problem rata koji je blokirao kreativnost mladih ljudi, a razvijao osjećaj za užitak i površnost koji se javlja u takvim stresnim situacijama. Zato je dobro prolazio turbofolk koji je davao privid blagostanja i bezbrižnosti. Zatim su se umjetnici uključivali u razne sumnjive aktivističke akcije koje su ih previše udaljile od poetike umjetnosti. Većina tih akcija je istraživački sterilan poligon u službi nekog kapitala koji opet daje privid demokracije, slobode i 'korisnog rada'. Mnogi takvi projekti su površni i nedorečeni. Tu spadaju i razna umrežavanja institucija te umrežavanja i s fizičkim osobama koje tobože rade na promociji i održivosti društva i umjetnosti. Mislim da bi umjetnost kao dio kulture trebala biti autonomna i kritična, beskompromisna, ali nije tako. Promjena države ili društvenog uređenja samo je privid promjene zato što se u biti stalno vrtimo u krug: kriza ekonomska, gospodarska, pa jedan rat pa drugi rat, pa nafta, pa vjerski ratovi, pa izbjeglice, pa terorizam, pa feminizam, ljudska prava, vječne korupcije u svim segmentima društva… I kaj sad s tim kaj smo si sve to proizveli sami. Možda se umjetnost tu najbolje snalazi."[34]

Iz navedenog vidimo kako i u posljednja dva desetljeća kulturu u Hrvatskoj, onu tradicijsku, popularnu, ali i visoku obilježavaju selektivnost, raznovrsnost i otpor prema kanoniziranju. Ona se razvijala bogatstvom „istočnih" i „zapadnih" političkih, umjetničkih i intelektualnih stilova (i u uvjetima socijalizma i uvjetima današnjice) te se manifestira svojim specifičnim (raznolikim) identitetima. Promišljajući o „izgradnji" kulturnih stavova i kulturnog identiteta hrvatske sutrašnjice bazirali bi se na osnovama (provjerenih) primjera dobre prakse, dinamici

[34] Na: http://arhiva.portalnovosti.com/2010/01/marko-brecelj-kantautor-i-profesor-mekog-terorizma/

kulturne raznovrsnosti i pozitivnog djelovanja bez obzira na nacionalnu ili bilo kakvu drugu pripadnost. Time u fenomenu kulture (omladinskim) radnih akcija vidimo potencijal pomirenja kulture cilja i kulture sredstva u cjelovitu (radnu) sredinu u kojoj je na razmjerno malom prostoru moguće „zgusnuti" mnogo vrijednosti i doživljaja, kako materijalnih i društvenih, tako i simboličkih te time usmjeravati i educirati mladež o beneficijama dobrovoljnog kolektivnog djelovanja.

7.3. Radna akcija kao „zdrava" društveno - ekonomska aktivnost

Vođeni misli koja kaže da su radne akcije bile „mogućnost participativne suradnje u važnom procesu 'revitalizacije kolektiviteta' i ponovnom 'buđenju empatije' u zajednicama" (Matošević 2016: 63) držimo kako bi se iste, pozicionirane u okvirima današnjice, mogle percipirati inicijativom „zdrave" društveno - ekonomske aktivnosti u kontekstu primjera dobre prakse revitalizacije baštine, kulturnog djelovanja te usmjeravanja društvenog karaktera.

O primjerima dobre prakse revitalizacije iz područja baštine govori i autorica Angelina Jelinčić u radu pod izazovnim naslovom *Kultura kao lijek za propalu industriju* gdje ističe važnost, interes a onda i prednosti korištenja objekata baštine ili točnije, elemenata industrijske baštine u revitalizaciji gradskog života s polazište kulture. Autorica nalaže kako kulturna baština ima umjetničku, povijesnu, znanstvenu, dokumentarnu i duhovnu vrijednost, ali i edukativno i turističko značenje, dok kulturna raznolikost, kao prepoznatljiv činitelj atraktivnosti čini osnovicu razvoja kulturnog turizma. Ta raznolikost ujedno predstavlja zajedničku baštinu čovječanstva, inspiraciju i motiv za putovanja. Današnji suvremeni putnik često obilazi svijet s ciljem da sazna što više o različitim kulturama i narodima, a nova znanja omogućuju mu i nove usporedbe, razvijaju njegovu moć zapažanja i potiču ga da stečeno znanje dalje kontekstualizira. Smatramo time kako bi sudjelovanjem u radnim akcijama mogli zainteresirati i domaće i strane posjetitelje kako za same lokalitete tako i za lokalni život. Putem participacije u tradicijskim kulturnim običajima tako i razgovorom i druženjem s domaćinima upoznali bi se realiteti njihova života, što je ujedno i najbolji način da se razumije autentična sredina te možda potaknu daljnje ideje i inicijative za razvoj, pomoć i ulaganja. U pripremi takvih inicijativa svakako bi valjalo osigurati tematsku poveznicu s kulturnim okruženjem ili društvenom sredinom, odnosno „terenom". Na samom „terenu" moglo bi se promišljeno povezivati kulturno profesionalno, amatersko i alternativno djelovanje, gdje prvo osigurava kvalitetniju kreaciju, drugo široku participaciju, a treće „neobičnu" interpretaciju. Odabiru samog „terena"

interakcije valjalo bi posvetiti posebnu pozornost kako bi se postigla involviranost što većeg broja ljudi. Pritom valja imati na umu da je ključna prednost u vrijednosti sadržaja koji objedinjuje ili uravnotežuje obrazovnu, estetsku i eskapističku komponentu; gdje bi oni koji predstavljaju sadržaj (znanost, kulturu, umjetnost, itd.) mogli aktivno kultivirati novu publiku u konkurenciji spram rastuće komercijalizacije industrije, sve u interesu podizanja ukupne razine kvalitete života/življenja.

ZAKLJUČAK

Činjenica jest da dobrovoljan rad velikog broja (mladih) ljudi na relativno malom geografskom području uključuje i izravno miješanje kulturnih različitosti (naroda i narodnosti), stoga omladinske radne akcije tijekom cjelokupnog trajanja nisu bile samo infrastrukturno - ekonomska pojava već spoj političkih, društvenih, kulturnih i ekonomskih čimbenika koji su ubrzali, proširili i produbili veze među (mladim) ljudima na cijelom teritoriju bivše države. Vidjeli smo da su kulturni kontakti koji su se „rađali“, odnosno bili sastavni dio brigadirske svakodnevnice doveli do promjena stavova, ideja, pa na kraju i identiteta tadašnjeg društva. Tako na fenomen kulture omladinskih radnih akcija gledamo kao proces uspostavljanja kulturne povezanosti, prostor stalne kulturne interakcije i razmjene koji danas reflektira vrijednosti koje nisu vezane samo uz jednu posebnu kulturu već reprezentiraju i prenose vrijednosti koje su temelj naše povijesti i imaju univerzalnu vrijednost. Smatramo stoga kako ovaj fenomen prelazi (ondašnje, sadašnje i sutrašnje) nacionalne granice i teži ka recepcijskoj otvorenosti i komunikativnosti, odnosno kulturnoj interakciji, iz čega i proizlazi ideja „širenja značenja i djelovanja“ ove specifične kulture. Jer kultura, u najširem smislu, jest zajednica rada i stvaralaštva, industrije i proizvodnje umjetnosti. Kultura koja misli i djeluje na oba načina, i umjetničkim jezikom i jezikom ekonomije, ostvaruje posebne dodane vrijednosti koje se ugrađuju kako u „industrijski“ proizvod tako i stavove društva. Upravo zato jedna od zadaća ovoga rada bila je pokazati u čemu je specifičnost dodane vrijednosti koju proizvodi kultura. Ideja je u svojoj suštini vrlo jednostavna: kultura je razvojna snaga društva u kojem i pomoću kojeg se valoriziraju stare „vrijednosti“ i stvaranju nove, a održavanje i razvitak kulture kao cilja pretpostavka je stvaranja dodatnih vrijednosti, kao i obrane od redukcionističkog shvaćanja kulture kao sredstva. Takva se zamisao o kulturi kao „razvojnoj snazi društva” čini najpoticajnijom jer otvara mogućnost proširenja značenja kulture izvan standardnih okvira. To ponajprije znači da stručnjaci u kulturi više ne bi smjeli kulturu braniti retorikom nacionalnog interesa ili jezikom koji razumiju jedino oni, nego jezikom razvitka koji će resurse baštine, umjetničkog stvaralaštva, kulturnih industrija i kulturne suradnje povezati s drugim razvojnim resursima. Nastupajući kao razvojni partner kultura ne mora strahovati od nedostatka sredstava, nego od nedostatka ideja, inicijativa i komunikativnosti. Kada se „značenja“ kulture šire u svim dimenzijama razvoja, kao što je to slučaj s kulturom (omladinskih) radnih akcija, na revitalizaciju fenomena gledamo kao na zdravu društveno - ekonomsku aktivnost koja udružuje kulturu prošlosti u okvirima sadašnjosti za bolju budućnost. U tom kontekstu ponudili smo

redefiniranje fenomena (omladinskih) radnih akcija kao tipa ili (općeg) modela prakse koji bi ujedinio prirodne, fizičke, političke, umjetničke, znanstvene, financijske, obrazovne i socijalne elemente na određenom prostoru i vremenu s definiranim ciljevima i vidljivim (pozitivnim) rezultatima. Vođeni spoznajama iz zabilježenih (pozitivnih) iskustva kazivača sudionika omladinskih radnih akcija izvlačimo poantu prakse „širenja značenja“ kulture ORA u okvirima današnjice koja je ovdje ujedno i strateška, pri tom misleći na razvoj i valorizaciju poveznice kulture dobrovoljnog rada i „udarničkog“ turizma. Percipiramo li je sastavnicom strateškog kulturnog razvitka, odnosno kao jednu od inicijativa aktivne državne kulturne politike koja potiče promjene u odgovarajućim sferama, „značenje“ i djelovanje kulture ORA trebalo bi profilirati kako radni tako i kulturni kapital zemlje. Opseg „značenja“ i djelovanja kulture (omladinskih) radnih akcija zato bi „protegnuli“ izvan institucionalnog okvira, od državnih kulturnih ustanova preko subinstitucionalne sfere. Kako bi izbjegli tradiciju državnog upravljanja kulturom na osnovi „birokratske ekonomije” gdje se kulturna praksa uvijek „kroji negdje gore” zamisao je da bi institucionalna sfera obuhvaćala javne i privatne djelatnosti koje su u službenoj nadležnosti Ministarstva kulture, manjim dijelom i drugih ministarstava ili u međusektorskim nadležnostima (npr. mediji, kultura manjina), zatim županija, općina i gradova te znanstvenih i obrazovnih ustanova; subinstitucionalna sfera uključivala bi kulturne djelatnosti kojima se bave nevladine kulturne ali i izvan kulturne ustanove i organizacije, uključujući sindikate i vjerske organizacije, pa i same pojedince što odgovara zahtjevima današnjice glede participativnog pristupa promocije i upravljanja (tradicijskom) kulturom. Smatramo kako bi se time poticale nove inicijative u institucionalnoj i subinstitucionalnoj sferi kulture, partnerstva s drugim sektorima i s inozemstvom te određene promjene u vrijednosnim orijentacijama i načinu života. Pod promjenama u institucionalnoj i subinstitucionalnoj kulturi razumijevamo nalaženje novih putova spajanja kulture-cilja s kulturom-sredstvom. Pod promjenama u vrijednosnim orijentacijama i načinu života razumijevamo davanje prednosti niskoj hijerarhijskoj distanci (racionalni organizacijski autoritet i politički egalitarizam), individualizmu (s osloncem na horizontalne društvene mreže), ženstvenosti (lake industrije, amortizirati nemilosrdnu konkurenciju, empatija sa slabijima, znanje-vještina-privlačnost umjesto „mišića” i velikih brojeva), smanjenju anksioznosti (opuštenost u komunikaciji), niskom kontekstu (veća apsorpcija i proizvodnja informacija) te raznovrsnosti životnih stilova, uključujući povećan interes za „drugog“.

Iz pozitivnog, afirmativnog stajališta razmotrili smo potencijale revitalizacije fenomena koji je trajao kroz čitavu povijest socijalističke Jugoslavije te vođeni primjerom (dobre) prakse držimo

ga mogućim ciljem i sredstvom barem jednog dijela nacionalnog razvitka. Oslanjajući se na socijalističku ideološku propagandu maksimalnog zadovoljavanja osobnih i kolektivnih potreba ovdje ističemo poželjni smjer kretanja politike promjena kako bi našim radnim ljudima omogućili (naj)šire perspektive daljnje društvene izgradnje. Prijedlozima promjena u podsustavima kulturne politike i različitim područjima kulturnih umjetnosti, kulturnih i kreativnih industrija, kulturne baštine te unutarnjih i međunarodnih kulturnih odnosa htjeli smo potaknuti razmišljanja o mogućnostima djelovanja u kulturi i odnošenja prema kulturi, te se nadamo da smo u toj namjeri ako ne udarnički, onda barem pionirski uspjeli.

POPIS LITERATURE

1. Eagleton, Terry. 2000. *The idea of Culture*. Oxford: Blackwell.
2. Geertz, Clifford. 2010. *The Interpretation of Cultures*. *Selected Essays.* New York: Basic Books Inc. Publishers.
3. Ivačković, Ivan. 2013. *Kako smo propevali. Jugoslavija i njena muzika*. Beograd: Laguna.
4. Jelinčić, Daniela; Angelina. 2008. *Abeceda kulturnog turizma*, Zagreb: Meandarmedia.
5. Matošević, Andrea. 2015a. *Socijalizam s udarničkim licem. Etnografija radnog pregalaštva*. Zagreb, Pula: Institut za etnologiju i folkloristiku, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
6. Potkonjak, Sanja. 2014. *Teren za etnologe početnike*. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju.
7. Senjković, Reana. 2016. *Svaki dan pobjeda. Kultura omladinskih radnih akcija*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Srednja Europa.
8. Škokić, Tea. 2011**.** *Ljubavni kod. Ljubav i seksualnost između tradicije i znanosti*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
9. Supek, Rudi. 1963. *Omladina na putu bratstva. Psiho-sociologija radne akcije*. Beograd: Mladost.

10. Artić, Miroslav. 2009. „Prema novom iskustvu slobodnog vremena: slobodno vrijeme kao izvorište kritičke svijesti“. Zagreb: *Filozofska istraživanja* 29/2, 281–295.
11. Čačić-Kumpes, Jadranka. 1999. „Kultura, etničnost i obrazovanje: naznake o interakciji i perspektivi”. U: Čačić-Kumpes, Jadranka (ur.), Kultura, etičnost, identitet. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk: 139-152.
12. Dobrivojević, Ivana. 2014. „Omladinska organizacija“. U: Neda Knežević (ur.), *Nikad im bolje nije bilo? Modernizacija svakodnevnog života u socijalističkoj Jugoslaviji.* Beograd: Muzej istorije Jugoslavije, 30-31.
13. Duda, Igor. 2013. „Kamo za vikend? Slobodno vrijeme sretnih potrošača, odmorenih radnika i dobrih građana“. U: Hannes Grandits i Karin Taylor (ur.), *Sunčana strana Jugoslavije: Povijest turizma u socijalizmu*. Zagreb: Srednja Europa, 313.–342.

14. Duda, Igor. 2014a. „Jugoslavija u Europskom društveno-gospodarskom kontekstu“. U: Neda Knežević (ur.), *Nikad im bolje nije bilo? Modernizacija svakodnevnog života u socijalističkoj Jugoslaviji.* Beograd: Muzej istorije Jugoslavije, 13-16.
15. Duda, Igor. 2014b. „Nikad im bolje nije bilo?“ U: Neda Knežević (ur.), *Nikad im bolje nije bilo? Modernizacija svakodnevnog života u socijalističkoj Jugoslaviji.* Beograd: Muzej istorije Jugoslavije, 11-15.
16. Duda, Igor. 2014c. „Pionirska organizacija“. U: Neda Knežević (ur.), *Nikad im bolje nije bilo? Modernizacija svakodnevnog života u socijalističkoj Jugoslaviji.* Beograd: Muzej istorije Jugoslavije, 28-29.
17. Farkaš, Helena. 2014. „Slobodno vrijeme kao resurs u postindustrijskom društvu“. Amalgam 6-7, 37–56.
18. Grbić, Jadranka. 2006. „Domaće, vlastito i osobno: autokulturna defamilijarizacija“ . U: Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnić, Goran Pavel Šantek (ur.) *Etnologija bliskoga. Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. Institut za etnologiju i folkloristiku, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb: *Narodna umjetnost* 43/2, 189-217.
19. Jelinčić, Daniela; Angelina. 2006. „Turizam vs. identitet. Globalizacija i tradicija“. Institut za međunarodne odnose, Zagreb: *Etnološka istraživanja* 1/11, 161-183.
20. Jelinčić, Daniela; Angelina. 2011. „Kultura kao lijek za propalu industriju”. U: Alenka Černelič Krošelj, Željka Jelavić, Helena Rožman (ur.), *Kulturna dediščina industrijskih panog. 11. Vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo/Industrijska kulturna baština. 11. Hrvatsko-slovenske etnološke paralele*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 58-69.
21. Ledić, Jadranka. 2011. „Biti volonter/volonterka? Istraživanje uključenosti građana u civilne inicijative u zajednici kroz volonterski rad”. Rijeka: Udruga za razvoj civilnog društva SMART.
22. Marković, Adriana. 2015. „Ekonomija doživljaja i konkurentnost hrvatskog turizma“. Završni rad, Pula: Fakultet ekonomije i turizma Dr. Mijo Mirković, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
23. Matošević, Andrea. 2010. „Industry Forging Masculinity: 'Tough Man', Hard Labour and Identity“. Zagreb: *Narodna umjetnost* 47/1, 29–47.
24. Matošević, Andrea. 2011. „Život je radostan drugovi udarnici!: O ‘žrtvovanoj generaciji’ demijurga socijalističkog etosa“. U: Ines Prica i Tea Škokić (ur.), *Horror-porno-ennui: Kulturne prakse postsocijalizma*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 219–243.

25. Matošević, Andrea. 2013. „This is a Matter of Numbers, Not of Heart'. Resigning Shock Labor in 1970s Film“. Zagreb: *Narodna umjetnost* 50/1, 12–38.
26. Matošević, Andrea. 2015b. „Omladinske radne akcije: kontinuiteti i odmaci iz iskustva akcijaša“. U: Traditiones, 44/3. Ljubljana: Inštitut za slovensko narodopisje. Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, 93–111.
27. Matošević, Andrea. 2016. „Više od zbroja infrastrukturnih postignuća. Omladinske radne akcije i fenomenologija moralne ekonomije dara“. Zagreb: *Narodna umjetnost* 53/2, 61–71.
28. Nametak, Muhamed. 2014. „Uloga Omladinskih radnih akcija u stvaranju socijalističkog društva u Bosni i Hercegovini 1945–1952 godine”. Zagreb: *Časopis za suvremenu povijest* 46/3, 437–452.
29. Polić, Milan i Polić, Rajka. 2009. „Vrijeme, slobodno od čega i za što?“. Zagreb: *Filozofska istraživanja* 29/2, 255–270.
30. Popović, Dragan. 2010. „Youth Labour Action (Omladinska radna akcija, ORA) as Ideological Holiday-Making“. U: Hannes Grandits, Karin Taylor (ed.)., *Yugoslavia's Sunny Side. A History of Tourism in Socialism (1950s–1980s),* Central European University Press, Budapest and New York, 280-302.
31. Poropat, Sanda. 2016. „Etnička distanca i međukulturalni odnosi“. Završni rad, Pula: Odjel za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
32. Potočki, Jurica. 2016. „Utjecaj zapada na socijalističku Jugoslaviju“. Završni rad, Pula: Filozofski fakultet, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
33. Rogošić, Branko. 1981. „Omladinske radne akcije. Problemi i perspektive”. CDD SSOH, Zagreb. Miroslav Jilek, Željko Buzov, Ljubomir Milinović, Perla Tadej.: *Revija za sociologiju* 11/3–4, 219-224.
34. Vitasović, Aljoša. 2012. „Ekonomija doživljaja i konkurentnost hrvatske turističke ponude“. Doktorska disertacija, Pula: Fakultet za ekonomiju i turizam Dr. Mijo Mirković.

35. B. C., J. M. „Sedam decenija Omladinske radne akcije 'Posavski kanal': Od Save rukama oteli oranice” 7. listopada 2016. Na: http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:628862-Sedam-decenija-Omladinske-radne-akcije-Posavski-kanal-Od-Save-rukama-oteli-oranice

36. Borković, Goran. „IGOR DUDA: Šezdesete su bile vrhunac idealističkog socijalizma“ 30. travnja 2018. Na: https://www.portalnovosti.com/igor-duda-sezdesete-su-bile-vrhunac-idealistickog-socijalizma
37. Domladovac, Martina. „Nadmašimo naše očeve da bismo im bili ravni“ 28. travnja 2017. Na: http://www.kulturpunkt.hr/content/nadmasimo-nase-oceve-da-bismo-im-bili-ravni
38. Definicija etnologije. Na: https://www.hrleksikon.info/definicija/etnografija.html
39. Duda, Igor. „Znate li da su nekoć naše radnike tjerali da se odmaraju na Jadranu?“ 23. rujna 2015. Na: http://radnickaprava.org/tekstovi/intervjui/igor-duda-znate-li-da-su-nekoc-nase-radnike-tjerali-da-se-odmaraju-na-jadranu
40. EUROPEAN SOLIDARITY CORPS. Na: https://europa.eu/youth/solidarity_en
41. Etatizam definicija: http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18470
42. Hina. „Omladinske radne akcije bile su jedan od najjugoslavenskijih među jugoslavenskim društvenim fenomenima” 24. srpnja. 2016. Na: https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/omladinske-radne-akcije-bile-su-jedan-od-najjugoslavenskijih-drustvenih-fenomena/4554764/
43. Historija. „Počela izgradnja pruge Brčko - Banovići“ 7. rujna 2018. Na: http://www.historija.ba/d/768-pocela-izgradnja-pruge-brcko-banovici/
44. Hrvatsko etnološko društvo. Godišnji skup Hrvatskog etnološkog društva 2014. „Pre/poznavanje kulture: između konstrukcija, značenja i reprezentacija“ Zagreb, 5. i 6. lipnja 2014. Na: http://www.hrvatskoetnoloskodrustvo.hr/wp-content/uploads/2014/06/HED2014_web.pdf
45. Kontrapress. „Omladinske radne akcije u Jugoslaviji između manipulacije i plemenitog zanesenjaštva“ 16. rujna 2013. Na: http://kontrapress.com/clanak.php?rub=Dru%C5%A1tvo&url=Omladinske-radne-akcije-u-Jugoslaviji-izmedju-manipulacije-i-plemenitog-zanesenjastva
46. Kovačev, Jelena. „Omladinske radne akcije-Dizajn ideologije u KIC-u“ 28. ožujka 2017. Na: http://www.ziher.hr/omladinske-radne-akcije-dizajn/
47. Leboš, Sonja. „Dizajn ideologije kao slike vremena” 5. travnja 2017. Na: https://vizkultura.hr/dizajn ideologije-kao-slike-vremena/
48. Mrakovčić, Matija. „VIDEO: Razgovor s Markom Breceljem“ 29. srpnja 2015. Na: Video razgovor http://www.kulturpunkt.hr/content/video-razgovor-s-markom-breceljem

49. Mikac, Vedran. „Od 'novog vala' do nove države (4)“ 23. rujna 2009. Na: http://povijest.net/od-qnovog-valaq-do-nove-drave-4/
50. Moje vrijeme. „Omladinske radne akcije: Mi gradimo prugu, pruga gradi nas! (1988)” 15. veljače 2015. Na: https://www.mojevrijeme.hr/magazin/2015/02/omladinske-radne-akcije-mi-gradimo-prugu-pruga-gradi-nas/
51. Radović, Damir. „Marko Brecelj, kantautor i profesor mekog terorizma“ 30. siječnja 2010. Na: http://arhiva.portalnovosti.com/2010/01/marko-brecelj-kantautor-i-profesor-mekog-terorizma/
52. Omladinske Radne Akcije. Na: http://www.nasa-jugoslavija.org/ORA.htm
53. Saša, F. „Putin odobrio omladinske radne akcije na Krimskom mostu” 29. listopada 2017. Na: https://www.logicno.com/politika/putin-odobrio-omladinske-radne-akcije-na-krimskom-mostu.html
54. Sadiković, Mirza. „NE ZABORAVLJENA SJEĆANJA. UZ APRIL-sjećanja na omladinske radne akcije” 24. travnja 2016. Na: http://abc.ba/novost/42686/uz-april-sjecanja-na-omladinske-radne-akcije
55. S. P. „Omladinske radne akcije u Evropi” 20. kolovoza 2017. Na: http://kodex.me/clanak/148556/omladinske-radne-akcije-u-evropi
56. Šegrt, R. „Udarnici ORA u Banatu. Akcijaši ujedinili bivšu Jugoslaviju” 3. Travnja 2016. Na: https://www.blic.rs/vesti/vojvodina/udarnici-ora-u-banatu-akcijasi-ujedinili-bivsu-jugoslaviju/685387j
57. Štimec, Goran. „Sjećate li se? 'Uz radne akcije vežem neke od najljepših uspomena moje mladosti'“ 9. travnja 2016. Na: http://varazdinski.rtl.hr/drustvo/sjecate-li-se-uz-radne-akcije-vezem-neke-od-najljepsih-uspomena-moje-mladosti
58. Tanjug. „Nikodijević: Radne akcije ponovo treba oživeti” 1. travnja 2016. Na: https://www.blic.rs/vesti/drustvo/nikodijevic-radne-akcije-ponovo-treba-oziveti/q34h18h
59. Volonturizam. Na: https://www.volonturizam.hr
60. Yugopapir. „ORA 'Sava' i 'Novi Beograd': zašto hiljade mladih Jugoslovena žele da postanu brigadiri“ 1. travnja 2013. Na: http://www.yugopapir.com/2013/04/omladinske-radne-akcije-sava-i-novi.html

Kazivači

M. Š., rođena 1927.

M. C., rođen 1974.

POPIS PRILOGA

Prilog 1. i 2. Fotografije *Legitimacije* o sudjelovanju na izgradnji pruge Šamac - Sarajevo iz privatne kolekcije kazivačice M.Š……. 26

Prilog 3. i 4. Ulomak iz članka ORA „Sava“ i „Novi Beograd”: Zašto hiljade mladih Jugoslovena žele da postanu brigadiri…… 43

Prilog 5. i 6. Plakati s izložbe Omladinske radne akcije - Dizajn ideologije održane u kulturno informativnom centru Galerija na katu od 29 ožujka do 11 travnja 2017. godine……. 55

SAŽETAK

Nakana ovog rada bila je sagledati pitanje važnosti fenomena omladinskih radnih akcija za formiranje kako (jugoslavenskog) čovjeka tako i društva. Kao glavnu misao postavili smo razumijevanje fenomena ORA ne samo kao inicijatora dobrovoljnog (visokoproduktivnog) rada već i internacionalizacije i turističkih kretanja na prostorima bivše države kroz prizmu povijesno - političkih promjena komparirajući ga s sličnim fenomenima današnjice u svrhu detektiranja potencijala ove idejne paradigme u službi sutrašnjice. Unutar dokolice ORA izdvojila se glazba kao jedan od najsnažnijih pokretača društvene promjene te (konstruktivna) metoda „odgoja" mladih. Stoga su se „isječci" iz jugoslavenske glazbene scene izdvojili kao važni za razumijevanje razvoja kulture mladih i društva općenito. Ono što se željelo postići jest prepoznavanje pozitivnih učinaka (omladinskih) radnih akcija te njihovo redefiniranje u okvirima današnjice s ciljem potencijalnog razvoja kako kulturnog turizma tako i kulture dobrovoljnog rada na područjima današnje države. Time je razmatranje, a onda i kontekstualiziranje problema (su)odnosa država - društvo unutar ovog rada bazirano na triangulaciji jučer - danas - sutra. Što smo naučili iz primjera dobre prakse prošlosti komparirali smo s primjerima iz sadašnjosti te dali svoju viziju za budućnost.

Ključne riječi: omladinske radne akcije, udarništvo, dokolica, glazba, volonturizam

SUMMARY

The aim of this paper was to examine the importance of the youth work phenomenon for both formation of (Yugoslav) man as well as its society. The main idea was to understand the phenomenon not only as the initiator of (high - productive) voluntary work but also as an originator of internationalization and tourism trends in the former state through the prism of historical and political changes. In order to detect phenomenon's future potentiality we've compared it with the affined nowadays occurrences. Within youth work action's leisure time music was set as one of the most powerful social change initiator and a (constructive) youth „education" method. Therefore the Yugoslav music scene „clips" were identified as important for understanding the development of youth culture and society in general. The intent of the paper was also to recognize the positive (youth) work action outcomes and to redefine them within the present day framework with the idea of potential development of both cultural

tourism and voluntary work within current state borders. Therefore deliberation as well as contextualization of the paper's idea bonded on relation state - society is based on triangulation yesterday - today - tomorrow. What we've learned from the past good practice examples we've compared with present samples and gave our vision for the future.

Key words: youth work actions, shock work, leisure, music, voluntourism